Dr. Stjepan Sršan

POVIJEST OSIJEKA

OSIJEK, 1996.

Dr. Stjepan Sršan

POVIJEST OSIJEKA

Dr. Stjepan Sršan

POVIJEST OSIJEKA

- sažeti pregled -

POVIJESNI ARHIV U OSIJEKU
OSIJEK, 1996.

229.029

949.75
SRŠ
P

KNJIŽNICA I ČITAONICA Bogdana Ogrizovića ZAGREB

ID-30251

Izdavač
Povijesni arhiv u Osijeku

Urednik
Vilim Matić

Recenzenti
Dr. sc. Ivan Balta
Prof. Vinko Ivić

Grafički urednik
Ivan Plačko

Lektor
Lidija Marković

Korektor
Milena Lončar

Priprema
Grafika, Osijek

Tisak
TIZ ZRINSKI d.d Čakovec

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Gradska i sveučilišna knjižnica, Osijek

UDK 949.75 Osijek

SRŠAN, Stjepan
Povijest Osijeka : sažeti pregled / Stjepan Sršan. - Osijek : Povijesni arhiv, 1996. - 112 str. : ilustr. (pretežno u bojama) ; 24 cm

Bibliografija: str. 110.

ISBN 953-6446-05-7

960626020 1/1

UVOD

Već dulje vrijeme postoji potreba da se sažeto ali i popularno napiše povijest Osijeka. Za temeljitu povijest Osijeka treba mnogo vremena i znanja, pa to očekujemo od tima znanstvenika i povjesničara. Ovdje ćemo sažeto iznijeti glavne etape razvitka Osijeka. Počinjemo od najstarijih vremena do sjaja rimske Murse kada se završava prva epoha naseljenosti na lokalitetu Osijeka. Potom počinje (ili se nastavlja) hrvatsko naselje od ranog srednjeg vijeka preko razvijenog - kada se pojavljuje i prvi pisani spomen Osijeka 1196. g. - do kasnog srednjeg vijeka početkom 16. st. kada završava visoki sjaj renesansnog i humanističkog srednjovjekovnog Osijeka. Novi vijek počinje od početka 16. st. kada Osijek dolazi pod osmansku (tursku) okupaciju i ostaje do kraja 17. stoljeća.

Novo razdoblje u prošlosti Osijeka počinje od kraja 17. st., nakon oslobođenja od turske vlasti, dakle austrijskog razdoblja sve do 1918. godine. Od 1918. godine Osijek kao i Hrvatska ulaze u novu državnu tvorevinu Kraljevinu SHS odnosno Kraljevinu Jugoslaviju, te nakon kraćeg vremena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. g. dolazi opet 1945. godina kada se Osijek i Hrvatska nalaze u tzv. socijalističkoj Jugoslaviji sve do njezinog raspada 1990. godine. Tek od 1991. g. možemo govoriti opet o Osijeku u demokratskoj i slobodnoj Hrvatskoj, obranjenoj od krvave srpske agresije.

Poznate su nam rasprave, dvojbe i teze o starosti Osijeka, o prikladnosti ili neprimjerenosti proslave 800-te obljetnice prvog spomena imena Osijeka. Sumirajući dosadašnja najprimjerenija znanja, kao i iskustva drugih sličnih gradova i Osijek treba obilježavati svoje obljetnice. Nadam se da će i ovo pisanje unijeti više spoznaja o prošlosti Osijeka. Uostalom stara misao glasi: *nihil volitum nisi praecognitum - ništa se ne voli, ukoliko se prije ne spozna*, to vrijedi i ovdje. Jedno su naše želje, a drugo su činjenice koje treba najprimjerenije primijeniti u određena obilježja i spomendane.

O hrvatskom Osijeku, njegovom stanovništvu i kontinuitetu takvog življenja možemo govoriti u najboljem slučaju tek poslije 7. st. nakon doseljenja Hrvata na ove prostore. No, svatko zna da je grad, naselje i lokalitet na prostoru Osijeka postojalo i ranije poznato pod ilirsko-keltskim (od

4. st. prije Krista i ranije) imenom Mursa, a potom se nastavlja pod Rimljanima. Kada su Hrvati točno osnovali svoje prvo hrvatsko naselje i počeli kontinuirano živjeti na bližoj lokaciji antičke Murse za sada ne znamo točno. Postoje neki arheološki izvori koji govore da je slavensko (hrvatsko) naselje postojalo već u 8. st. koje se kasnije, nešto zapadnije od antičke Murse, razvilo u srednjovjekovni grad pod hrvatskim imenom Osijek.

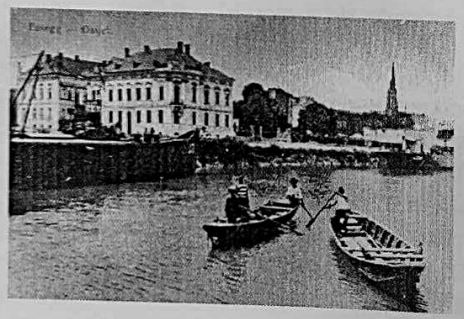

Rijeka Drava, stalna suputnica Osijeka

STARI VIJEK

Osječki lokalitet je bio nastanjen već u starom kamenom dobu (paleolitik) - prije 8.000 godina. Kasniji arheološki nalazi su sve učestaliji i sve izrađeniji. Osobito mnogo nalaza ima na visokoj obali Drave od današnje Carinarnice do Tvornice koža na istoku grada. Tamo se nalazilo naselje sve do kasnoantičkog vremena. Prvi stanovnici na ovim prostorima su bili arijski Iliri. U 4. st. prije Krista su došli i ratoborni Kelti koji su donijeli nove izume, poglavito lončarsko kolo, obradu stakla i emajla, te finiju obradu željeza i utvrđena naselja-gradove. Kelti su se stopili s domaćim panonskim Andizetima ilirskog porijekla. Središte ilirskog plemena Andizeta bilo je baš naselje Mursa.

Rimski novčići

Rimljani su 35. godine prije Krista prodrli u savsko-dravsko međurječje. Time počinje novo razdoblje u povijesti ovoga kraja. Ustanak panonskih plemena od 6. do 9. godine po Kristu ugušio je rimski car Tiberije i time konačno zauzeo ova područja. Rimljani su podijelili carsku provinciju Ilirik, prozvanu tako po starosjediocima Ilirima, na Gornju (Dalmacija) i Donju (Panonija). Rimljani - visoko civilizirani za to doba brzo su izgradili tvrde ceste i tako osigurali komunikaciju i protok ljudi te robe od Italije i drugih krajeva velikog i naprednog Rimskog Carstva. Uz rimske logore nicala su nova naselja, a za utvrđivanje rimskih granica gradile su se utvrde i naseobine. Nakon što je car Trajan 103. g. svladao Dačane na Dunavu i Tisi, podijelio je Ilirsku provinciju Panoniju na Gornju i Donju. Mursa se nalazila u Donjoj Panoniji. Za vrijeme ratova protiv Dačana u Mursi se stacioniralo više rimskih legija, što znači mnoštvo vojske, ljudi, trgovaca i živ promet. O važnosti rimske Murse govori i podatak da ju je car Hadrijan uzdigao na status grada-kolonije između 117. i 133. godine. To je najvjerojatnije ipak bilo 124.

godine kada je car posjetio Panoniju. Time završava prva faza urbanizacije rimske Murse.

Osnivanjem kolonije Mursa je stekla rimski civitet - (građansko pravo) - i municipalno uređenje tako da su stanovnici Murse postali rimski građani. A tko su bili ti stanovnici Murse? Sigurno isluženi i umirovljeni veterani rimskih legija (vojske), trgovci i određen broj uglednih stanovnika koji su bili romanizirani. Stari Iliri su se najvećim dijelom povukli u planine ili nepristupačna mjesta, dio je porobljen i raseljen na rad po Rimskom Carstvu, a dio se postupno asimilirao. Kolonija Mursa od 2. st. po Kristu poprima bolji urbani izgled sa svim objektima rimskih gradova, poglavito nakon postanka sjedištem rimskog prefekta. (O tome više vidi: D. Pinterović, Mursa). O važnosti Murse govori i prvi podignuti stabilni most preko Drave na lokalitetu današnjeg Donjeg grada. Taj most je podignut u vrijeme cara Hadrijana ili Antonina Pija.

Rimska posuda

Kršćanstvo i drugi vjerski kultovi dolaze u Mursu s rimskim vojnicima. Već u 2. st. po Kristu postojala je kršćanska zajednica u Mursi, a početkom 4. st. u Mursi se spominje bazilika mučenika i biskup. U Mursi su se održale brojne vjerske rasprave, poglavito između zbog krivovjerja osuđenog biskupa Arija i pravovjernih kršćana. To govori o snažnom kršćanskom životu u rimskoj Mursi.

Od trećeg stoljeća u Panoniju prodiru sa sjeveroistoka razna plemena. To je vrijeme kada su počeli i unutarnji sukobi oko prijestolja za rimsku vlast. Poznata teška bitka vodila se 260. godine kod Murse između cara Galijena i pretendenta na carsko prijestolje. Da bi lakše vladao velikim

Rimskim Carstvom car Dioklecijan je 295. podijelio Donju Panoniju na Valeriju koja se nalazila sjeverno od Drave i Banske kose i na Drugu (Secundu) južno od Drave i Banske kose sa središtem u gradu Sirmiju. U borbama za carsko prijestolje došlo je kod Murse 351. godine do vrlo krvave i velike bitke između cara Magnencija i cara Konstancija. Pobijedio je car Konstancije koji se za vrijeme borbe nalazio u bazilici svetih mučenika izvan zidina Murse. Dalekosežne posljedice imala je podjela Rimskog Carstva za cara Valentinijana (364.-375.) rodom iz Vinkovaca (Cibale). Valentinijan je uzeo za suvladara svog brata Valensa i dao mu istočni dio carstva, dok se sam posvetio obrani carstva na Dunavu i Rajni.

Rimski žrtvenik

Dolaskom divljih Huna iz istočne Azije 375. g. u istočnu Europu otvara se nova stranica povijesti. Pred Hunima su Goti provalili u Panoniju i razorili mnoge rimske gradove, pa i Mursu. Potom su Panonijom pustošili Germani i Sarmati. Konačno su Huni zauzeli Panoniju 406. g. i stvorili svoju državu. Nakon Atilinog boravka 441. g. u Mursi i njenog ponovnog devastiranja, povijest živog grada Murse kao da je bila završena. Od tog vremena malo se zna za Mursu, stanovništvo koje je još preostalo razbježalo se, a doseljeni narodi su se smjenjivali. Mursa se u do sada poznatim pisanim izvorima posljednji put spominje 591. g., a otada kao da ne postoji živi grad Mursa. Zadnji ostaci Murse su konačno nestali početkom 18. st. kod nastanka Donjeg grada Osijeka, a preostalo kamenje je završilo u temeljima biljskog nasipa kod gradnje ceste u drugoj polovici 18. stoljeća. Jedino se još kod iskapanja Donjeg grada može naići na poneke ostatke Murse, koji otkrivaju ljepotu rimskog grada. Iznad antičke Murse danas se diže Donji grad Osijek, prvenstveno Vijenac Murse.

Provala raznih naroda sa sjeveroistoka Europe konačno je srušila i Zapadno Rimsko Carstvo (476.). Time je došlo do raspada antičke civilizacije na zapadno-europskim prostorima. Istina mnogo toga će kasnija civilizacija naslijediti i poprimiti od bogate antičke kulture, ali to je novo prožimanje, nasljedovanje ili oponašanje - dakle kulturna baština korištena u civilizaciji novih naroda na tlu nekadašnjih rimskih provincija i naselja. Dolaskom novih naroda izmijenila se u srednjoj Europi i etnička slika. U konačnoj podjeli Rimskog Carstva 395. g. na Istočno i Zapadno, Mursa i

njezino područje definitivno je pripalo Zapadnom Rimskom Carstvu. To je kasnije imalo bitne odrednice za ova područja, jer su se civilizacijski i kulturološki, politički i gospodarski vezala uz kasniju zapadnu europsku sferu. Kad rimski carevi više nisu mogli odbijati sve češće i jače barbarske prodore počeli su s pojedinim narodima sklapati saveze, pa čak i dopuštati naseljavanje na područje carstva, prvenstveno uz pogranične provincije. Nakon više promjena, dolazaka i odlazaka raznih barbarskih naroda došla su i avarska plemena sredinom 6. st. i zaposjela Panoniju.

Ulomak donjeg dijela reljefne terra sigillatne zdjele iz Osijeka s prikazom četveroprega

SREDNJOVJEKOVNI OSIJEK

Uz Avare se prvi puta spominju i slavenski narodi. Do početka 7. st. nastanili su se Hrvati kao dio slavenskog plemena i u današnju Slavoniju. Pošto su Avari poraženi 626. g. raspala se njihova država i slavenski narodi, a među njima i Hrvati koji su bili pod Avarima su se oslobodili. Raspadom slavenske države sa središtem kod Blatnog jezera prodire utjecaj franačke vlasti. Krajem 8. st. pod carem Karlom Velikim zavladali su Franci i u Panoniji. Vrijeme franačke vlasti od kraja 8. do početka 9. st. je vrijeme pokrštenja Hrvata. To je ujedno vrijeme kada su Hrvati već formirali svoja naselja, uglavnom uz stare i porušene antičke lokacije.

Prvi do sada poznati spomen imena Osijeka nalazi se u sačuvanoj listini ugarskog palatina Nikole Gorjanskog od 1404. godine. U njoj se navodi odluka hrvatsko-ugarskog kralja Emerika iz 1196. g. o osječkoj skelarini i trgovini u korist opata i cistercitskog samostana Cikador. Smatramo da je vrijedno nešto više reći o toj opatiji Cikador čiji se samostan nalazio sjeverno od Osijeka kod Bataszéka u Mađarskoj, kao i o samim osječkim plemićima Kružićima (Korogima) sa sjedištem u Korođgradu desetak kilometara južno od Osijeka, koji su svojatali pravo na osječku brodarinu i maltarinu, pa je zbog toga izbio spor koji je završio palatinovom presudom.

Umjetnički obrt u svakodnevnoj upotrebi

Iako grad Osijek obilježava 1996. g. 800-tu obljetnicu svog prvog do sada poznatog pisanog spomena, to nikako ne znači da Osijek nije postojao i prije 1196. godine, već samo to, da za sada ne raspolažemo ranijim pisanim izvorima o imenu grada Osijeka. Možda negdje u Europi, u nekom arhivu ili knjižnici postoje i raniji dokumenti o imenu Osijeka, na pr. za vrijeme križarskih vojni ili doseljavanja Mađara u 11. st. ili čak iz vremena pokrštavanja Hrvata u 8. stoljeću. Kako ćemo kasnije vidjeti, već sama odluka kralja Emerika (Mirka) koji je vladao od 1196.-1205. g., jasno pokazuje da je područje Slavonije i Ugarske bilo razvijeno, da su postojali samostani, biskupije, opatije, plemstvo, trgovina i da je Osijek bio značajno trgovačko i prometno središte. Poglavito je bio poznat prijelaz preko rijeke Drave tako da će se ta ranija prometna i trgovačka (sajmovi) tradicija nastaviti i kasnije, gotovo do danas. Nadalje isprava iz 1196. g. pokazuje da je postojala pravna država i pravni sustav, jer postoji zaštita privatnog prava i materijalnih dobara. U Osijeku je već 1196. g. ubirao porez opat i samostan i to pravedno i zakonito. Naime, opat i samostan su imali o tome pravne dokumente, te su ih na sudu predočili. U ispravi iz 1196. g. je zapravo kralj Emerik potvrdio cistercitskom cikadorskom samostanu pravo ubiranja pristojbi od carina i trgovine te skelarine preko rijeke Drave što su već ranije dali ugarski kraljevi Gejza (1141.-1162.), Stjepan (1162.-1172.) i Bela (1173.-1196.). To znači da ulogu Osijeka u trgovini i prometu tog mjesta treba pomaknuti daleko prije 1196. godine.

1196. GODINA

Kralj Emerik potvrđuje opatu samostana opatije Cikador pravo na ubiranje osječke brodarine i pijacovine.

Laurentius litteratus de Kajmath pro abbate et conuentu de Czikador cum procuratoriis litteris eorundem in ipsorum banorum exurgentes presentiam respondit tali modo; quod tributum in Eszek exigi consuetum per prefatos abbatem et conuentum iuste et legitime exigeretur; nam iidem abbas et conuentus super ipso tributo litteras haberent, et ibidem in horum verborum declarationem litteras domini Henrici olim regis Hungarie felicis recordationis priuilegiales sub grosso et rotundo suo sigillo, in quatuor locis penes imaginem sigillo, in eodem sculptam pro signo confirmationis secreto sigillo suo consignato, anno gratie millesimo centesimo nonagesimo sexto emanatas, confirmantes salubres donationes et collationes eidem ecclesie de Czikador per pios reges Hungarie Geysam scilicet auum Stephanumque et Belam patrem predecessores videlicet suos reges factos, evrundem banorum obtulisset conspectui; in quibus scilicet ipsius domini Henrici regis priuilegiali interserta talis clausula inuenta fuisset; statuimus etiam, ut Hysmaelite vel Bysseni vel cuiuscunque conditionis homines sint, in foro Ezek et in omnibus portubus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.

Državni arhiv u Budimpešti, Dl.4157; Fejer, Codex dipl., II, p.303; Kukuljević, Codex dipl., II, p, 180; Smičiklas, Codex dipl., II, p, 280.

1196. - prvi spomen Osijeka

Literat Lovro de Kajmat ustavši u ime opata i samostana Cikador s njihovim ispravama u nazočnosti samih banova odgovorio je, da zahtijeva porez u Osijeku pravedno i zakonito za spomenutog opata i samostan. Naime, isti opat i samostan imaju ispravu za taj porez i ondje za potvrdu tih riječi predočena je isprava gosp. Henrika nekoć kralja Ugarske s njegovim velikim okruglim pečatom, koji je utisnut na 4 mjesta kraj slike, urezane kao znak potvrde, označen još njegovim tajnim pečatom izdane 1196. godine.

Tom ispravom je kralj potvrdio darovnicu, kojom su predali posjed istoj crkvi Cikador, ugarski kraljevi Gejza i djed Stjepan te otac Bela, njihovi prethodnici i predočili ju svojim banovima. U ispravi se nalazi i spomenuta privilegirana klauzula samog kralja Henrika, kojom je određeno da Izmaelićani ili Biseni ili ljudi bilo kojeg stanja naplaćuju porez bez ikakve zapreke na osječkom trgu i u svim njegovim lukama, koje pripadaju spomenutim redovnicima.

Isprava iz 1196. g. kojom kralj Emerik potvrđuje opatu samostana opatije Cikador pravo na ubiranje osječke brodarine i pijacovine. (Drž. arhiv u Budimpešti, D1.4157: Smičiklas, Codex dipl. II, p.280)

Sam položaj naselja dao je novim stanovnicima Hrvatima i ime njihovom novom mjestu: Osijek. Hrvati nisu uzeli staro ime Mursa, jer je sigurno da tada nitko nije ni znao za to ime. Prošlo je više stoljeća od Murse, a od rimskih stanovnika i više, tako da je nestalo tradicije i kontinuiteta života, naroda i mjesta. Stoga su zbog nešto povišenog mjesta od okolne vode, mjesta nešto isušenijeg od plavljenja, nešto odsječenog mjesta, mjesta gdje je "oseka", tj. gdje je suho za stanište ljudi, zvali to mjesto *Ošék.* U jednom ranom dokumentu piše se Ösek, kao i Oesek, da bi kasnije pod utjecajem mađarske jezične prilagodbe bio zabilježen prvi njegov spomen kao "Eszek" ili "Ezeek". Naime, Mađarima je lakše izgovoriti Eszek nego Ošék. Tako primjerice za hrvatsku riječ "obed" (objed) Mađari vele "ebed" i slično. Od te mađarske prilagodbe, a pod utjecajem mađarske dvorske kancelarije koju je 1102. g. prihvatila Hrvatska zbog zajedničkog kralja dolazi do jakog mađarskog jezičnog utjecaja poglavito u Slavoniji, Baranji i Srijemu. Stoga se velik broj hrvatskih naziva i riječi od 13. st. jednostavno prevodi po sadržaju i značenju na mađarski, ili se vrši mađarska prilagodba ili se čita i piše u mađarskoj varijanti (to navode i brojni mađarski povjesničari). Tako se mijenjaju stara dotadašnja hrvatska imena kao Vukovo, Pavlovci, Križevci, Bilje i stručni nazivi (vidi J. Bösendorfer, Crtice iz Slavonske prošlosti), u Vukovar, Palvafalva, Keresztur, Bellye, Beleg, Bereg itd. O gornjem mišljenju postanka imena Osijeka imamo svjedočanstvo kod Vj. Celestina, P. Skoka, Bösendorfera, Mažurana, i drugih uvaženih autora. Kasnije njemačke varijante Essegg i latinske Essec, kao i neka druga samo su strane varijante koje su prilagođene nehrvatskom jeziku. Toliko o imenu Osijeka.

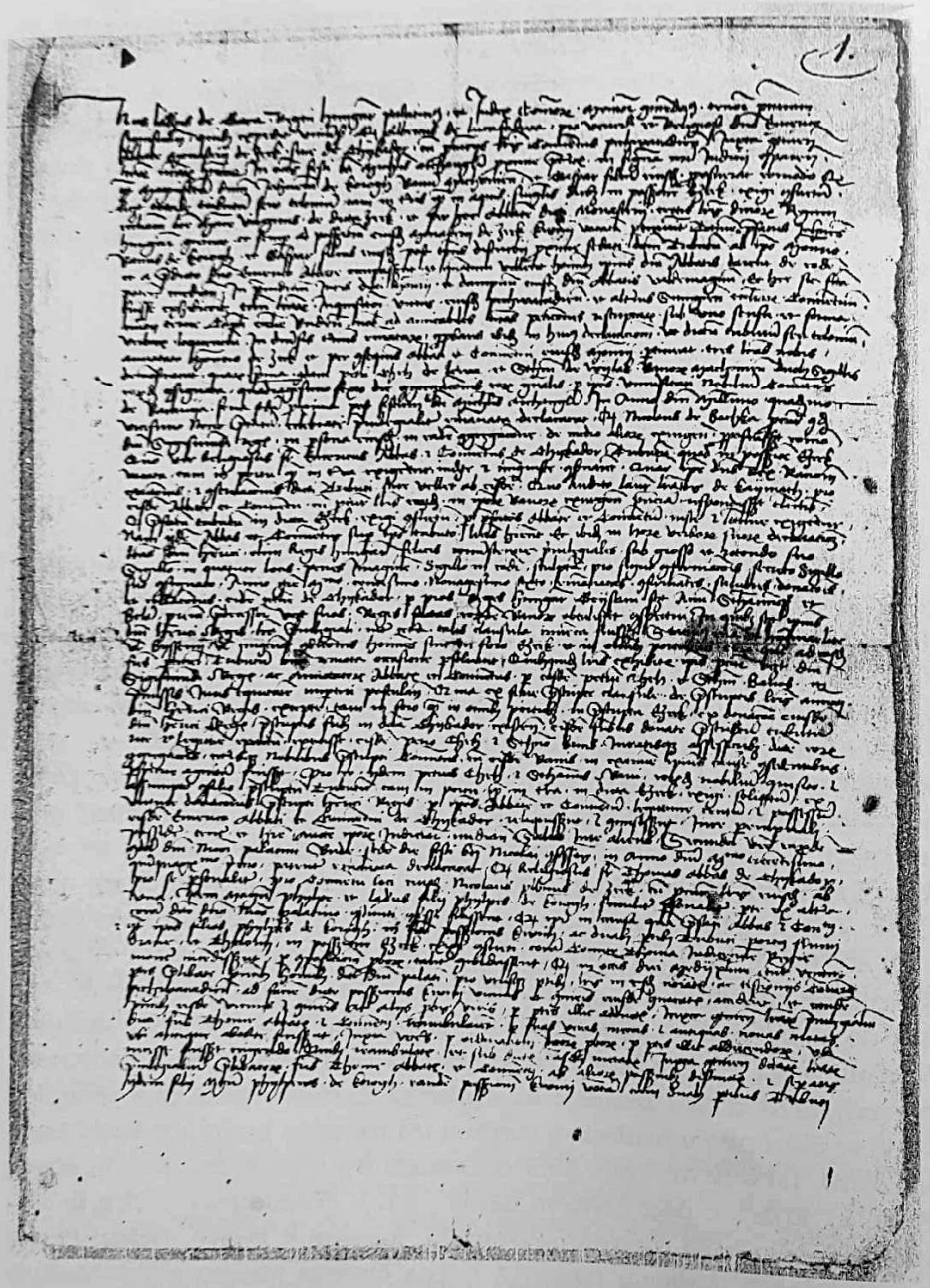

Povelja iz 1454. god. kojom se presuđuje ubiranje prihoda u Osijeku u korist cistercitske opatije
(Mađarski državni arhiv, - Budimpešta - DI.4157)

Sve do dolaska Mađara krajem 9. st. u Panonsku nizinu, dakle u vremenu od 610. do 890. g. Hrvati su već formirali svoja naselja i župe, prihvatili kršćanstvo, za vrijeme franačke vlasti prvenstveno iz nadbiskupije Salzburg i razvili ratarsko-stočarsku proizvodnju. Hrvatski knez Tomislav početkom 10. st. potisnuo je mađarske prodore sjeverno od Drave i sjedinio južnu i sjevernu (Dalmatinsku i Panonsku) Hrvatsku u jednu jaku državu. Kroz to vrijeme Osijek se nalazio u sastavu hrvatske kraljevine. No, velik broj Hrvata i naselja nalazilo se i sjeverno od rijeke Drave. Vremenom će se oni asimilirati ili preseliti prema jugu uz Dravu i u Slavoniju. No, kompaktno Podunavlju hrvatsko starosjedilačko stanovništvo se dugo održavalo i u južnoj Ugarskoj, čak do dolaska prvih Hrvata izbjeglica iz Bosne u 15. st. koji su se sklanjali pred Turcima. Za vrijeme hrvatskih kraljeva narodne loze od 925. do 1091. g. Osijek se razvio u značajno mjesto poglavito zbog prijelaza preko Drave i starih rimskih putova. Bio je čvorište na putu između Hrvatske i Ugarske, dakle sjevera i juga. To nam svjedoče i prvi pisani izvori. Tako se sredinom 11. st. posredno u putopisima navodi mjesto koje obiluje kruhom, a misli se na Osijek. Osijek se posredno spominje i 1096. na križarskom pohodu. Naime, križarska vojska je stigla do Drave i prešla ju te produžila do mjesta Francavilla (Mandjelos). Križari su se najvjerojatnije kretali starom rimskom cestom koja je prolazila kroz nekadašnju Mursu, prešli Dravu kod Osijeka i krenuli prema Zemunu.

Dakle iz prvog poznatog pisanog dokumenta 1196. g. znamo da je u Osijeku postojao "forum", što bi sadržajno danas odgovaralo sajamski grad. Postojalo je ubiranje tributuma, tj. naplaćivanje i ubiranje raznih poreza i pristojbi na robu. Taj novac je po kraljevskoj povlastici dobivao opat i cikadorski samostan, što govori da se radilo o znatnoj svoti i povlastici. Postojao je pravni sustav koji je uređivao gospodarske, trgovačke, porezne prilike i štitio prava. U Osijeku je postojala i brodarina (skelarina - portus). To sve upućuje da je Osijek bio 1196. g. značajno i važno trgovačko i prometno središte. Njegovo postojanje i uloga bilo je svakako već od ranije poznato, a ne samo 1196. g.

U povlastici se nadalje spominju Izmaeliti, vjerojatno Židovi i Bizeni (bizantinci), tj. trgovci s istoka koji su imali povlašteni trgovački status zbog promicanja trgovine. Dakle i oni su trebali plaćati gore spomenute trgovačke pristojbe u Osijeku. Nedvojbeno da je prijelaz preko Drave u Osijeku vukao svoje postojanje od ranije (nastavak iz rimskih vremena) i ta tradicija će se nastaviti do danas. A imati prijelaz preko tako velike rijeke kao što je nekada bila razlivena Drava i uz to široke močvare i na važnim putnim pravcima omogućavao je gradu značajnu ulogu. Stoga je Osijek u tom Panonskom bazenu (Podunavlju) bio važno čvorište u pro-

metu i trgovini od jugoistoka prema sjeverozapadu Europe i obratno te značajan grad već u prvoj polovici Srednjeg vijeka.

Budući da su cisterciti odigrali važnu ulogu u vjerskom, prosvjetnom, kulturnom i gospodarskom životu u Podunavlju, to ćemo nešto više reći o njima i zbog toga što su držali određena prava u Osijeku.

Opatija Cikador pripadala je cistercitskom redu koji je osnovan 1098. g. u Burgundiji u Francuskoj. Brzo se širio Europom iz prvog sjedišta Cistercita (Citeaux) gdje ga je osnovao opat Robert. Još za života sv. Bernarda utemeljitelja ovog reda došli su iz Austrije u Ugarsku. Cisterciti su dobili od kralja Leopolda 1136. g. posjed u Sattelbachu gdje su osnovali samostan prozvan Heiligen-Kreuz koji je postao matičnim za Ugarsku i Hrvatsku.

Samostan Heiligen-Kreuz uskoro je postao prepun, te je prvi opat samostana Gottschalk dočekao radosnu vijest kojom ga kralj Gejza II. (1141.-1162.) poziva u Ugarsku. Tako su cisterciti došli u Ugarsku i osnovali samostan u Cikadoru 1142. godine.

Opatija Cikador se po jednima nalazila u županiji Tolni nedaleko sela Cziko, a po drugima kod Battaszeka.

Postoje tri mjesta s odrednicom szek: Bátaszek, Magyarszek i Németszek. Posljednja dva mjesta su od pamtivjeka u posjedu pečuškog kaptola, pa nisu opatije. Tako ostaje da je cikadorska opatija bila kod sela Szek u blizini Bàttaszeka na Dunavu u Mađarskoj.

Cikadorsku opatiju je osnovao 1142. g. kralj Gejza II., jer se kasniji kraljevi Ljudevit Veliki i Sigismund nazivaju patronima opatije, a drugi kraljevi su je obogatili raznim donacijama. Czikador u ispravama dolazi pod raznim imenima: Chicador, Chikador, Chykadar, Chykador, Cicada, Cicador, Ciccador, Cicodor, Cikadar, Cijkador, Cykathor, Cykedor, Csikador, Czigador, Czikador, Czikator, Scekedor, Sekudvar, Sicador, Siccadoro, Sicodor, Sicudor, Sikador, Stekdor, Zeek, Zeck, Zek.

Život cikadorske opatije iz prvih vremena je slabo poznat. Samostan i opatija se lijepo razvijao pod vladanjem ugarsko-hrvatskih kraljeva Gejze II. Stjepana III. i Bele III. Disciplina reda je bila stroga, tako da još veliki cistercitski kaptol 1193. g. osuđuje cikadorskog opata na kaznu od 6 dana, jer je uvrijedio jednog brata, a 1 dan je morao živjeti na kruhu i vodi.

Krajem 12. st. došao je na pečušku biskupiju biskup Kalán. On je postao i slavonski ban te gubernator Hrvatske i Dalmacije, a od 1204.-1205. g. je sjedio na nadbiskupskoj stolici u Ostrogonu, ali ga papa Inocent III. nije potvrdio. Između biskupa Kalána i feldvarskog opata nastao je veliki spor.

Feldvarski opat je iznio spor ovako: da je on (opat) bio spreman na put u Rim, kad je biskup Kalán došao pregledati samostan. Tada otme dvije isprave izdane od kralja Bele, kojima je samostanu zajamčeno da biskup nema nad njim nikakve vlasti. Nadalje, biskup je konfiscirao novac što ga je opat skupio za put u Rim, a samog je opata zatvorio u cikadorski cistercitski samostan, kako se ne bi mogao potužiti kralju ili papi".

Biskupov zastupnik Obert je naveo sasvim obratno: *"Feldvarski je opat optužen da je krivotvorio dvije povelje a pošto se dokazalo da je to istina, to je biskup Kalán dao zatvoriti grešnog opata, a da ovaj nije ni protuslovio".*

Poslije toga se ne spominje cikadorska opatija gotovo jedno stoljeće, ali je očita njihova prisutnost u javnom životu. Tako cikadorski opati nadziru po papinom nalogu život pečuškog biskupa Kalána, oni vrše službu sudaca u parnicama između vesprimske biskupije i Szent-Martonske opatije zbog desetine, u parnici između seksardske opatije i Ivanovaca u Stolnom Biogradu, također zbog desetine, nadalje opati istražuju život ostrogonskog nadbiskupa Luke za proglašenje svetim. Oni pokreću pitanje postanka generalnim vizitatorima opatija u Poljskoj, Pruskoj, Slavoniji, Krakoviji i susjednim državama. Veliki cistercitski kaptol ide opatima na ruku kad 1212. g. šalje opate iz Cikadora i Zircza da idu u Egres, istražiti stanje te opatije. Veliki kaptol je obaviješten da je cistercitski red u Ugarskoj jako popustio i da se u pojedinim samostanima ne živi osobito strogo. Zato su 3 opata i to iz Cikadora, Heiligen - Kreutza i Reune (Rune) određena 1274. g. da sve ispitaju i vrate staru disciplinu. Izgleda da u tom poslu nisu imali veći uspjeh. Nadalje 1272. g. upućuje palatin Mois (osnivač samostana kod B. Manastira, Pel Monostor) cikadorskog opata u samostan da istraži granice na Ujfalu /Novom Selu/ i da u taj posjed uvedu Martona.

Posjedi cikadorske opatije su se nalazili u županiji Bodrog, Baranja, Tolni i u županiji Vukovskoj (Kuni) u 20 mjesta te k tome sajamska i prijevozna osječka maltarina i brodarina, potom brojni vinogradi i ribnjak. Posjedi su se dakle protezali na obale rijeka Dunava i Sarviza, te su bili podvrgnuti stalnim poplavama. Stoga su cisterciti isušili bare i uredili polja, vinograde i ostalo tlo.

Kad je zbog križarskih vojni papina blagajna ostala prazna uveo je papa Inocent III. na IV. Lateranskom saboru 1215. g., a njegov nasljednik Honorije III. 1216. g. odredio ubiranje kroz 3 godine papine desetine od sveukupnog prihoda, osim cistercitskog i premonstratenskog (redovnici). I kasnije pape su od vremena do vremena uvodili posebne poreze za svoje specijalne potrebe, no cisterciti su bili izuzeti od takvih davanja. Sabor u Beču (1311.-12.) odredio je ubiranje papinske desetine kroz 6 godina, ali je do ostvarenja došlo tek bulom pape Ivana XXII. 1. ožujka 1331. g. Kad

mađarsko svećenstvo s kraljem nije htjelo plaćati, prepustio je papa trećinu desetine kralju i tad su svi morali plaćati, pa i cikadorska opatija. Cikadorski opat Nikola je tvrdio da njegova opatija ima samo 80 maraka prihoda (1 marka = 48 groša). Iz tog vremena (1332.-35.) sačuvani su popisi desetina i za slavonski dio pečuške biskupije tako da znamo za župe, župnike i uplaćenu desetinu. Usput napominjemo da je popis papinske desetine 1332.-35. g. sačuvan u Vatikanu, objavio ga je J. Koller u 18. st., a Stjepan Sršan u jednostavnijem izvodu u časopisu "Revija", Osijek 1991., br. 4/5. Tu se nalaze popisane gotovo sve župe u Slavoniji i Baranji 1332.--35. g. i to je jedan od prvih kompletnih popisa župa u Slavoniji. On govori da je područje između Save, Drave i Dunava bilo katoličko, s brojnim župama i samostanima, i visoko civilizirano.

Tatarska provala (1241.) jako je naškodila i cikadorskom samostanu. Samostan je opljačkan, a gospodarske zgrade porušene i popaljene. Samostan se teško oporavljao, jer je cijeli kraj jako stradao od Tatara. Znatna pomoć od 100 budimskih maraka stigla je cikadorskoj opatiji za gradnju samostana od Piliškog komeša (župana) i višegradskog gradonačelnika oko 1347. g. Također je opatija uspjela vratiti neke posjede i uredila ih.

U drugoj polovici 14. st. cikadorska opatija postaje sve siromašnija ponajviše zbog načina uprave i odnosa stranih opatija prema njezinim dobrima. Kad je opatija založila posjed Nagyfalu s ribnjacima 1382. g. palatinu Nikoli Gorjanskom za 100 srebrnih maraka (1 marka = 4 forinte) na 4 godine, nije Gorjanski htio vratiti posjed premda se i kralj Sigismund 1391. g. zauzeo za Opatiju.

Od vremena pape Bonifacija IX. glavnog opata više nije birao zbor opata, već ga je imenovao sam papa. Tako je 1402. g. papa imenovao novog opata Tomu, redovnika samostana sv. Sebastijana u Rimu, koji je imao samo niže redove, a opatijom je upravljao neki svećenik.

Od sredine 14. st. sva se pozornost srednje Europe okreće na jug. Naime Turci dolaze sve češće i sve dublje prodiru na zapad poslije vidinske i nikopoljske pobjede. U borbama s Turcima pali su u turske ruke slavonski i mačvanski ban Ivan Morović i neki drugi banovi te visoki uglednici. Po njih je u Bosnu otišao Petar Cseh Levanjski i otkupio ih za 65.000 forinti, a novac su davali svi iz Slavonije i šire.

Cikadorski opati su imali dosta neprilika i s plemićima Töttösima iz Bàthmonostra. Često su bile tužbe zbog krađe vina, pljačke na sajmovima i tučnjava. Tužbe su išle i do kralja, a istrage su pokazale da su često puta bili krivi i opati koji su oduzimali dobra od kmetova plemića. Tužbe su bile i između opata, te obitelji Kružić osobito zbog osječke carine kako ćemo kasnije vidjeti.

Sredinom 15. st. došla je cikadorska opatija u ruke benediktinaca. Čini se da su sredinom 15. st. posjednici nekadašnje opatije bili knezovi Iločki. No već 1457. g. javlja upravitelj opatije Cikador udovici Ivana Kružića da je cikadorska opatija prešla u njegovu vlast iako su joj do tada patroni bili plemići Ujlaki. Gubernator je zamolio da onaj dio osječke maltarine što pripada opatiji odmah pošalje. Godine 1462. zauzeo je varadinski biskup Ivan Vitez cikadorsku opatiju, ali ju je papa dao njitranskom biskupu Debreutheu na upravu. Poslije njega se malo zna o cikadorskoj opatiji.

Cistercitski red u Ugarskoj je propao za turskih prodora početkom 16. st., a njegovi članovi su se razbježali. Tako je bilo i u Cikadoru, jer kralj Ferdinand III. imenuje 1653. g. cikadorskim opatom Ivana Salixa iz Velehrada. Kasnije je taj Ivan postao krbavskim i konačno 24. I. 1658. g. pečuškim biskupom.

Dohotke iz cikadorske opatije krajem 17. st. je uzimao opat iz Bate, tako da se sve više spominje Battaszek umjesto Czikador, pa je postala opatija Battaszek. Konačno je 1751. g. pripojila carica M. Terezija zapravo dvije opatije bečkom Theresianumu.

Kako je već rečeno kraljevi Gejza II. (1141.-1162.), Stjepan III. (1162.-1172.) i Bela III. (1172.-1196.) poklonili su cikadorskoj opatiji pristojbe od osječkog trga (sajmovi) i prijevoza preko Drave (skelarina). Za kralja Emerika (1196.-1204.) postoje oni koji se žele osloboditi tog plaćanja (na pr. izmaeliti). Zato je kralj Emerik u svojoj povelji 1196. g. koja je bila potvrđena s velikim i četiri mala pečata, iznova potvrdio darovnicu, te svakom naložio da opatiji plaća carinu od osječke tržnice i prijevoza bez iznimke. Iz toga očito zaključujemo da je osječku carinu službeno ubirao kralj Gejza (1141.-1162.) i da ju je kralj dao kao dobro samostanu kad je ustanovljena opatija Cikador 1142. godine. Postojanje i značenje osječke trgovine i prijelaza je postojalo i ranije. Poglavito plemićka obitelj Kružić (Korođ) koja je posjedovala Osijek i okolna mjesta nije poštivala prava opatije na prihode i nije se osvrtala na kraljeve naloge. Sinovi Filipa Kružića, Filip i Ladislav nisu plaćali opatiji carinu, a zadržali su za sebe i opatijin posjed Kuni u Slavoniji. Na to se Toma, cikadorski opat zaprijetio tužbom. Kod rasprave je bio nazočan opat Toma dok je samostan zastupao Nikola, župnik iz Szeka. I Kružići su bili nazočni pa su se na sudu nagodili. Kružići su pristali da će vratiti 2/3 carine i platiti 50 maraka globe, no opat nije na to pristao, te nastane nova parnica koja je dugo trajala. Konačno su Kružići prepustili opatiji 2/3 carine od trga (sajma) i prijevoznine, ali nisu dali maltarinu od kopnenog puta (suhozemna carina je ostala u posjedu Kružića). To nam govori da se zaista radilo o velikim prihodima koji su dolazili od osječke carine i trga.

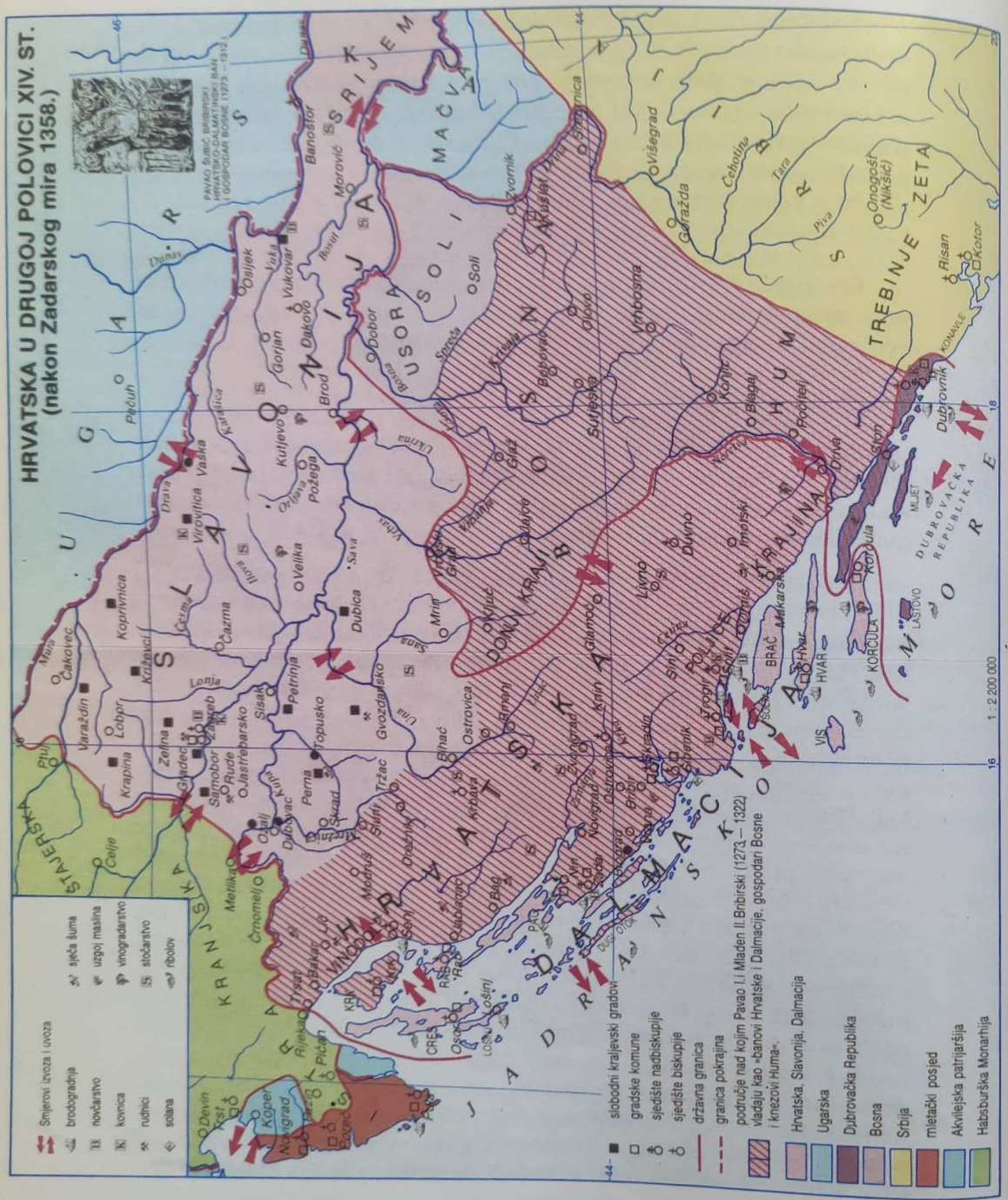

Kada je kralj Sigismund na žalbu plemića Kružića doznao da cikadorska opatija i samostan nepravedno ubiru carinu od sajmova i prijevoznine preko Drave poslao je Nikolu Bácskaia na skupštinu županije Baranje gdje se o tome trebalo raspraviti. Na skupštini je 1429. g. imao magistar Lovro punomoć opatije i izjavio da su već kralj Gejza, Stjepan i Bela dali opatiji pravo ubirati carinu od sajmova i prevoznine, a to potvrđuje i listina kralja Emerika iz 1196. g. Županijska se skupština uvjerila da je to istina i 17. studenog 1429. g. izdala službenu listinu da opat ima pravo ubirati carinu. No, tome se Kružići nisu pokorili tako da se spor i dalje potezao. Tako je Albert iz Lukafalve u ime cikadorskog opata Imre podnio tužbu ugarskom palatinu Ladislavu Gorjanskom 6. X. 1453. g. da su mačvanski ban Ivan Kružić i njegov sin Gašpar zadržali carinu od sajma i prijevoznine kod Osijeka i posjed Kuni, a od skupljenog novca daju opatovim ljudima koliko hoće. Budimski, pečuški i somođski kaptoli su isto javili palatinu. Kružiće je zastupao Petar Poroszloi izjavivši da Kružići imaju samo 1/3 carine od sajma i prevoznine i to oni ubiru, dok druge 2/3 dobiva cikadorska opatija. Konačno je palatin riješio spor tako da je Kružićima potvrdio 1/3 suhozemske carine, a opatiji 2/3 brodarine i od trgovine pa je 1454. g. opatija izgubila kopnenu maltarinu.

Budući da smo o cistertitskoj opatiji Cikador rekli osnovne podatke, treba nešto reći i o drugoj strani, o plemićima Kružićima ili Korogima, posjednicima Osijeka.

U starim listinama pisalo se mađarski Korogh, što odgovara novijem Korogy (Koroď), a hrvatskom Kružić (*Korog = krug*). No, riječ Korogy su Mađari izveli kad su došli na ova područja od ranije hrvatske riječi Kružić (Krug). Takvih primjera naknadne mađarizacije dotadašnjih hrvatskih (slavenskih) naziva ima mnogo, kako smo to vidjeli i kod slučaja imena Osijeka.

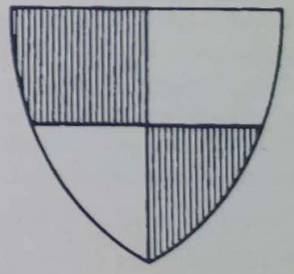

Grb bana Koroga

Obitelj Koroď je imala svoju značajnu ulogu za vrijeme kralja Sigismunda prilikom bune Ivana Horvata krajem 14. st., no ona je postojala prije toga barem 200 godina - kako to pokazuju dokumenti. Godine 1295. je kralj Andrija III. dao pečuškom kaptolu nalog, da on treba isposlovati za gospođu Čen (Chen), udovicu grofa Petra de Opor, četvrtinu nasljedstva od brata Ladislava, Filipa i Grgura. Područje koje je pripalo udovici zvalo se Sv. Stjepan (Szent Istvan). Mjesto Opor se danas nalazi u županiji Tolna u Mađarskoj. Braća su vukla ime po Čepinu (*de Csapa*), a polje Sz. Istvan se nalazilo nedaleko Čepina. To se vidi po tome, što se gospođa Chen udala iz Čepina u županiju Tolna. Obitelj je također nosila ime Csa-

pai, jer je tada bio običaj, da obitelj dobiva svoje ime od naziva svog stanovanja ili posjeda. Tek kasnije je obitelj uzela ime Korod, kad su se naselili u močvari Korođ gdje su podigli okruglu utvrdu (*Krug = Kružići*). Gore spomenuta tri brata su bili nećaci udovice Chen, jer su njihov otac i udovica Chen bili braća, a brat udovice je zapravo bio Keled. Ime Keled je pomađareno ime Cletus, koje dolazi na dokumentima u oba oblika. Isprave spominju i ime oca Keled i Chen. On se zvao Filip Veliki, (*Nagy Filöp*) što znači da je morao nešto veliko postići. Taj Filip Magnus je prvi poznati predak obitelji Korođ. O njemu okolnosti otkrivaju da je živio na početku 13. st. Godine 1243. kupio je imanje Oriva od pečuškog kaptola dozvolom kralja Bele IV. Grgur je po pečuškom kaptolu načinio 1290. g. oporuku, budući da nije imao sina, već samo sestru zvanu Solenak, koja se udala za Ladislava iz roda Geech (*Pecs*).

Polje Sz. Istvan koje je dobio.Opor je bilo vjerojatno pod Čepinom na jednom potoku, koji je utjecao u močvaru Korođ. Tu je udovica izgradila prijelaze, te od tog vremena izgubila svoje staro ime pa dolazi pod imenom Chenreve (*Čen = prijevoz, reve = potok*). Uskoro je udovica prodala Chenreve, te on dolazi u ruke plemstva iz Bača, *Bechei Töttös*. Budući da obitelj Korođ Chen nije htjela ostati bez prava, to je poduzela Chenreve 1349. g. kod pečuškog kaptola istragu. Tražitelj Lorenc je bio sin Filipa de Korođ. U dokumentu se kaže, da obitelj Korođ ima vlasništvo nad Suboticom, kako navodi Smičiklas u svom radu *"Spomen"*, jer taj Szombathely je tamo gdje danas leže Petrijevci i gdje je na obali Drave bila podignuta tvrđava. U tom kraju postoji ime Subotica. Vidljivo je da je tada obitelj Korođ već nastanila svoju močvarnu utvrdu Korođ-var.

Filip Korođ je umro prije 1353. godine. Imao je tri sina: Stjepana, Filipa i Ladislava. Njihov je otac još za svog života dobio Osijek (*Eszek*) od kardinala Gilernusa, koji je bio titeljski prepošt, za 60 dukata u zakup. Kad je Filip umro, upravljao je imanjem magister Ammianus. Zakup Osijeka je prouzročio da su se Filpös i Ladislav Korođ zapleli u spor s opatom Cikadora Tomom zbog prava na carinu i prijelaz preko Drave kod Osijeka. To je pravo opatija Cikador posjedovala po ispravi Gejze II., Stjepana III. i Bele III. No, po vlastelinskom pravu, sam grad Osijek i drugi prihodi pripadali su obitelji Korođ.

Obitelj Korođ je bila primjereno tadašnjem vremenu vrlo religiozna, te je po kazivanju čuvenog nadbiskupa i kardinala Petra von Pazmana osnovala u Pečuhu franjevački samostan i darovala plodnu zemlju, gdje se još danas nalazi samostan i crkva. Utemeljenje franjevačkog samostana u Pečuhu bilo je oko 1301. godine. No, franjevci su izgubili imanje i samostan kod invazije Turaka, ali su znali kod novog naseljenja da je samostan stajao na istoj čestici gdje i prije turskih vremena.

Najpoznatiji član obitelji Korođ je bio bez sumnje gore spomenuti Stjepan. O njemu čitamo da je već kod svoje ženidbe bio ban Mačve (područje oko Beograda i jugozapadno od Beograda). To dostojanstvo je on vjerojatno naslijedio od svog oca, što je tada bio običaj i nije bilo čudno ako je on još bio mladić od 20 do 22 godine kad se ženio, ali je imao mnogo velikih zasluga, da je mogao postići to visoko dostojanstvo.

Kad su nastali nemiri Ivana Horvata u 14. st. imao je Korođ potpuno povjerenje kralja Sigismunda. Horvat je također bio ban (sin Petra Horvata), koji je imao brata Ladislava. Imanje Horvata je bilo u vukovskoj županiji, gdje se nalazilo više od 30 sela, pa su Korođi bili susjedi. - Drugi susjed je bila obitelj Selak (*Szeglak*), koja je tada imala dva velika vlastelinstva: Szeglak i Kosvar (*Koška*) te ih ujedinila u jedno. U Šiklošu je vladala obitelj od roda Kaan, u Haršanju Stjepan Hedervary Kont, koji su svi pristali uz bunu i Horvata. Stjepan Korođ je dakle imao težak položaj, okružen buntovnicima. Kralj Sigismund je poslao Stjepanu Korođu 4.000 forinti po Petru Perenju da može započeti protuoperacije. Uz kralja Sigismunda je bilo malo obitelji, od kojih spominjemo obitelj Morović i Gorjanski (*Moroth i Garai*). Na čelu ustanka nalazio se ban Mačve Ivan Horvat. Stjepan Korođ se spominje kao veliki župan županije Keze. On je za Sigismunda osvojio Bytvu, Kulpen i Nandorfeher-var (*Beograd*) te energično utjecao na daljni tijek borbe, koja je slijedila nakon zarobljavanja kraljice majke Elizabete i kraljice Marije. - Konačno je Ivan Horvat, kako je poznato, uhvaćen i u Pečuhu rasčetvoren, a Stjepanu Hedervari Kontu je u Pešti 1393. odrubljena glava. Te i druge zasluge Stjepana Korođa kralj Sigismund je obilno nagradio. On je tada dobio posjede Hedervara Konta Haršanj s cijelim pripadnostima tog vlastelinstva, a 1392. g. je dobio vlastelinstvo Kosvar (*Košku*), koje je pripadalo Ladislavu Seglačkom (*Szeglak*). Tom je vlastelinstvu pripadalo, među ostalim, ranije spomenuti posjed Chenreve i mjesto Veröfeny koja riječ još danas postoji u hrvatskom prijevodu u nazivu Prisunčani, odnosno nekadašnji Prisunčani su prevedeni na mađarsko Veröfeny. U utvrdi Haršanj je kralj Sigismund još jednom potvrdio obitelji Korođ 1404. g. posjede.

Godine 1398. zauzela su djeca bana Stjepana Korođa, Ladislav i Filip, neka polja obitelji Našičkih (*Nekcsei*). Nekcse su današnje Našice, po čemu je obitelj imala svoje ime. Godine 1400. spominju se tri sina Stjepana Korođa, naime Filip, Stjepan i Nikola, koji prosvjeduju protiv uvoda Jakova Csepenfalvai-a u posjed u općini Csepenfalva, sela u nekadašnjoj baranjskoj županiji.

ZAGREB

Godine 1405. utvrda Haršanj pripada samo Filipu Korođu. Njegov kaštelan se u toj utvrdi zove Đuro Kiš, koji je tamo 1408. godine. Vlastelinstvo Haršanj se proširilo, pa pod tim proširenjem tada nalazimo i poznato mjesto Branjin Vrh (*Baranyavar*). Poslije toga u ispravama se manje spominje Korođ jedino opet nalazimo 1424. g. jednog Stjepana Korođa, koji je imao spor sa Stjepanom Salap de Chemeny. Znamo da Chemeny još danas postoji nedaleko Darde (*Čeminac*), pa je obitelj Korođ imala posjede i u tom kraju Baranjske županije. Od članova obitelji spominje se Ivan Korođ, koji je sin Filipa Korođa. On je bio 1439. g. ban Mačve.

No, najveći je spor bio onaj koji je imala udovica Stjepana Korođa Ilona (Jelena) protiv svoga sina Ivana u interesu svojih kćeri Marije i Katarine. Kralj Sigismund je presudu povjerio pečuškom kaptolu. Godine 1434. se obitelj ipak međusobno nagodila i to tako da su djevojke dobile u županiji Tolna od 22 sela, te u vukovskoj od 35 sela 1/4 te još 200 kibela vina iz vinograda Nadasd. Dakle vidimo da se velik dio imanja Korođa nalazio i u Tolnskoj županiji nedaleko spomenutog Nadasda, koje je područje tada pripadalo županiji Tolna. Od sela baranjske županije samo je spomenuto da su ta bila većinom na desnoj obali Drave, jer znamo da je baranjska županija tada išla do Našica i Motičine, a istočna granica nedaleko Osijeka, jer je Osijek u srednjem vijeku u nekim dokumentima pripadao baranjskoj, a u drugim vukovskoj županiji.

Sin Ivana Korođa zvao se Gašpar. To se zna iz jednog spora koji je okončan 1454. g. Naime opatija Cikador je još jednom otvorila svoj stari spor u svezi carine i skele u Osijeku, premda se obitelj Korođ već nagodila i 1429. je bila donesena presuda. Novi spor se završio 1454. g. ali opatija ipak nije postigla nikakav novi uspjeh. Korođi su bili i u ženidbenim vezama s Gorjanskim, jer je žena Ivana Korođa, Elizabeta, bila kćerka Gorjanskog.

Slavonski novac (tzv. banovac)

Godine 1454. dobio je u zalog Ivan Korođ kao i njegova žena i sin Gašpar u požeškoj županiji jedno dobro i utvrdio se u gradu Neuna. No već 1457. Ivan Korođ više ne živi, jer u vrijeme Klementa Porkolaba de Berszeny, koji je tada bio baranjski podžupan i upravitelj opatije Cikador, prijelaz kod Osijeka je već prešao na udovicu Ivana Korođa i sinove, kao što smo ranije iznijeli kod opatije Cikador.

Nadgrobni spomenik F. Koroga u Osijeku s grbom iz 1394. g.

Gašpar Korođ je vjerojatno oženio kćer Ivana Rozgonja, Apoloniju, ali je prezirao svoju nevjestu i oženio se jednom drugom. Posljedica toga je bila da je za kaznu svoje rastave Gašpar izgubio sva svoja imanja. To je u duši mladića izazvalo tako veliku bol i pritisak da je uskoro umro bez nasljednika (oko 1470.), iako mu je kralj Matija bio naklonjen i povratio njegova imanja.

Po izumrću obitelji Korođ, dobio je ove moćne posjede Nikola Csupor Moslavački, koji je tada bio erdeljski vojvoda i Ungor Ivan. Protiv te darovnice prosvjedovala je 1472. g. oštećena obitelj Rozgonji i to ispred djece Ivana Rozgonji, Reinholda Ivana i Stjepana. U dobra koja su činila predmet tog prosvjeda ubrajali su se i Osijek, Valpovo (*Valko*), i Branjin Vrh. Sestra Gašpara Korođa (doduše pod drugim imenom) mogla je biti

Katarina Korođ, koja se udala za Petra Perenja. Od tog su Ivana Perenja potjecala djeca Stjepan, Nikola i Petar. Dakle, vidi se da je obitelj Korođ bila u vezi s najčuvenijim obiteljima u zemlji i igrala veliku ulogu u obitelji Perenji. Kasnije nalazimo velike posjede u rukama obitelji Perenji, koji su nekoć pripadali Korođima. I tu se zatvaraju tragovi o obitelji Korođ. Bilo bi zanimljivo pobliže istražiti utvrdu u močvari Korođvar i priče koje još kruže o toj utvrdi u usmenoj predaji naroda. Ona govori da je tu stanovala gospođa koja se nije htjela udati, što je u uskoj svezi s poviješću proteklih stoljeća.

Daljni razvoj Osijeka u srednjem vijeku poznat nam je fragmentarno iz pojedinih sačuvanih izvora. Tako se 1332. i 1333. spominje osječki župnik magister Nikola koji je u ime papinskog poreza platio 1 marku. Godine 1335. platio je osječki župnik samo 22 groša, jer je Nikola potkraj 1333. g. postao pečuški kanonik i otišao u Pečuh. Pridjevak uz ime magistra i župnika Nikole de Ezek govori da je potjecao iz Osijeka. Također vidimo da je Osijek bio značajna župa i po uplati desetine i po župniku, jer je on magister i kao takav postaje kanonik.

Župna crkva u Osijeku je bila posvećena sv. Trojstvu (više vidi: Ive Mažuran, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek 1994.). Stajala je tamo gdje se danas nalazi franjevačka crkva u Tvrđi. Crkva i župa u Osijeku su postojale davno prije 1332. godine. Najvjerojatnije su ju podigli redovnici opatije Cikador u 12. stoljeću. O tome govore i romanički ostaci crkve.

Već smo rekli da se od 1351. g. plemići Korogi, posjednici Osijeka i drugih mjesta, sukobljuju s opatijom Cikador zbog prava ubiranja maltarine (trg) i skelarine (prijelaz preko Drave). Oni su kupili posjednička prava na Osijek od opatije Titel. Poslije toga su Korogi podigli u gradu kaštel (utvrdu) i uredili grad. Prilikom obnove franjevačke crkve 1960. i 1993. g. pronađen je ulomak nadgrobnog spomenika Filipa Koroga s plemićkim grbom. Spomenik upućuje na 1494. godinu, a stajao je u obiteljskoj grobnici u crkvi. Osijek je vezan uz moćnu plemićku obitelj Korog (Kružić) i sigurno da je bio vrlo značajan grad i utvrda. Krajem 15. i početkom 16. st. više je Osječana studiralo u Beču i drugim središtima Europe. To im je omogućila dobra materijalna strana koja je dolazila od osječkih prihoda trgovine, skele, obrta i drugih izvora. Također su se novac i materijalna dobra slijevali u Osijek i zbog raznih funkcija njegovih gospodara Koroga i velikih posjeda, a vjerojatno i plijena. Ujedno u Osijeku je bilo sjedište banske uprave Koroga i uprave velikih posjeda. Prema sačuvanom vlastelinskom popisu iz 1469. g. znamo da je Osijek tada imao 218 građana koji su plaćali porez. Njihova imena se nalaze u spomenutoj Mažuranovoj knjizi Srednjovjekovni i turski Osijek, str. 88, pa je dobro tu knjigu imati. Grad je imao gradskog suca, prisjednike i prisežnike (vijećnici). To govori da je

Osijek imao gradsku upravu sa svim službenicima. Najvjerojatnije je da su Osječani uživali građanska prava i slobode. Pogotovo što su imali pravo održavanja tjednih i godišnjih sajmova i maltarine. To su tada držali samo gradovi i građani.

Imena, prezimena i nadimci osječkih građana govore da su oni bili Hrvati i Mađari. Ukupan broj svih građana ili stanovnika Osijeka u drugoj polovici 15. st. iznosio je od 1500 do 2000 ljudi. To je velik grad za ono vrijeme.

Građani Osijeka su bili uglavnom obrtnici, trgovci i službenici. Bilo je mlinara, pekara, mesara, krojača, postolara, krznara, zlatara, kovača, klesara, kotlara, tesara, sedlara, ugljenara, konjušara, lađara, brijača, svirača i nekih drugih. Dakle impozantno i obrtničko središte.

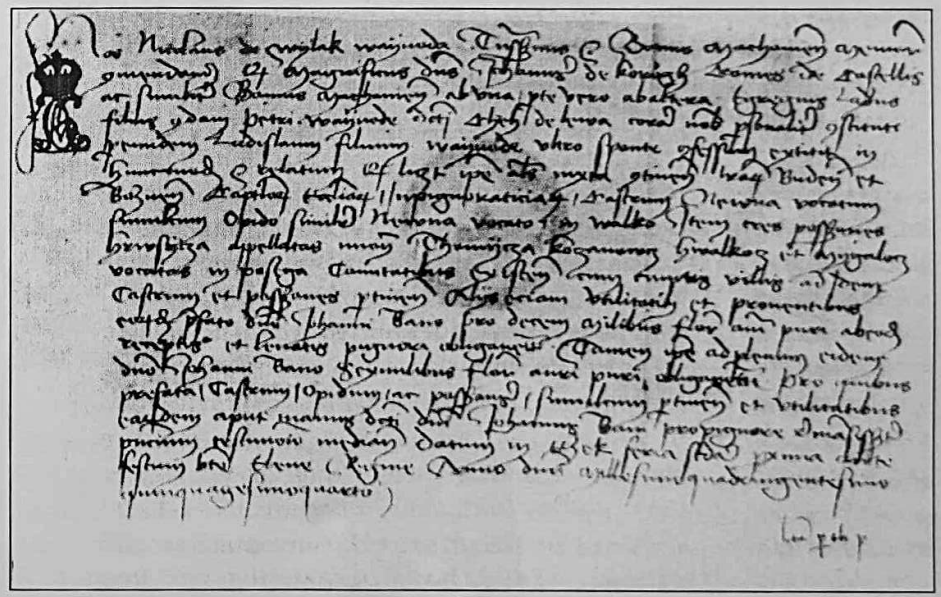

Isprava izdana 1454. god. u Osijeku

Poslije izumrća Koroga dao je kralj Matija 1472. g. Osijek i druge posjede Koroga Ivanu Ungaru de Nadasd i Nikoli Čuporu Moslavačkom. No, već 1474. je izumro i rod Čuporov pa je Osijek došao u vlast novoosnovanog samostana i Kaptola Bl. dj. Marije u Budimu. Godine 1490. Osijek drži Petar Gereb de Vingart. Kralj Vladislav je 1495. boravio u Osijeku gdje je dao Gerebu mnoge posjede od pristalica kralja Maksimilijana. U posjedu plemića de Gereb Osijek je vjerojatno bio do 1516. g. da bi sljedeće godine opet postao dobro Kaptola u Budimu.

Pošto su Turci 1521. g. osvojili Beograd postao je Osijek važno strateško mjesto. Da bi država dobila novac za vojsku dozvolio je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik 1524. g. bosanskom biskupu Mihovilu Keseriću i dvorskom komorniku Ivanu Serečenju kovanje novca u kovnici koju mogu otvoriti u Osijeku. Izgleda da kovnica nije proradila zbog brzog dolaska Turaka, ali je značajno da je Osijek imao uvjete za kovnicu i to govori o samom gradu.

Dok su Turci boravili u Iloku predali su izaslanici Osijeka ključeve grada 8. 8. 1526. g. Turcima. Tako su Turci bez borbe 14. 8. 1526. ušli u Osijek i Sulejman je odmah naredio gradnju pontonskog mosta preko Drave. Pošto je turska vojska prešla Dravu 23. 8. 1526., Turci su opustošili i zapalili grad Osijek. Nakon pobjede na Mohačkom polju Turci su stalno zaposjeli Osijek. Time prestaje srednjovjekovni grad Osijek. Stanovništvo se već ranije ponajviše razbježalo i posakrivalo u obližnje šume i mjesta.

Vitez iz srednjeg vijeka

OSIJEK POD TURCIMA (1526.-1687.)

Turci su zauzeli Osijek 14. VIII. 1526. Kažu, da ga je Ibrahim-paša do temelja razorio, ali ga je dalekovidni Sulejman zbog njegovog strateškog položaja ponovno izgradio. U tu svrhu uručio je pečuškom mirilivi Kasim-paši 500 kesa srebra i naredio da grad ozida zidom, dovede u red kuće i izgradi magaze. U obnovljeni grad stavljena je posada od 3.000 janjičara. Pokušaj austrijskog vojskovođe Kacijanera da grad Osijek preotme Turcima izjalovio se strahovitom katastrofom kod Gorjana 11. X. 1537. Osijek je ostao pod Turcima više od stoljeća i pol, postao značajnije mjesto u požeškom sandžaku, a i u osječkoj nahiji s velikim prihodom.

Talijanski povjesničar Sempliciano Bizozeri piše u svojoj Notizia particulare dello stato passato e presente de regni d'Ugheria, Croatia e principato di Transilvania, Bologna 1686., da je Osijek isprva bio izgrađen kao *kaštel*, koji je Mehmed-oglu 1535. g. toliko proširio i utvrdio, da je sada jaka tvrđava na Dravi, udaljena od Pečuha 7 a od Budima 18 milja.

U Osijek pod turskom vlašću gotovo redovno su svraćali putnici i carski poslanici, koji su iz Beča polazili u Carigrad ili se odonud vraćali. Tajnici bi njihovi pribilježili i po koju vijest o gradu. Kako su ti putnici pridolazili u Osijek u raznim vremenskim epohama, od kulminacije Turskog Carstva do opadanja, njihove su bilješke od naročitog interesa. (Više vidi: I. Mažuran, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek 1994.)

Još u jeku ratne vreve došao je u Osijek Nijemac Hans Dernschwam (1553.-1555.), koji je bio zastupnik trgovačke kuće Fugger u Nürnbergu. On piše da je grad ozidan zidom i prepun Turaka; nema tu niti jedne zidane kuće, već su same drvenjare omazane blatom; još je jadnije podgrađe, gdje su same kolibe i prodavaonice (čaršija), a između njih mostovi (tarac) od balvana; tu sjede turski zanatlije i kojekakva odrpana čeljad.

Na povratku iz Carigrada svratio je u Osijek Francuz Ogier Ghislain de Busbequ 1557. g. i pribilježio da je grad upravo nepristupačan zbog golemih močvara unaokolo i da žitelji mnogo trpe od malarije.

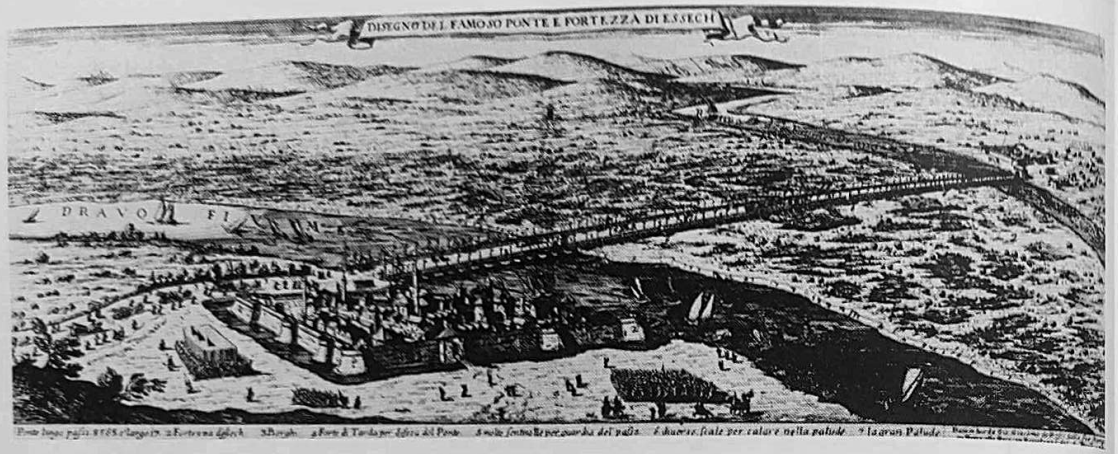

Turski Osijek sa Sulejmanovim mostom 1565. god.

Godine 1567. došao je u Osijek carski poslanik Talijan Antun Pigafetta, koji je vidio grad opasan niskim bedemima bez kula, kuće drvenjare prekrivene slamom, ulice taracane gredama. Nad tvrđavskom kapijom gledao je uzidanu rimsku ploču s natpisom i konstatirao da čitav grad ima opseg od 1 talijanske milje.

Putopisci XVII. st. govore o Osijeku već nešto povoljnije. Maksimilijan Prandtstätter, tajnik poslanika Adama Herbersteina, koji je 1608. prenoćio u Osijeku, opisuje grad opasan zidom i palisadama, a znade i za panađur (sajmište).

U spisu požeškog sandžaka Mehmed Marimbegovića 1620. g. spominje se Osijek kao utvrda s jakom kulom, s podgrađem ispod nje, u kojem ima 1000 kuća i 2000 za oružje sposobnih ljudi; tu sjedi dizdar i kadija.

Papin poslanik Massarechi (1623.-1624.) zna da je grad prepun Turaka, ali da ipak ima oko 7 katoličkih kuća, govora hrvatskog (ilirskog), a jednako toliko i Mađara kalvina.

Carski poslanik Atanasije Georgiceo 1626. g. našao je u gradu 300 kuća, od toga 10 katoličkih, što je očiti dokaz da su kalvini bili u opadanju. Turski su grad mnogo proširili i dobro opremili topovima; znade za 8 džamija.

Isusovac Tafern, tajnik poslanika grofa Leslie, pribilježio je 1680. g. da je tvrđava u lošem stanju, ulice taracane gredama; vidio je tri ogromna topa turske provenijencije, koji ne leže na lafetama već na balvanima; gledao je drveni toranj sa satom, koji je dovučen iz razorenog Novog Zrina

(1664.) ali ne radi, jer ga nema tko popraviti. Za isti sat veli Englez Brown (1668.) da je sunčan i da su ga Turci donijeli iz Sigeta.

Kada su Turci zauzeli gotovo čitavo Zadunavlje, Osijek je došao u pozadinu i u njemu su se prilike toliko stalożile, da je ubrzo došlo do ekonomskog prosperiteta i do uzdizanja na stupanj kulturnog središta. Ovakvog ga je obišao turski putopisac Evlija Čelebija (1663.). Po njemu je grad bio podijeljen u 4 kvarta: 1./ Na desnoj dravskoj obali ležala je tvrđava ozidana jakim bedemima. U nju se ulazilo kroz široku kapiju. Za ljetnih dana svirala je pred kapijom turska glazba. Unutar tvrđave bile su vojničke nastambe, oružane, dizdareva palača, ali nijedna privatna zgrada. S desne strane kapije bila je Sulejman-kana džamija, koja je prije bila kaurska crkva. Na samoj dravskoj obali bili su žitni hambari, a ispred njih široki prostori za topove, koji su gledali na Dardu. Spominje neki top od 40 pedalja s ćuladi od 60 oka težine, s kojim je Sulejman 1529. g. tukao Beč. Zna i za 4 beljamez-topa, od kojih svaki vrijedi po jedan grad. 2./ Ispod tvrđave bio je srednji grad, izgrađen u kvadratu i u njemu 6 mahala. a) Hasan-pašina (današnja Bösendorferova ulica); b) Beg-seraj oko turske česme na trasi današnje baranjske ceste; c) Mekheme (sudnica)-mahala, koja je išla od turske česme do Kasim-pašine džamije; d) Ambar-mahala; e) Aga-mahala, danas Kuhačeva ulica i f) Kujundži-mahala danas K. Firingera ulica, gdje su sjedili kujundžije, tufekdžije (puškari), samardžije (sedlari) i kasapi (mesari). Ponos Turaka bila je Kasim-pašina mošeja, koja je sagrađena 1558. s kubetom pokrivenim olovnim pločama, s visokim minaretom, duga i široka 100 stopa, u njoj propovjedaonica i mahfilj, oko nje harem (predvorje) ukrašen stablima, uz nju medresa (vjerska škola). Osim toga bilo je u gradu 4 tekije, 5 osnovnih škola (mekteba), više javnih zdenaca. Na čaršijskoj kapiji podigao je Kasim-paša zdenac s drvenim kubetom, gdje se u srpnju za duše kerbeli-mučenika pružala rajska vodica svakom prolazniku. Čitav je srednji grad bio opasan zidom. Iz njega su vodile 3 kapije: sjeverna na turski most, zapadna prema gornjem gradu i južna na čaršiju. Na zapadnoj kapiji podigao je Filibej Mustafa-paša visoki bastion, odakle su tobdžije branile pristup na most.

3./ Sav srednji grad opasalo je *podgrađe* ili čaršija sa 7 mahala u velikom luku od turske česme do današnjeg Perivoja kralja Tomislava. Tu je stajala Mustafa-pašina džamija, koja je ležala na pola puta iz tvrđave u Park kralja Držislava, a uz nju je bila medresa. Iako su kuće bile same drvenjare, svaka je imala svoj vrt. Bilo je tu 6 gostionica, veći karavan-seraj, nekoliko zdenaca i 200 bezistan-prodavaonica nakrcanih indijskom, perzijskom i arapskom robom. Uz samu čarši-kapiju stajala je zidana kupka s olovnim krovom i kubetom. Čitavo je podgrađe bilo opasano palisadama. Iz predgrađa išlo se u 4./ dio grada u *panađur*. On se u velikom

luku protezao od današnjeg željezničkog mosta sve u Šamačku ulicu, gdje je bilo neko utvrđenje za stražu koja je bdjela nad sigurnošću vašardžija. Tu su se održavali veliki sajmovi o Đurđevu i Ilinju, za koje znade i Bartul Kašić, koji je u dva navrata (1613. i 1618.) bio u Osijeku i odsjedao kod *dubrovačkih* trgovaca. On je živim bojama opisao vrevu sajamskih dana a uz to i obilazio malobrojne katolike.

Sulejmanov most od Osijeka do Darde iz 17. st.

Evliji je Osijek pravi turski grad. Tu je sjedio šeik-il-islam, nakid-el--esnafa, dizdar, 12 gradskih aga, 700 vojnika, aga-poreznik, mutesib, carinik, janjičarski serdar, egri-čauš, mišar-baša, zijametlije i timarioti, alaj-beg, čeri-baša. Ovaj realistični prikaz prikazuje Osijek u XVII. vijeku kao znatno prometno i kulturno mjesto na granicama Turskog carstva. Toga svoga gradskog položaja sjećaju se i stari osječki podgrađani 1702. g., kada komorskoj komisiji izjavljuju da su od starine bili grad, u kojoj su živjeli zajedno s Turcima i doseljenim Rašanima.

Osijek se u internacionalnom svijetu pročuo po čuvenom turskom mostu. Već su suvremenici pisali o njemu na raznim jezicima, u mnogim edicijama, crtali ga grafičari, bakroresci i tehničari na fantastične načine

kroz cijelo XVI. i XVII. st. toliko, da je već samo skupljanje i sređivanje toga materijala poseban znanstveni rad. Dosada je najopsežniji prikaz crteža i literature dao dr. Matasović u XVIII. broju svojih Narodnih starina, Zagreb 1929. i teško da će se ubuduće tome još nešto moći dodati.

Oko gradnje turskog mosta splela se čitava legenda. Svakako je podignut za Sulejmanove ekspedicije na Mohač. Jedan hrvatski glagolski dokumenat (Ivšić, Starine 36) iznosi verziju, da je most trebao graditi pečuški mirilivi Hamza-beg. Kako je međutim u tom času Drava kod Osijeka imala širinu 300 metara, a dalje uzvodno i 500 m, Hamza-beg nije mogao prebaciti Dravu i on je pokušao most izgraditi kod Dalagaja (Utovo) ispod Petrijevaca, gdje mu je voda raznijela svu građu. Jednako mu se izjalovio pokušaj ispod Retfale (Petruša). Tada je izvijestio sultana da se most zbog visoke vode ne može izgraditi. Odgovor je sultanov bio kratak: Ne bude li most gotov do mog dolaska, objesit ću te o sam vrh mosta. Sada je Hamza-beg svu građu dopremio ispod samog Osijeka, natjerao sve živo (25.000 ljudi) na rad i složio most za 10 dana. Taj prvi most preko Drave bio je pontonski i po turskim izvorima dug 248 a širok 2 hvata. Taj most poglavito spominje Nikola Reusner. Kakav je bio most preko baranjskih ritova ne znamo. Vraćajući se od Mohača Turci su pontonski most na Dravi razvalili, ali onaj preko ritova ostavili. Preko njega su prelazili Turci 1529., 1532. i 1541. godine. Kako je međutim Osijek postao glavna operacijska baza za sve sljedeće turske ekspedicije u Podunavlje, morao se tu izgraditi trajni most, koji je konačno zadobio konture 1566. g. i takav nam ga prikazuju bakrorezi i crteži XVI. i XVII. vijeka. To je onaj *"il famoso ponte d'-Essek"* i *"die berümhte Esseker Brucken"* u međunarodnom svijetu. Turski izvori govore da je ležao na 48 pontona, bio dug 4800 lakata i sagrađen za 17 dana. Talijan Petrus Bizarus tvrdi, da je bio dug 1 talijansku milju (5,25 km), širok 14 lakata i izgrađen za 12 dana. Kasniji pisci unose još veću zbrku o dimenzijama. Najpouzdanije podatke donosi Englez Brown, koji ga je osobno prešao 1688. godine.

Prva terenska istraživanja, a ta su najvažnija, izvršio je mladi sveučilišni profesor u Segedinu 1940.-1941. Szabó Pál. On je sam obišao sav baranjski teren od Darde do Osijeka, gdje je tražio i našao čitav niz ogromnih hrastovih trupaca, točno ih fiksirao i ustanovio pravac. S tim svojim materijalom došao je 1942. g. u Osijek, usporedio svoj s našim materijalom i složio solidan prikaz o turskom mostu.

Osječki je most zapravo bio kompleks od 3 mosta.

a) Kako je sav sjeverni rub današnjeg Perivoja kralja Tomislava onda bio močvara, Turci su od sjeverne kapije grada u sjeverozapadnom pravcu

preko kasnijeg Ambrozijevog parka izgradili most na stupove bez ograde kao pristupnicu na samu dravsku obalu.

b) Od toga je u ravnom pravcu preko samog dravskog korita bio složen most od pontona, koji su bili vezani lancima, te se otvarali i zatvarali za svakog uzvodnog ili nizvodnog prolaza čamaca, šajke, lađe ili vodenice. Taj je most imao ogradu.

Grof Nikola Zrinski (1508.-1566.)
Sigetski, hrvatski ban

c) Treći i najduži dio išao je u ravnom pravcu preko ritova u Dardu i ležao je na 8 orijaških stupova složenih od 8 do 10 hrastovih trupaca (komposit), a u razmacima od 1 hvata po jednom stupu. Hrastove su daske bile tako tijesno složene, da i sitni predmet nije mogao pasti u vodu. I ovaj je most imao ogradu, a u stanovitim razmacima bio osiguran stražarskim tornjevima. Prilaz na most s jedne i s druge strane branila su dva mostobrana: a) Filibejeva kula s ove i jako utvrđenje kod Darde s one strane.

Od Sulejmanova vremena sjedio je na mostu defter-emini, koji je ubirao carinu (Matasović: Osječki most, str. 12).

Ovaj je most, "kakvog nigdje na svijetu nema", stajao čitav kroz XVI. i prvu polovicu XVII. stoljeća. Oštetio ga je Nikola Zrinski 1664. g. provalivši iz Novog Zrinja u mađarsku Podravinu. Za odmazdu razorio je Ahmed Köprüli i Novi Zrinj (30. VI.), ali je sam doživio katastrofalni poraz kod Sv. Gotharda (1. VIII. 1664.). Ovaj smjeli podvig Zrinskog toliko je impresionirao suvremenike, da je na kipu BDM u Gracu (Jakominov trg) stavljen nešto preuranjen optimistički natpis:

PONTE AD OSSECUM SUCCENSO
TARDANTUR TURCAE. NEC DEINDE
PROXIMI NOCENT (1664.)

Pošto je zapaljen most kod Osijeka
izostali su Turci. Stoga od toga doba
ne škode bližnjima (1664.)

Ali, sada je tek započeo pravi rat. Već početkom 1683. Turci su kod Drinopolja stali skupljati vojsku i spremali se opsjednuti sam Beč. Vojskovođa je bio Kara Mustafa, koji je na svom pohodu 7. VII. logorovao u Osijeku. Po lokalnoj tradiciji razapeo je svoje šatore upravo na mjestu današnje osječke tržnice. Neki poduzetni Osječanin podigao je na istom mjestu poslije njegova odlaska gostionicu "Zum wilden Mann", po kojoj je i dovodna gornjogradska ulica poprimila ime Wildemann-Gasse - Ulica divljeg čovjeka, koja se u XIX. vijeku po dobrotvorki Adeli Dessathy prozvala Desatičinom (danas Ulica Hrvatske Republike).

Kara Mustafa je stigao pod Beč 14. VII. i 17. VII. 1683. započeo opsadu grada, koji je branio grof Rüdiger Starhenberg. Gradu je dolazila u pomoć vojska Karla Lotarinškog i Jana Sobjeskog. U odlučnoj bitki 12. IX. 1683. Turci su poraženi. Sada je posredstvom pape Inocenta XI. sklopljena Sveta liga (Austrija, Poljska, Venecija) i započeo je 14-godišnji rat (1684.-1699.) duž čitave europske granice Turskog carstva za oslobođenje kršćanskih zemalja od turske vlasti.

Karlo Lotarinški osvojio je Budim, nakon čega je ubrzo pao i Pečuh i Segedin. U Slavoniju su upale banske i graničarske čete, koje su 1684. zauzele Viroviticu i Slatinu, a 1685. došle do Donjeg Miholjca. Varaždinski general Juraj Leslie došao je pod Osijek i spalio podgrađe, te oštetio pontonski most na Dravi, dok je istodobno operirajući s baranjske strane Ljudevit Badenski oštetio most preko ritova. Sva su ova oštećenja osječki Turci brzo popravili toliko, da je sam vezir Sulejman-paša prešao Dravu i utaborio se ispod brda Haršanja. Tu je 12. VIII. 1687. došlo do odlučne bitke, u kojoj je Karlo Lotarinški porazio Sulejmana. Zadnji turski zapovjednik Džafer-beg napustio je Osijek 26. IX. 1687., a u napušteni Osijek su 29. IX. ušli Lodronovi konjanici. To je *prvo oslobođenje Osijeka*, koje je simbolički

prikazano na goblenu u bivšoj carskoj riznici u Beču s utkanim natpisom na dnu:

POST
EFFUSUM CAESUMQUE
ACERBA CLADE HOSTEM
ESSECHIUM PONTEMQUE
EIUS DIRIPIT CAROLUS V
5. OKTOBRIS 1687.

Poslije razbijenog i uništenog
neprijatelja u teškoj bitki,
izbavio je Osijek i njegov most
Karlo Peti'
5. listopad 1687. g.

Međutim je pobjedonosna austrijska vojska proslijedila svojim napredovanjem. Dne 12. VII. 1688. pao je Ilok, na Savi Brod, Brčko i Šabac, a 6. IX. 1688. osvojio je Maksimilijan Bavarski i sam Beograd. Sljedeće godine (1689.) Ljudevit Badenski je provalio u Srbiju i Bugarsku. Ovo pobjedonosno napredovanje Austrije osujetio je francuski kralj Ljudevit XVI. koji je Austriji navijestio rat, i time ju prisilio da prebaci svoje čete na Rajnu. Turci su tada pod vezirom Mustafom Köprülijem 1. X. 1690. ponovno zauzeli Beograd. Iz Beograda se povukao pukovnik de Croy u Osijek, na brzu ga ruku stao utvrđivati i spremati za obranu, jer je na nj kretala vojska od 15000 ljudi pod Husejin-pašom bosanskim. Husejin-paša opsjedao je Osijek od 30. X. do 5. XI. 1690., spalio čitavo podgrađe s Mustafa-pašinom džamijom, ali samu tvrđavu nije mogao osvojiti. Tradicija veli da je de Croya spasila ratna lukavština. Naredio je svim svojim bubnjarima i trubačima da u baranjskim ritovima dignu što veću galamu. Turci su mislili da se gradu približava velika vojska, te napuste opsadu i krenu u Bosnu. To se dogodilo na dan sv. Emerika 5. XI. 1690. Ovaj je događaj pribilježio i franjevački povjesničar osječkog samostana riječima: "In festo sancti Emerici recurrente anniversario recuperationis huius fortalitii a Turcis in parochiali ecclesia sacrum soleme". To se dogodilo u petak u 11 sati i od toga časa sve do 1918. oglašivan je ovaj događaj zvonjavom s crkve sv. Mihovila. Vremenom su dakako Osječani zaboravili značenje ove zvonjave i prozvali to zvono Nudel-Glocke (brbljanja trebaju prestati i valja zakuhati rezance). To je *drugo oslobođenje Osijeka*, koje je A. Römer simbolički prikazao na slici na glavnom oltaru crkve Sv. Mihovila u Osijeku.

Osijek je mnogo stradao za prve i druge opsade i zato u njemu gotovo i nema sačuvanih turskih objekata. Očuvali su se samo temelji Filibejeve kule na valpovačkoj kapiji. Sav zidni plašt turske tvrđave kao i jedna česma otkriveni su 1923. g. kada se rušila austrijska tvrđava. Kako je ta česma ležala upravo na trasi nove baranjske ceste, morala se maknuti i prenijeti u muzej.

Na svim bakrorezima i crtežima Osijek ima izgled prave orijentalne varoši s mnogim minaretima. Opasan je bio šancem punim vode.

Za svo vrijeme turskog vladanja nije bilo katoličke organizacije u Osijeku. Katolike su potisnuli ojačani kalvini (Mihajlo Starin), koji su tu imali i svoju župu u senioratu vukovsko-tordinačkom. Malobrojni katolici pripadali su župi *Karaševo* (danas rudina ispod Petrijevaca) gdje je u XVII. vijeku sjedio svjetovni župnik Nikola Pizeg Stipanović. Obilazili su katolike i franjevci iz nedalekog Antina (Stražemanac to navodi).

Pojavom Turaka uništena je i srednjovjekovna županijska organizacija, koja je tu postojala od XIII. stoljeća (srijemska, vukovska i cisdravska baranjska županija). Turci su osvojenu Slavoniju od Zemuna do Ilove i Čazme podijelili u 2 sandžaka: *požeški* sa sijelom u Požegi (ranije Čazma, Pakrac, Cernik) i *srijemski* sa sijelom u Iloku i Mitrovici. Osijek je bio u sklopu sandžaka požeškog, u nahiji osječkoj. Osječani su i pod Turcima bili građani.

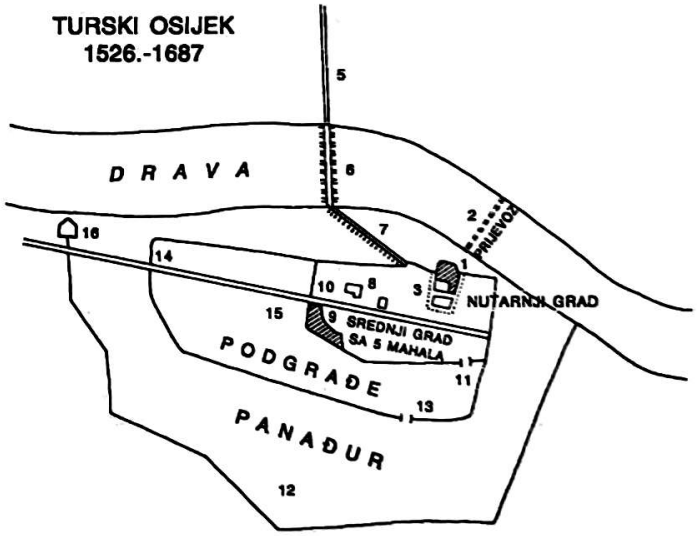

OSIJEK NAKON OSLOBOĐENJA OD TURSKE VLASTI (1687.- 1809.)

Osijek je nakon oslobođenja od turske vlasti 29. rujna 1687. g. došao pod upravu carske ratne Komore i Ratnog vijeća u Beču. Zbog važnog strateškog položaja Osijeka i ratnih sukoba s Turskom otpočele su austrijske vojne vlasti s izgradnjom utvrđenja Osijeka. Već 1688. g. postoje prvi, jednostavniji planovi o utvrđivanju Osijeka. Nakon teške opsade Osijeka 1690. g. kada se grad samo srećom spasio od Turaka austrijske vojne vlasti su uvidjele da Osijek treba temeljito utvrditi. Naime tko je držao Osijek taj je imao dobar strateški položaj za daljnje vojne operacije, poglavito zbog prometa i prijelaza preko Drave. Kako je stari turski Osijek teško stradao u opsadi 1690. g. to su novi radovi na izgradnji utvrđenja predvidjeli potpuno čišćenje terena i izgradnju novog, planski postavljenog utvrđenja. Radovi su vjerojatno počeli već 1692. godine. Da se dobije slobodan tvrđavski prostor, osim čišćenja starih turskih objekata Tvrđe, preseljeno je dotadašnje stanovništvo ispod zidina (Podgrađe) na zapad oko 2 km i tako je nastala nova urbana jezgra Gornji varoš ili grad.

Usporedo s izgradnjom nove tvrđave otpočela je i izgradnja civilnih objekata u Tvrđi. Tako se franjevački samostan počeo graditi 1699. g. i trajao je sve do 1705. godine. Franjevci su se prvo smjestili u Sulejman-hanovoj džamiji i u jednoj turskoj kućici koja je stajala pokraj te džamije. I isusovci su došli s kršćanskom vojskom u Osijek 1687. g., te se smjestili pokraj Kasim-pašine džamije, a samu džamiju su pretvorili u crkvu. Godine 1702. bila je sagrađena i zgrada Gradskog poglavarstva u Tvrđi, danas zgrada Muzeja. Godine 1708. otpočela je izgradnja franjevačke crkve i završena 1709. godine.

Na sjednici Gradskog poglavarstva u veljači 1711. g. zaključeno je da se sagradi i osnovna škola u Tvrđi. Škola je bila završena već u jesen iste godine, a kao učitelj primljen je David Heim. No, sve te gradnje su bile pojedinačne, jer je Turska i dalje predstavljala vrlo blisku opasnost. Zbog toga austrijske vojne vlasti odluče sagraditi u Osijeku potpuno modernu tvrđavu, koja bi u cijelosti odgovarala suvremenim potrebama obrane. Ta

nova gradnja prave osječke tvrđave otpočela je 1712. g. pod zapovjedništvom generala Joh. Stjepana Beckersa.

Tvrđava je građena po uzoru na holandske utvrde na močvarnom tlu. Prostorno je tvrđava obuhvatila staru tursku varoš i kaštel, dok je ovojni zidni plašt prekrio čitavo bivše preseljeno podgrađe. U novi plan izgradnje tvrđave uneseni su i estetski elementi u duhu svoga vremena, te je tako ostvarena lijepa skladnost i cjelina povezana sa zahtjevima vojnog utvrđenja, ali i civilnog života (barok). Gradnja je trajala do 1719. kada je u osnovi bila gotova. Još se tada gradilo utvrđenje preko Drave (Kronenwerk) kao mostobran. Konačno se može reći da je izgradnja osječke tvrđave bila gotova 1712. g. iako se još tu i tamo nešto gradilo. Naime, težište rada se prenijelo prvenstveno na unutrašnju izgradnju vojnih objekata. Tako ćemo spomenuti da je 1726. g. sagrađena na Glavnom tvrđavskom trgu velika reprezentativna zgrada Glavne komande (Generalat). Oko 1758. g. započela je izgradnja tvrđavskog vodovoda i vodotornja.

Još u tijeku gradnje tvrđave sagrađen je 1719. g. isusovački samostan (danas Dom tehnike), a iste godine proširen je i franjevački samostan. Godine 1725. započeli su isusovci gradnju župske crkve sv. Mihovila nešto zapadnije od Kasim-pašine džamije. Godine 1729. dala je udovica generala Petraša zapovjednika Slavonije postaviti usred Glavnog tvrđavskog trga zavjetni stup sv. Trojstva protiv kuge (kužni kip). To je kompozicijski jedno od najljepših baroknih djela u Osijeku. S izgradnjom tog kipa stoji i izgradnja zgrade "Glavne straže".

Franjevci su 1731. g. proširili i podigli svoj samostan na kat koji se danas nalazi u kvadratu počevši od Bösendorferove ulice na sjever. Cijeli stambeni fond zgrada bio je u Tvrđi već podignut do 1740. godine.

Prvi podaci stanovništva Osijeka nakon odlaska Turaka datiraju iz 1693. godine. Sačuvana je najstarija matica krštenih, vjenčanih i umrlih po kojoj je moguće pratiti i etnički sastav stanovništva Osijeka. Tako pored starosjedilaca koji su preživjeli tursku okupaciju, zajedno s vojskom dolaze u grad brojni stranci. U javnom životu umjesto narodnog jezika, u vojsci i javnim službama koristi se njemački jezik, dok u školama latinski kao službeni jezik.

Prema prvom službenom popisu iz 1697. g. u Tvrđi su bili većinom starosjedioci Hrvati i Mađari uz već dosta jaki priliv doseljenika njemačkog govora. Stanovali su u 59 drvenjara, bavili se ratarstvom, stočarstvom i pčelarstvom, te imali 53,5 sela. Ispod tvrđave bilo je još i podgrađe koje je imalo 38 obitelji s 38 sela, a bavili su se istim djelatnostima kao i oni u varoši. Oko pontonskog mosta s ovu i onu stranu Drave stanovalo je 10

obitelji. Sva ta tri mjesta proglašena su već 1690. g. komorskim gradom (općinom) koji je 1698. g. dobio i municipalni statut. U taj komorski popis nije ušla donja varoš, jer još nije postojala. Mjesto Donje varoši popisivači su zabilježili jedan lokalitet preko Drave "pagus in insula non procul a praesidio Essekiensi - selo na otoku nedaleko od osječke utvrde", koje je naseljeno kolonistima 1696. godine. Tu je živjelo 30 obitelji s 30 selišta. To je selo u stvari ležalo na uzvišenoj pješčanoj gredi negdje oko današnje Tvrđavice, i nije identično s Podravljem koje je kao što znamo osnovao vojskovođa princ Eugen Savojski tek 1700. godine. Budući da je selo često stradavalo od visoke vode, to se dio naseljenika prebacio preko Drave na desnu obalu i to u Donju i Gornju varoš.

Drugi komorski popis Osijeka proveden je 1702. g. i on znade za tri gradske četvrti u Osijeku, Tvrđavu, Gornji i Donji grad.

Tvrđava je imala 74 kućedomaćina (znademo ih poimence!) i to 18 trgovaca, 3 pekara, 8 mesara, 1 remenar, 8 gostioničara, 2 kovača, 1 liciter, 5 zlatara, 1 bravar, 2 ranarnika, 5 krznara, 2 tesara, 4 korijaša, 2 kolara, 1 kuhar, 1 sapundžija, 1 krojač, 4 postolara, 1 staklar, 2 sedlara, 1 stolar, 1 živoder. Svi su oni stanovali u 59 kuća u Tvrđavi, te u 26 kuća izvan nje oko mosta, te k tome još 20 inkvilina (podstanara).

U Gornjem gradu bilo je 1702. g. 68 obitelji od toga 8 njemačkih, 2 armenske, a ostalo hrvatskih.

Eugen Savojski - carski vojskovođa i posjednik "Belja"

Donji grad imao je 1702. čak 127 domaćinstava od toga 27 njemačkih. Po narodnosti su bili starosjedioci Hrvati i Mađari, dok su Nijemci i Srbi bili pridošlice.

Godine 1702. sastavljena je i prva poznata, vjerojatno najstarija osječka gruntovna knjiga. Ta urbana ili kako ju zovemo gruntovna knjiga Tvrđe, Gornjeg i Donjeg grada Osijeka donosi poimence sve stanovnike. Ujedno je 1702. g. bilo ukupno u Osijeku 324 kuće u privatnom posjedu. Od toga u Tvrđi 90 s 86 kućevlasnika, u Gornjem gradu 91 i u Donjem gradu 143.

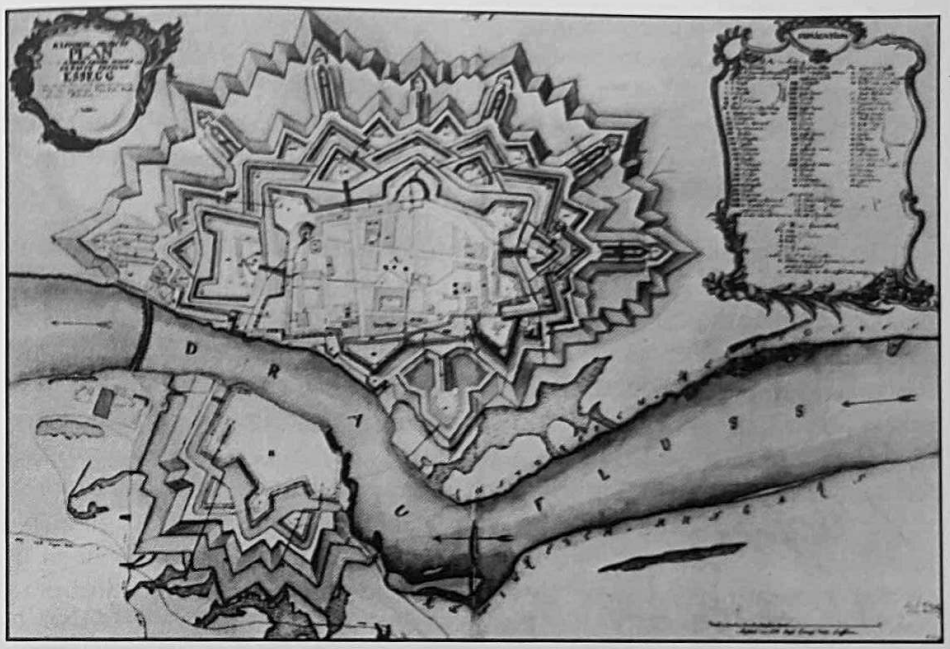

Plan osječke Tvrđave iz 1756. godine

U odnosu na etničku strukturu stanovništva Osijeka početkom 18. st. prema popisu statistike pružaju, makar informativno, vrlo zanimljive i korisne podatke. Naime na osnovu ubilježenih imena i prezimena iz 1702. g. moguće je s prilično sigurnošću utvrditi etničku pripadnost tadašnjih građana Osijeka. Istina ovim postupkom su obuhvaćene samo starješine domaćinstva, što ne daje potpuno vjernu sliku. Ipak uz ove ograde bilo je sljedeće stanje:

Gornji grad: domaće hrvatsko stanovništvo 81%, Nijemci 10,2%, Mađari 2,9% i ostali 5,9%.

Tvrđa: Hrvati 27,8%, Nijemci 52,4%, Talijani 6,2%, Mađari 3%, Česi 4,6%, Francuzi 3% i ostali 3%.

Donji grad: Hrvati 54%, Nijemci 31,9%, Mađari 6,3%, Česi 2,3%, Francuzi 0,8% i ostali 4,7%.

Dakle cjelokupno stanovništvo Osijeka 1702. g. činilo je: Hrvati 54,2%, Nijemci 30,5%, Mađari 4,6%, Česi 3,5%, Talijani 1,5%, Francuzi 1,1 i ostali 4,6%.

Gotovo slične podatke daje i statistika izvedena na osnovu uknjižbe u gruntovnoj knjizi kućevlasnika 1702. godine. Stoga možemo jasno za-

ključiti, da je Osijek početkom 18. st., unatoč jakom prilivu Nijemaca i njemačkog jezika, bio hrvatski grad poput ostalih gradova u Hrvatskoj, a nikako ne neki švapski (essekerski) grad, što će kasnije doći u pomodarstvu i u malograđanski žargon. Naime, tadašnja nova austrijska vlast protežirala je germanski element na kojem bi zasnivala svoju čvršću centralističku vlast.

Treći komorski popis Osijeka bio je 1737. godine. Po njemu je Gornji grad imao već 435 domaćinstava. Od toga su bila 311 hrvatska, 117 njemačka, 7 talijanska, 38 udovička domaćinstva. Hrvatski su gospodari bili pretežito zemljoradnici i zanatlije (užari, čurčije, gumbari, opančari, lončari, lađari, mesari, kujundžije, kalafadžije, kolari, kovači, kirijaši), njemački su bili novije profesije, a talijanski kramari. Prema prezimenima možemo reći da je bilo u gradu dosta priseljenih (Suljošac, Balatinac, Kišbrinac, Somborac, Miholjčanin, Našičanin, Gložjanin, Moslavac, Šljivošac, Bizovčanin, Kutjevčanin, Tovarničanin, Semeljčanin, Iločanin, Srimac, Bačvanin, Sarajlija, Ciprovac itd.). Od uvaženih osoba stanovali su u Gornjem gradu major pukovnije, Španjolac, Al Gauden te komorski upravitelj, tridesetničarski knjigovođa, komorski činovnik, i neki drugi.

Gornji grad je, kao što je već rečeno, osnovan 1692. g. preseljenjem stanovništva ispod tvrđavskog podgrađa. Ti su prvo naselili Šamačku ulicu, sjevernu stranu Duge ulice (Strossmayerove) do kapelice sv. Roka, Podravinu do Solare, Gornjogradski trg koji je po trima dovodnim cestama dobio trouglasti oblik i bio je tada još prazan. Kad su budimski kapucini podigli svoj samostan 1703. g. južno od Šamačke ulice, a potom 1727. g. i crkvu udareni su prvi temelji Kapucinskoj ulici. Od trga je vodila Ochsengasse (Volovska), jer je vodila na pašnjak, koja je tek 1842. g. prozvana Županijska po izgrađenoj županijskoj zgradi. Od trga na zapad razvila se Duga ulica (Strossmayerova) prvo do sv. Roka, a odavde na jug razvila se Rokova ulica. Nijemci su naselili Njemačku ulicu (Pejačevićeva), dimnjačari Dimnjačarsku, lončari Lončarsku (A. Waldingera). Franjina ulica (Zadarska) je dobila početkom 19. st. ime po učitelju Franji Hrabalu, a Anina se prozvala cesta koja je vodila na groblje, Štukina, Šaranova (dijelovi gornje Ružine ulice), Pijetlova (Dubrovačka) su dobile svoja imena po gostionicama. Ilirski sokak je naseljen oko 1700. g. kada su ga naselili stanovnici s dravskog otoka.

Budući da je novo naselje bilo udaljeno od tvrđave to je već 1698. g. proglašeno samostalnom komorskom općinom sa svojim sucem i činovnicima. Prvi sudac je bio Šimo Richter 1698., potom Nikola Djenčević 1702.-1706., a onda njegov brat Matija kojega su 1707. g. ubili Rakocijevi Srbi kada su napali Gornji grad. Do prve polovice 18. st. suci u Gornjem gradu

su odreda Hrvati, čak je i jedini sačuvani gradski zapisnik Gornjeg grada pisan hrvatskim jezikom. Od druge polovice 18. st. mijenjaju se sad Hrvat, sad Nijemac, zbog utjecaja jakog germanizma. Sačuvani zapisnik je od 1771.-1773. za vrijeme suca Matije Turkovića, što je vrlo značajno za proučavanje jezika i nacionalnog stanja Osijeka.

I Donji grad je poimence popisan 1737. godine. Tada su već bile i formirane osnovne ulice i to obično nazvane po imenima ili nekim značajnijim lokalitetima: Albertov sokak, Pijački sokak, Sokak pravoslavne crkve, Nenadov sokak, Na dravskom brigu (brijegu), Na Dravi u dolini kod tabakana (duhanara), Vodeni sokak, Crkveni sokak, Općinski sokak, Bunarski sokak, Sokačić do gostione Strossmayera, Sokačić do Ivana Reutera, Sokačić do Luke Martinčića, Barjaktarov s., Državni drum, Sokačić do tkalca Geistera, Sokačić do mesara Stjepana Vugera, Sokak komorskog upravitelja Ignatzy (Ignatzy ulica), Vanjski novi sokak ispred polja, Sokačić do gostione "Jelenu".

Ukupno je u Donjem gradu 1737. g. popisano 460 domaćinstava. Od toga je bilo 150 njemačkih, pa je priliv Nijemaca bio dosta jak. Oni su se ponajviše smjestili uz Državni drum, zatim Ignacijev sokak i Novi sokak, ali su i drugdje stanovali. Pretežito su bili gostioničari, drvodjelci ili tesari, bačvari, kolari, kovači, bravari, krojači, postolari, pekari, mesari, remenari, stolari; pivari, zidari, mlinari, tkalci. Već tada je bilo nekoliko svirača, jedan pokostar, škrobljar i vrtlar. Domaće stanovništvo se pretežito bavilo abadžijskim obrtom (40), čurčijskim (15), čizmarskim (12), 13 osoba bile su mutavadžije, 10 opančari, 10 ribari, kujundžije, gumbari, lončari, vodeničari, lađari (40), sapundžije i drugo. Velik je bio broj udovica i udovaca što je bila posljedica kuge, dok velik broj zgarišta govori da je često dolazilo do požara. Tu je bila smještena i carska solara, koja je imala svoje ispostave u Tvrđi i Gornjem gradu, dok ju nije car Josip premjestio u Gornji grad i tu podigao posebnu zgradu solare, koja je kasnije postala i glavni porezni ured. Trgovaca je u Donjem gradu bilo 14.

Budući da je i Donji grad bio daleko od Tvrđave kao i Gornji to je i on postao samostalna komorska općina 1704. g. sa svojim sucem i 3 pristava Hrvata te 3 Nijemca. Prvi suci su bili Nijemci, a tek od prve polovice 18. st. bio je prvi Hrvat sudac Ivan Bartolović 1755.-1756. godine. Tek za njegovog sudovanja izdala je Komora odredbu da općina kod predlaganja kandidata za suca treba jedne godine predložiti Nijemca, druge Hrvata, a treće pristalicu nesjedinjenog grčkog obreda tj. pravoslavca, jer je pučanstvo pretežito sastavljeno od tri narodnosti. Tako je prvi pravoslavni sudac bio tek 1760. Mihat Nešković.

Središte Osijeka bila je Tvrđa. Isprva je tvrđava imala troja vrata: sjeverna Vodena koja su preko trajekta vodila u Krunsku utvrdu preko Drave, zapadna Valpovačka prema Gornjem gradu i južna Stjepanova (po generalu Beckersu) koja su vodila na majure, kasnije Novi grad. Ispred Valpovačkih i Stjepanovih vratiju nalazio se dizani most. Za cara Josipa II. (1780.-1790.) dakle u vrijeme pisanja ovih zapisnika probijena su i četvrta vrata kod Rogovlja prema Donjem gradu kad je izgrađena i pristupna cesta na drveni most. Peta vrata su izgrađena kroz tunel od nabijene zemlje, koja su vodila na carsku pekaru i hidrauličnu crpku na Dravi (1751.). Ova je crpka preko cijevi opskrbljivala Tvrđu pitkom vodom i u tu svrhu su bila izgrađena 2 vodovodna bazena na Glavnom trgu 1761. g., a na svakom uglu još po jedna crpka. Tada je provedena i čitava kanalizacija Tvrđe (1779.), te je Osijek bio jedini grad u istočnoj Hrvatskoj koji je u drugoj polovici 18. st. imao vodovod i kanalizaciju.

Središnji tvrđavski kvadratni trg isprva se zvao Vinski trg, jer se na njemu prodavalo vino na veliko. Kada je usred trga podignut 1729. zavjetni kip protiv kuge, prozvan je Trg sv. Trojstva.

Na Glavnom trgu podignuta je Glavna straža sa sahat-tornjem na zapadnoj strani gdje se nalazio zapovjednik Tvrđe i čuvar ratne blagajne. Sa sjeverne strane Trga podignuta je ogromna jednokatna, a 1736. je nadograđena na dva kata zgrada za zapovjednika svih carskih četa u istočnoj Hrvatskoj zvana Generalat. Tu se nalazila privremena vlada za Slavoniju od 1736.-1745. i ured ratnog komesara. Car Josip II. je 1783. g. premjestio general-komandu za Slavoniju u Petrovaradin, palača je pretvorena u vojarnu. U prizemlju desnoga krila uređeno je već 1750. g. njemačko kazalište, dok je prvi kat služio kao carevo konačište, a poslije vojna knjižnica.

Na istočnoj strani Trga podigla je državna Komora palaču svoje uprave (1720.) na koju se naslanjala zgrada tvrđavskog Poglavarstva. Uz Komoru se nalazila kuća prvog osječkog gradonačelnika Ferdinanda Vesentina koja je kasnije pripala obitelji Nikolantin, a onda Lekić (1744.) sa skladištima do u Franjevačku ulicu. Danas su kuće Lekić, Komora i Poglavarstvo Muzej. Ugao nad Lekićevom kućom bio je prazan i služio je kao skladište soli, dok solara nije premještena u Gornji grad. Poslije je jedan spretni Osječanin tu podigao drvenu baraku u kojoj je točio kavu i pivo (Caffesieder). Ovu parcelu je od Komore kupio đakovački biskup Mandić (1807.) kada se govorilo o tome da se Biskupija i Kaptol iz Đakova prenesu u Osijek. No, to se nije ostvarilo, pa je to zemljište darovao biskup Strossmayer gradu uz obvezu da tu sagradi novu zgradu velike gimnazije što je grad i učinio 1880. godine.

Na sjevernoj strani Trga nalazila se Patkina ulica (danas J. Bösendorfera), a Kolhoferova ulica (danas Fakultetska) ranije se zvala po gostionici "K volu". Kratka ulica na istok zvala se po gostionici "Kugli".

S južne strane franjevačke crkve i starog samostana na dijelu Svodovi-Fakultetska ulica stajao je stari Generalat. U njemu se nalazila Fortifikacijska uprava koja je vodila brigu nad stručnim četama zaposlenim na carskoj ciglani i drvodjelnici. Taj stari Generalat su dobili franjevci 1732. g. i podigli novi dio samostana (1757.-1767.) te u nj smjestili studij filozofije i teologije. No, za cara Josipa II. pretvoren je taj samostan u vojarnu (1783.), a franjevci su se smjestili u zgradu dokinute Družbe Isusove.

Južnom stranom Trga išla je Glavna ulica (danas Kuhačeva). Na krajnjem zapadu podignuta je vojna bolnica i ljekarna (1736.), a ispred bolnice vojni zatvor (1784.). U toj ulici su podignute još dvije posebne zgrade za Josipa II. i to zgrada divizijskog i brigadnog generala, te ogromna zgrada građevinskog ureda dovršena 1793. (danas Gradsko poglavarstvo Osijeka). Iz Glavne ulice vodila je na sjever mala ulica na Crkveni trg, a odatle su Tokarska i Obskrbnička ulica vodile na Dravu.

Iz Glavne ulice vodilo je nekoliko malih ulica na jug u Bekersovu ulicu (danas K. Firingera) i to Volovska nazvana po gostionici "K volu" do Bekersovih vratiju, Inžinjerska uz građevni ured (danas Boškovićeva), Poštanska uz poštu i Staklarska (danas D. Pinterović). Sama Bekersova ulica (danas K. Firingera) ranije se zvala po gostionici "Trima potkovama". U toj gostionici je bila smještena jedna od prvih zidarskih (masonskih) loža u Osijeku 1792. godine.

Tvrđava je bila spojena s Krunskom utvrdom preko Drave na sjevernoj obali trajektom dok nisu carica Marija Terezija i njezin sin Josip II. izgradili cestu od Osijeka do Bilja 1777.-1779. g. i spojili ih drvenim mostom s Osijekom 1781.-1787. Sa sjeverne strane mosta bila je podignuta malta, te uz nju mostovni ured podložen izravno Ratnom vijeću.

Osim spomenutih važnijih vojnih objekata u Tvrđi se nalazilo oko 80-ak građanskih kuća, redovito trgovaca i obrtnika, te vjerski objekti.

Pod vojnom i komorskom upravom Osijek je proživljavao teške dane, iako se mora priznati da je grad i utvrđenje izraslo u pravi europski grad. Osim redovnog poreza i nameta za utvrđenje, postojala su i posebna davanja kao ukonačivanje vojske, vozarina ili podvoz za vojne potrebe, prirez na vino, namet za taracovinu i drva za vojsku. K tome Komori kao svome gospodaru tzv. zemljarinu, te skelarinu, carinu, brodarinu, čišćenje kopitnice, popravljanje ceste, vađenje panjeva ljeti iz Drave, a zimi sječa leda da se ne ošteti most i drugo. Zato su građani Osijeka počeli akciju da

se nekako oslobode od svoga zemljišnog gospodara, a to je državna Komora.

Zbog čestih zaraza, osobito kolere i kuge, boravila je u Osijeku stalna zdravstvena komisija, a bile su otvorene i dvije ljekarne - civilna i vojna. Prvi poznati ljekarnik se spominje već 1702. godine.

Negdje 1692. g. otvorena je u Osijeku i prva pošta. U Osijeku je zarana bilo mnogo gostionica, prvenstveno zbog prometnog grada, vojske i velikog broja obrtnika. Sve su gostionice nosile naziv "zlatna" - zvijezda, jelen, sreća, sunce, grozd, sidro, kruna, iz čega vidimo da je zlato bilo cijenjeno (kao u metafori zlato moje - tepanje djetetu).

Još od turskih vremena, a vjerojatnije od srednjeg vijeka, održali su se u Osijeku veliki godišnji sajmovi o Đurđevo i Ilinju, a kasnije dolaze i o Lučinje te Fabijanovo i Sebastijanovo. Osim njih postojali su i tjedni - pijačni dani. Iz tih sajmova grad je imao velike materijalne koristi.

Zaštita od požara nalazi svoje mjesto već u prvom gradskom statutu 1698. godine. Građani su morali imati zidane dimnjake, a služba dimnjačara bila je vrlo naglašena, poglavito kao kontrola ispravnosti dimnjaka.

Statut

Osijek (Tvrđa) je dobio od carskog komesara još 1690. g. poglavarstvenu uredbu, a 1698. g. i gradski statut. Kod izrade statuta građani nisu sudjelovali budući da je grad bio pod upravom ratne komore u Beču. Statut je donesen po uzoru na slične statute. Statut se dijeli na 5 odsjeka od kojih je posljednji sadržajno najvažniji i najveći. Svrha izdavanja statuta je bila, kako je istaknuto uvođenje dobrog reda i primjerne uprave, a u prvom redu služenje sucu i vijeću grada. Gradsko vijeće mora voditi nadzor i kažnjavati bogohuljenje, zabranjene sastanke, lihvarstvo i ostala nedozvoljena zločinstva. Obzirom na duh rimokatoličanstva monarhije ne smiju se naseljavati u grad *"svi nevjernici bili oni pogani, Židovi, Turci, kao i šizmatici Grci i Raci, Cigani i svi ostali krivovjernici i nekatolici"*. Iz grada se moraju protjerati svi besposličari.

U petom odsjeku govori se o načinu rada i poslovanja Gradskog poglavarstva i vijeća, te o pravima i dužnostima građana. Tako se Gradsko poglavarstvo sastaje na sjednicama 2 do 3 puta tjedno. Sjednice se održavaju u Gradskoj vijećnici od 9 do 11 sati ili do 12 sati. Raspravu započinje gradski sudac ili u njegovo ime gradski sindik, a vijećnici samo dozvolom gradskog suca. Odluka se donosi glasovanjem. Zaključak se uredno unosi u zapisnik. Gradsko vijeće je dužno pokoravati se Komorskoj inspekciji. O nekoj gradskoj autonomiji nema govora, jer je o svemu odlučivala bečka Komorska inspekcija.

Predstavnici gradske uprave bili su dakle gradski sudac, blagajnik, malo i veliko vijeće kao i opće gradsko vijeće (zastupstvo). Veliko vijeće imalo je 8 vijećnika. Mandat gradskog suca i blagajnika trajao je godinu dana. Početkom svake kalendarske godine vijećnici bi između sebe izabrali tri kandidata i predložili ih Komori, koja je potvrđivala jednoga.

Gradska vijećnica u osječkoj Tvrđi - početak 19. st.

Crkveni odnosi u Osijeku

Osječani su bili katolici hrvatskog i njemačkog govora, a tek neznatna manjina pravoslavci. Katolike su organizirali isusovci, a pravoslavne pridošli Grci i Cincari.

Katolici Hrvati i druge narodnosti bili su i za vrijeme turske vlasti u Osijeku, istina u malom broju i kriomice, dok se većina ranijih starosjedilačkih stanovnika sklonila u okolna mjesta. Nakon oslobođenja od turske vlasti 1687. g. vratili su se osječki starosjedioci, ali i mnogo okolnog hrvatskog stanovništva. K tome je u grad došlo dosta stranaca, prvenstveno Njemaca pretežito katoličke vjere.

S vojskom došli su i isusovci koji su se smjestili uz Kasim-pašinu džamiju, a samu džamiju su pretvorili u crkvu. Već 1719. g. isusovci su podigli svoju rezidenciju (danas Dom tehnike), a nešto zapadnije od džamije i novu crkvu u baroknom slogu s dva tornja, posvećenu sv. Mihovilu s glavnim oltarom i 6 pobočnih (sv. Terezije, sv. Križa, sv. Lucije, Majke

Božje Pomoćnice, Čudotvorne Gospe i sv. Ivana Nepomuka). Za glavni oltar izradio je u prvoj polovici 19. st. Adolf Römer sliku oslobođenja Osijeka pod zaštitom sv. Mihovila. Od tog vremena sv. Mihovil je patron tvrđave, dok je gradski patron bio sv. Donat, čija se slika još početkom 19. st. nalazila u Gradskoj vijećnici kao *"patronus urbis - zaštitnik grada"*. (R. 1754.-1813.). Crkva Sv. Donat stajala je na mjestu gdje je kasnije car Josip II. podigao Donatijevu vojarnu. A kod tvrđavske tramvajske postaje nalazila se i barutana sv. Donata. Pobožnost sv. Donata vjerojatno potječe još iz srednjeg vijeka. Inače je sv. Donat poznat kao organizator dalmatinske crkve.

Blizu Kasim-pašine džamije nalazila se neka manja džamija koju je upravitelj beljskih dobara Franjo Aloysis pretvorio u kapelicu sv. Franje (1700. g.). Unutar tvrđave stajala je i kapela sv. Križa u Rogovlju (Hornwerk) s istočne strane Tvrđave, koju je podigla carica Eleonora - majka cara Josipa I. i Karla III. na uspomenu oslobođenja od Turaka. Ta je kapela srušena za vrijeme cara Josipa II. kada se probijao prilaz na drveni most (1783. g.).

Osječkim isusovcima dao je kardinal Kolonić nadbiskup Ugarske upravu osječke župe. Sjedište župe se nalazilo u Tvrđi, dok su Gornji i Donji grad bile filijale gdje su se nalazili upravitelji. Crkvene matične knjige su sačuvane od 1693. g., a od 1735. počinju se posebno voditi matice za Gornji i Donji grad. Osječka župa je bila "izuzeta" ispod redovne uprave đakovačke biskupije i podvrgnuta ostrogonskom nadbiskupu sve do ukinuća isusovačkog reda 1773. godine. Isusovci su za uzdržavanje dobili posjed Aljmaš (1702.) i tu imali svoga župskog upravitelja.

Čini se da je crkva sv. Roka u Gornjem gradu isprva služila kao filijalna crkva, jer je ista postojala još i pod Turcima (1684.). Kako je ta crkva ležala na periferiji Novog grada, a služba božja se služila u grobljanskoj kapelici Sv. Petra i Pavla, to se središte građanskog i crkvenog života prenijelo od 1700. g. na današnji Trg A. Starčevića. Kasnije je groblje uz crkvu Sv. Petra i Pavla premješteno dalje na jugozapad i na njemu 1777. g. podignuta kapelica Sv. Ane. Za vrijeme upravitelja Đure Abamića porušena je prva drvena grobljanska kapela Sv. Petra i Pavla, te je podignuta najvjerojatnije 1729. nova barokna crkva Sv. Petra i Pavla. Osim glavnog oltara Sv. Petra i Pavla imala je još dva pobočna oltara i to oltar Blažene djevice Marije i sv. Barbare, koji je kasnije promijenjen u Srca Isusova. Za vrijeme upravitelja Martina Lukića crkva je dobila novi oltar Sv. Petra i Pavla koji je izradio Jakob Gerstner, a oslikao Pavao Hilster iz Pečuha 1766. g. Ta je crkva porušena 1894. g. da bi ustupila mjesto velikoj neogotskoj "katedrali" koju je 20. svibnja 1900. g. posvetio biskup Strossmayer rođeni Osječanin, koji je bio zaslužan za njenu izgradnju.

U Donjem gradu najstariji crkveni objekt je kapelica Marije Snježne podignuta na uspomenu 15. kolovoza kada je u Osijeku padao snijeg (1704.). Ona je 1894. g. porušena i izgrađena nova u gotskom slogu. Za vrijeme upravitelja Davida Cumanyia podignuta je barokna crkva posvećena Imenu Marijinom (1733.-1743.), dok je toranj podignut tek 1764. godine. Glavni oltar je posvećen Imenu Marijinom, a pobočni oltari sv. Josipu i Crnoj Majci Božjoj, dok su oltari sv. Ivana Nepomuka, sv. Antuna Padovanskog i sv. Trojstva novijeg datuma. Zavjetna kapela sv. Roka podignuta je 1754. g., a grobljanska kapela Uzvišenja sv. Križa tek 1869./70. godine.

Zajedno s isusovcima ušli su s oslobodilačkom vojskom i bosanski franjevci čija se provincija Bosna Srebrena protezala od Jadranskog mora sve uz Podunavlje do Budima. Smjestili su se u jednoj turskoj kućici kod Sulejmanove džamije i tu podigli drveni oltar s križem (1687.). Kad su dobili od cara Leopolda sav teren stare džamije (1698.) podigli su franjevci svoju rezidenciju (1699.-1706.), proširili ju 1719., a povećali na kat 1731. godine. Na mjestu stare džamije podigli su lijepu baroknu crkvu sv. Križa (1708.-1709.), a na temeljima minareta toranj. Glavni oltar sv. Križa izradio je osječki majstor Ivan Dill 1726., dok su pobočni izgrađeni dobrotom vjernika Ivana Pejačevića oltar Bl. dj. Marije, osječki građani oltar sv. Katarine, Augustin Kolhund sv. Ivana Nepomuka, španjolski pukovnik Al Gaudente sv. Antun Padovanski, pukovnik Pfeffershofen i Augustin Kallaneck oltar sv. Ane. Kada je za vrijeme Rakocijeve mađarske bune upravitelj šikloških dobara prenio zavjetni kip čudotvorne Bl. dj. Marije u Osijek i predao ga na čuvanje osječkim franjevcima (1703.) stavili su ga na oltar Bl. dj. Marije, a potom na glavni oltar gdje se nalazi i danas. Godine 1762. nabavili su franjevci orgulje iz Graza od Antuna Römera. Franjevci su se htjeli smjestiti i u Gornjem gradu (1698.-1702.), ali su ga morali napustiti, jer je Gornji grad predan kao filijala isusovcima gdje su se smjestili kapucini.

U svojem samostanu franjevci su osnovali studij filozofije (1708.-1724.), te provincijalni studij teologije 1724. koji je 1735. g. podignut na studium generale primae classis, tj. na Teološki fakultet. To je prva visoka škola u istočnoj Hrvatskoj. Kako im je bilo pretijesno ishodio je provincijal Ivan Stražemanac 1732. da im je država predala sve zemljište starog Generalata. Tu su podigli svoj novi samostan (1757.-1767.) spojivši ga svodovima s dva visoka hodnika i sa starim samostanom i crkvenim korom. U taj su samostan smjestili filozofiju i teologiju, dok je u starom samostanu bila tiskara (1735.-1774.) koju je 1775. g. kupio prvi privilegirani tiskar u Osijeku Martin Divald (1775.-1858.).

Crkva Sv. Mihovila u Tvrđi

Od 1735. do 1781. bilo je na osječkoj filozofiji i teologiji do 200 studenata filozofije i 300 teologa. Uz to tu je bio značajan znanstveni profesorski potencijal tako da je Osijek bio izvorište prosvjetnog i znanstvenog središta. No, dekretom cara Josipa II. od 30. ožujka 1783. g. ukinut je Teološki fakultet u Osijeku. Franjevci su morali napustiti svoj dotadašnji, namjenski građeni samostan s velikom bibliotekom, tiskarom i raznim obrtima, a samostan im je pretvoren u vojarnu tijekom austrijsko-turskog rata. Smjestili su se ovako reducirani, a gimnazijske profesore u rezidenciju dokinute Družbe Isusove. Današnji franjevački samostan je zapravo bivša vojna oružana koju su franjevci dobili 1938. g. i uredili su ju za svoj samostan pokraj crkve, dok je stari samostan ostao u vlasništvu vojske te prepušten propadanju. No, vrijeme je da se taj lijepi samostan privede primjerenoj svrsi, recimo za sveučilišnu knjižnicu ili slično.

Kameni križ u Osijeku podignut je 1781. g. pored puta koji je vodio iz Tvrđe u Novi grad. Na tom je mjestu ranije bila kosturnica (stratište) gdje su vojne vlasti (a koristile su je i civilne) izvršavale smrtne kazne.

U Županijskoj ulici nasuprot Županijske zgrade podignuta je židovska sinagoga u drugoj polovici 19. st., sagrađena u maurskom slogu. Porušena je u vihoru Drugog svjetskog rata. U Donjem gradu Židovi su podigli također svoj hram (sinagogu), koji i danas stoji i gdje se danas nalazi evanđeoska crkva.

Osječki protestanti (prvenstveno evangelici, luterani) sagradili su crkvu u Jägerovoj ulici u slogu njemačkih reformatora i posvećena je 1908. godine.

Zbog jake kolere koja je vladala u Osijeku podignuta je u Osijeku u Donjem gradu 1836. kapelica i kip sv. Roka. Pored kipa sv. Roka nalazi se stara kuća u baroknom slogu podignuta polovicom 18. stoljeća.

Godine 1703. ušli su u Gornji grad kapucini kojima je tvrđavski zapovjednik Jakob von Eggendorf darovao svoj posjed i zidanu kuću, gdje se danas nalaze, ali u daleko manjem prostoru nego ranije. Oni su podigli svoj samostan 1703., bogomolju 1706., a crkvu 1727. u baroknom slogu. Glavni oltar je posvećen sv. Jakovu a tri pobočna oltara, prvi Bl. dj. Mariji, drugi sv. Josipu a treći sv. Ivanu Nepomuku. Kapucini su uživali veliki ugled među vojnim krugovima i građanima njemačkog govora. U prosvjet-

Zavjetni kip Sv. Trojstva u Tvrđi podignut 1729. godine

no-kulturnom području nisu ostavili većeg traga, ali zato su bili glavni misionari kod obraćenja brojnih protestanata koji su postali građani Osijeka.

Kako pravoslavni nisu mogli steći građansko pravo ni u Tvrđavi ni u Gornjem gradu, gdje su odreda stanovali katolici, to su se okupili u Donjem gradu. Prvi došljaci pravoslavne vjere su bili oni iz bliže i daljnje okolice Osijeka, iz Ugarske za vrijeme Rakocijeve bune (1703.-1711.), a potom su pridolazili iz Srbije, Makedonije, Bosne i Bugarske. Njihovom zaslugom osnovana je pravoslavna crkvena općina u Donjem gradu, privatna škola (1746.) te nekoliko cehova.

Kad je patrijarh Arsenije IV. Šakabent (1737.-1748.) kupio od Komore zemljište i na njemu podigao drvenjaru, te tu smjestio svoga upravitelja, narod je to zemljište prozvao patrijaršijski dvor. Taj je dvor krajem 18. st. (1785.) postao ruševan i pust. Preko puta patrijaršijskog dvora imala je crkvena općina jedno zemljište i na njemu malu kapelu, a uz nju drvenjaru gdje su sjedila dva grčka popa i služila grčkim jezikom liturgiju. Prinosima Grka i Cincara podignut je barokni hram Uspenija Presvete Bogorodice (1743.-1750.). Pravoslavnih crkvenih matičnih knjiga Osijeka ima od 1762. godine. Ova je crkva razorena u vihoru rata 1942. godine.

Katolička župna crkva u Donjem gradu

UJEDINJENI OSIJEK 1786. GODINE

Za vrijeme vladanja carice M. Terezije (1740.-1780.) izvršene su velike promjene u istočnoj Hrvatskoj. Razgraničeno je vojničko od civilnog područja 1745. godine. Na vojničkom području formirane su pukovnije (Gradiška, Brodska i Petrovaradinska), a na civilnom županije (Srijemska, Požeška i Virovitička). Za župana Virovitičke županije imenovan je Ljudevit Patačić de Zajezda koji je ustoličen u Osijeku 8. prosinca 1745. u kapucinskom samostanu. U Virovitičku županiju ušao je i komorski grad Osijek. Osijek je postao i sjedište županije. Stoga ga se namjeravalo ujediniti u jednu općinu. Već je 1746. zatražila kraljica prijedlog o *ujedinjenju triju općina Osijeka u jednu, preko Komore kao svoga vlastelina.*

Prvi je odgovorio Gornji grad 1746. g. izvijestivši da grad ima 378 kuća i da je zbog udaljenosti od Tvrđave već 1702. proglašen samostalnom općinom i da im je samostalni sudac i uprava neophodno potrebna. Tvrđava je odgovorila iste godine, da će radije i dalje živjeti odvojeno u miru nego se miješati s toliko nacija. No, ako Dvor ipak naredi ujedinjenje onda je Tvrđava tražila da svaka općina ima pohraniti svoje knjige i dokumente u Tvrđavi, da veliki sudac treba biti Tvrđavac katolik, s 5 pristava i to 3 Nijemca i 2 Hrvata, te iz svakog grada još po dva pristava, od kojih će jedan kao mali sudac sjediti u podgrađima. Nadalje da u Tvrđavi i Gornjem gradu mogu prebivati samo katolici, a u Donjem gradu i pravoslavni.

Da se sav primitak i izdatak vrši preko tvrđavske blagajne. K tome su Tvrđavci iznijeli još neke stvari koje dakako nisu htjeli prihvatiti Gornji ni Donji grad.

I Donji grad je odgovorio da želi imati svoga suca. Oni imaju 169 hrvatskih, 137 grčko-nesjedinjenih i 147 njemačkih kućedomaćina, te 37 udovica s posjedom, dakle 447 domaćinstava s 532 jutra oranica, 449 kosa livada, 205 motika vinograda i 11 jutara hmeljnika. Oni su bili za to da im ostane samostalna općina s vlastitom upravom.

Tako su sve tri općine 1746. g. otklonile ujedinjenje. Komora je općinska mišljenja uz svoju popratnicu poslala županiji i nije preporučila ujedinjenje. Županija je čitav spis dostavila Ugarskom namjesničkom vijeću

koje ga je otklonilo i naredilo novi postupak, ovaj puta preko županije, a mimo Komore koja je bila zainteresirana za status quo.

Sada su se općine još jače okomile i na vojsku i na Komoru. Gornji grad se tužio na prevelik porez koji je nerealan zbog poplavnog područja velike kuge 1739.-1741. kada je umrlo oko 2000 gornjograđana (od čega 100 poreznika), a mnoge kuće su još prazne. Osim toga u gradu žive i neka vojna, te komorska lica koja ne plaćaju ništa premda posjeduju zemljište koje je opterećeno porezom, pa to pada na grad. Nadalje su se tužili na razne daće, pristojbe, carine, uvoznine, šumu su im posjekli za zidanje tvrđave i sada moraju kupovati drvo itd.

I Tvrđava je negativno odgovorila, navevši da ih je državna komisija 1698. oslobodila svakog podavanja na mostu, no kapetan na mostu ubire od svega. Komora ubire razne prireze, pa grad mora na robu plaćati itd.

Donjograđani su se najžešće okomili na mostovnog kapetana koji naplaćuje i od običnog pješaka kad ide u Baranju na svoj posjed. Od vina, trgovačke robe, pa čak i trstike moraju plaćati, a tjeraju ih da popravljaju ceste, most, čiste Dravu i drugo.

General vojarna u osječkoj Tvrđi

Između tri osječke općine postojao je i stanoviti antagonizam. Tako su Tvrđavci sebe smatrali nekom višom klasom, govorili su odreda njemačkim jezikom, te se najviše vezali uz vojsku. Zato su ih iz ostala dva grada posprdno nazivali "Gospoda". Gornjograđani su sebe smatrali najstarijim stanovništvom grada, koje je od davnine tu živjelo, jedino što su bili preseljeni kad se gradila Tvrđava. Zato su dobili nadimak tukarci. Donji grad je nastao kasnije i zato su ih nazivali repom, pa su dobili nadimak repanci.

Najveće nesuglasice među općinama izazivali su sajmovi, jer su oni bili veliko vrelo prihoda. Državna komisija 1698. g. je potvrdila Tvrđavi i Podgrađu dva stara sajma (Đurđevo i Ilinje). Ti su se sajmovi prvo održavali na starom turskom panađuru ispod Podgrađa. Kad su premješteni Podgrađani na zapad gdje su osnovali Gornji grad htjeli su zadržati dva sajma, pa su 1712. g. zamolili cara da im potvrdi stari privilegij, iznoseći da su oni pravi autohtoni starosjedioci Osijeka i da su u srednjem vijeku bili slobodni grad što su priznali i Turci. Car im je 1713. g. priznao naslov grada, a za vjernost u Rakocijevoj buni podijelio im je pravo na dva godišnja sajma i to Fabijanovo i Sebastijanovo, te Lučinje.

U međuvremenu su vojni krugovi upozorili cara da nije prikladno održavati tvrđavske sajmove na tvrđavskom tlu i zbog malog prostora i zbog eventualne opasnosti od požara. Stoga je određeno 1721. g. da se sajmovi imaju održavati na području Gornjeg grada. Sada su se Gornjograđani ponadali da će od toga imati koristi, pa su uredili sajmište. No, ubrzo su se razočarali, jer su Tvrđavci ne samo ubirali pristojbe od svojih već i od gornjogradskih sajmova. Došlo je do oštrih sukoba, pa je morala intervenirati i viša vlast, tako da su primorali da i Tvrđavci moraju podjednako snositi troškove oko uzdržavanja sajmišta i dijeliti dobit s Gornjim gradom. Donji grad je 1770. zatražio godišnje sajmove, ali su se tome usprotivili Gornji grad i Tvrđa.

Osijek se za županijskog doba počeo gospodarski uzdizati. Novac se akumulirao kod trgovaca i obrtnika koji su razvili veliku djelatnost. Tekući novac je bio bakreni (denar, krajcar, potura), srebreni (groš, petak, sedmak, desetak, marijaš, cvancig, polforinta i dvojak), te zlatni (kremnički dukat, florentin te papinski i holandski dukat). Na pragu 19. st. javljaju se i prvi začeci industrijske proizvodnje, tako Andrija Jorris i Baltazar Riel imaju bojadisaonu svile u Osijeku, a od sredine 18. st. postojala je tvornica sirove svile u Osijeku, te nekoliko prehrambenih industrija.

Prirodno je, da je gospodarsko blagostanje u Osječana potaknulo živu želju da se oslobode svakog tutorstva. Stoga je već 1749. g. Tvrđava ponudila Komori otkup njezinih vlastelinskih prava: (mesarenja, vinotočja i meljavu) za paušalnu svotu od 2000 forinti. No, nisu ništa uspjeli.

Za cara Josipa II. poduzeli su sami Osječani da se tri općine ujedine u jednu. Tako su se 1780. sastala tri suca da se dogovore o načinu ujedinjenja. Sastanak je ostao bez uspjeha, opet zbog sajmova. Sada je postupak preuzela viša vlast tako da je 1785. stigao na županiju dopis Namjesničkog vijeća s pitanjem: Zar ne bi bilo bolje za grad i upravu da se tri općine ujedine u jednu i da jedan magistrat ima primitke i izdatke? No, i tada nije išlo opet zbog sajmova. Konačno je 2. prosinca 1786. stigao dekret cara Josipa II. kojim se ujedinjuju tri zasebne osječke općine u jednu. Tako je Franjo Blažić postavljen za gradskog suca, a Venzl Tenzian za nutarnjeg, Ivan Ivanoćić i Blaž Pushaker za gornjogradskog, te Josip Nemešević i Anastas Grambovan za donjogradskog vijećnika, nadalje Martin Moller za pravog gradskog bilježnika (tajnika), Heiberger za blagajnika. Dne 4. prosinca izabrani su kao podbilježnici Jakob Amon za Gornji, te Franjo Schirlinger za Donji grad. Već 6. prosinca 1786. održana je prva sjednica ujedinjenog magistrata, a 18. prosinca izabrani su gradski zastupnici i to:

a) u Tvrđi: Johan Georg Plank, Matija David, Antun Reinchardt, Ilija Lekić, Johann Schmidt i Michael Zach.

b) Gornji grad: Mihael Getzinger, Đuro Čurčić, Matija Turković, Tobija pl. Teurer, Martin Lebanović, Matija Kastner, Mihael Hermann, Ignatz Dillinger, Mihovil Berčević i Adam Segetlić.

c) Donji grad: Antun Mrazović, Gašpar Reisner, Josip pl. Gvozdanović, Josip Korović, Mihael Fogetzer st., Ilija Adamović, Todor Hadžić, Jakob Gerupp, Jakov Pinterović, Pavo Baić - dakle svega 26 zastupnika.

Osijek - slobodni kraljevski grad od 1809. godine

U vrijeme ujedinjenja Osječane nije baš pratila sreća. Za vrijeme austrijsko-turskog ratovanja Osječani su bili jako opterećeni materijalnim i ljudskim izdacima. Davali su brojne podvoze, novac, držali stražu, ukonačivali vojsku i drugo. Kada je u Srijemu 1795./96. godine harala velika kuga davali su besplatno majstore i radnike za izgradnju kužnih baraka. Za napoleonskih ratova dali su prilog od 8000 for., te opskrbljivali francuske zarobljenike kojih je bilo u osječkim vojarnama, pa čak i

Grb s pečatom iz povelje slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. god.

po stanovima građana više od 2000. Kada je Napoleon ušao 1805. u Beč, radili su na učvršćivanju osječke tvrđave tako da se u utvrđeni Osijek mogla 29. 11. 1805. g. dopremiti iz Beča čitava carska riznica, te mnoge dragocjenosti privatnika iz Beča, Linza, Graza, Trsta, Rijeke, Zagreba i Budima.

A upravo u tim vremenima Osječani su nastojali da im grad bude uvršten u red kraljevskih i slobodnih gradova. Na tome se radilo već i ranije, ali im nadležni nisu bili skloni. Sada je krenulo nabolje. Osječke delegacije su putovale u Beč i Budim, a početkom 1805. akciji su se pridružili i svi osječki plemići, ako budu kao i do sada oslobođeni od poreza, ukonačenja vojske, podvoza i izvanrednih gradskih prireza. Kako je otkup za oslobađanje Osijeka od državne komore iznosio čak 183.723 forinti to su se obvezali svi imućniji građani da će oni platiti za sve siromašnije građane. Konačno je 1807. g. održao virovitički župan Josip Mailath de Szekely konferenciju s osječkim magistratom i državnom komorom i ugovoren je datum za proglašenje Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom. Ustoličenje je obavljeno 28. kolovoza 1809. g. s misom, svečanom sjednicom, ručkom, pečenim volom u Gradskom vrtu za sve pučanstvo, svečanim balom, iluminacijom magistrata i gradskih kuća. Misu je predvodio u Tvrđi u Crkvi sv. Mihovila biskup A. Mandić, a potom je povorka krenula u Gradsku vijećnicu gdje je carski izaslanik Mailath proglasio diplomu kojom se Osijek proglašavao slobodnim i kraljevskim privilegiranim gradom. U ime Hrvata zakletvu je položio na hrvatskom jeziku tvrđavski župnik Ivan Jozepac, a na njemačkom jeziku komorski fiškal. Dne 30. kolovoza 1809. održana je prva magistratska sjednica. Za gradskog načelnika izabran je pl. Ivan Baranyay, za gradskog kapetana Aleksandar Čavrak, za vijećnike Ivan Krmpotić, Antun Joanović, Josip Fatz, Ivan Lad. Vrabec i Martin Moller, za bilježnika Petar Bogojević, a podbilježnika Đuro Filković, dok je Pavao Fesmayer postao pučki tribun. Već sutradan 31. kolovoza sastalo se gradsko zastupstvo od 40 članova. Oni su izabrali Ligatića za gradskog odvjetnika, dr. Leopolda Bischofa za gradskog liječnika, Jakoba Rescha za kirurga, a za gradsku primalju Anu Fuchs. Tržni nadzornici su postali u Gornjem gradu Josip Mlinarić, u Donjem Mihael Fogetzer, a u Tvrđi Luka Ježević.

Povodom svečanog proglašenja Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom tiskane su u Divaldovoj tiskari 4 prigodne pjesme: Ivana Jozepca, Stipana Moslavca, Aleksandra Tomikovića i Ace Filipovića. Hrvatski sabor u Varaždinu proglasio je (registrirao) Osijek slobodnim i kraljevskim gradom 28. kolovoza 1811. godine.

Što je sve Osijek dobio i postao statusom slobodnog i kraljevskog grada danas je teško predočiti, jer su se pravne norme i odnosi promijenili.

Ipak ćemo spomenuti samo neke. Osijek je dobio status samouprave, tj. birao je svoje poglavarstvo, ubirao gradske prireze, imao svoj statut i uživao građansko pravo kao plemić, slao svoga predstavnika u Hrvatski sabor i imao vlastitu sudbenu vlast.

Osijek je 1814. bez vojske i plemstva imao:

	kuća	kućanstava	stanovnika
a) Tvrđa	110	149	747
b) Novi grad	97	102	514
c) Gornji grad	662	751	3604
d) Donji grad	798	846	4014
ukupno:	1667	1848	8879

Pribrojimo li k tome stalnu vojsku (pješadiju, topništvo, konjaništvo) od 600 ljudi i 200 plemića imao je Osijek 9500 duša i tada je bio po veličini prvi grad u Hrvatskoj. Osijek je do početka 19. st. pravi srednjoeuropski veći grad, čak veći i od Zagreba, Rijeke i mnogih drugih gradova koji su ga kasnije prestigli.

Grb Adamovića (Čepinskog)

OSIJEK OD 1809. DO 1848.

Nakon što je Osijek 28. kolovoza 1809. g. svečano proglašen slobodnim i kraljevskim gradom u Austrijskoj Monarhiji, otada počinje novo doba grada Osijeka. Glavne pravce razvitka i života Osijeka poslije toga možemo sažeti u upravno, gospodarsko i kulturno-prosvjetno područje.

U upravnom pogledu grad je dobio, kao što je već ranije istaknuto samoupravu i oslobodio se vrhovne uprave državne komore pod koju je do tada spadao. To je za ono vrijeme bio san svakog značajnijeg srednjoeuropskog grada, jer je to imalo značajnih prava i povlastica. Od tog vremena je lijepo vođena i gotovo u cijelosti sačuvana gradska arhiva, pa je to prava riznica podataka za povijest grada i šire. Iz rada gradske uprave sačuvane su dvije osnovne serije službenih gradskih knjiga i spisa: političko-gospodarskih i sudskih.

Naime, sve do 1850. grad je imao sudsku vlast prvog stupnja, pa se i predstavnik izvršne vlasti nazivao gradski sudac (Stadtrichter, iudex civitatis). Uz njega je bio magistrat (poglavarstvo) od 6 do 8 vijećnika s pomoćnim osobljem i gradsko zastupstvo od 40 članova biranih na gradskim izborima. Gradska uprava se kasnije nešto proširila u ovisnosti od naraslih poslova. Već krajem 19. st. bila je to uzorna gradska uprava koja je dobro funkcionirala, jer je počivala na dobro izgrađenom austrijskom pravnom sustavu. Poslije 1918. g. počinje se umanjivati samoupravni status grada, da bi bio sasvim dokinut 1945. godine.

U gospodarskom pogledu Osijek je od 1809. g. do 1848. slabo napredovao. Prvo su građani i grad morali otplaćivati status slobodnog i kraljevskog grada od 183.723 forinti, što je bila zaista ogromna svota. No, i sama povlastica slobodnog i kraljevskog grada došla je već kasno u društveno-gospodarskom poretku, dakle na završetku feudalnog i cehovskog odnosa. Nadalje promet je još vodio starim - uglavnom vodenim putovima dok su ceste bile loše, a željeznice će u Osijek i Slavoniju doći dosta kasno i to samo sporedne linije. Nekadašnja manufaktura i obrti u Osijeku počeli su slabiti pred stranom modernom konkurencijom. A i bliski grad Pečuh te sve manji značaj osječke vojne utvrde počinju Osijek ostavljati u sjeni novog modernog brzog razvoja. I sam broj stanovnika koji se u tom vre-

menu nije bitnije povećavao govori o određenoj gospodarskoj stagnaciji Osijeka. Također u prvoj polovici 19. st. gotovo se malo što izgradilo u Osijeku, osim ako izuzmemo dugo namjeranu gradnju Županijske vijećnice koja je konačno podignuta u Gornjem gradu na praznoj Volovskoj ulici 1846. godine.

U feudalnom društveno-ekonomskom uređenju slobodni i kraljevski gradovi su važili kao pravne osobe četvrtog plemićkog staleža. Bili su ujedinjenje građana ili općine s određenim teritorijem. Da bi mogli pristojno živjeti bili su oslobođeni podaništva zemljišnoj vlasteli, jer su primili kraljevsko plemstvo. Nazivali su se slobodnim i kraljevskim, jer je njihov gospodar (feudalac) bio sam kralj i što je svaki takav grad predstavljao plemenitu osobu. Neposredno su bili vlasništvo kralja, dakle slobodni od ostalih oblasti. Kao četvrti stalež pozivali su se u sabor kako bi sudjelovali u zakonodavnoj vlasti preko svojih zastupnika.

Kraljevski i slobodni grad Osijek imao je pravo donositi naredbe i statut koji su se odnosili na njegovo područje, a važili su ako se nisu protivili državnim zakonima uz potvrdu kralja. Ujedno je tada Osijek dobio svoj grb i pečat kao autentičan svjedok gradske uprave.

Kao i ostali kraljevski i slobodni gradovi tako je i Osijek imao kaznenu sudbenost (ius gladii), te je mogao odlučivati o životu i smrti. Imao je nadalje slobodu i pravo birati svoje poglavarstvo (magistrat) kao i razna prava ubiranja pristojbi, nameta i prireza, te ostala plemićka prava.

Građansko pravo u kraljevskom i slobodnom gradu Osijeku bilo je osobna povlastica uslijed čega je onaj tko je primio to pravo, postao dionik građanskog prava četvrtog carskog staleža, član općine i dionik svih prava koja izviru iz privilegija. No, onaj tko je želio steći građansko pravo u slobodnom i kraljevskom gradu morao je biti neporočna života i iskazati da se bavi nekom granom gradskog gospodarstva, ukoliko nije posjedovao gradsko zemljište ili obnašao javnu službu. Tako podanici njemačkih nasljednih država Austrije koji su doselili u Osijek nisu mogli dobiti domicil u gradu ako nisu imali isprave svojih pretpostavljenih odakle su dolazili i ako ih grad Osijek nije prihvatio.

Zbog prava koja su se postizala gradskim pravom u slobodnom i kraljevskom gradu bilo je primamljivo postati njegov građanin. Danas nam to izgleda cehovski i feudalnim, ali to i jest bila jedna od ranih feudalnih ustanova, koja je istina početkom 19. st. za Osijek došla na samom kraju jednog dotrajalog društveno-ekonomskog uređenja. Stoga, kako god su ta prava i privilegiji slobodnih i kraljevskih gradova bila nešto izvanredno, tako je u 19. st. takav sustav predstavljao stanovitu izolaciju slobodnom i demokratskom procesu, naročito u gospodarstvu i u političkom povezi-

vanju Osijeka sa svojom regijom. Upravo ono isto što se dogodilo s cehovskim udruženjima koja su ranije bila nositelji obrta i trgovine, a u 19. st. već postala zastarjelim kalupima i nisu više odgovarala novim vremenima. I stoga nije čudno što u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku niču brojni novi cehovi i u prvoj polovici 19. stoljeća, kada se oni već u drugim zemljama ukidaju i slovom zakona. Ova institucija slobodnog i kraljevskog grada kao i cehovska udruženja će se grčevito boriti za svoj model života, za svoje privilegije i prava čak i u drugoj polovici 19. stoljeća, kada je već i država dozvolila slobodu obrtu, a ukinula cehove. To je bila retardacija koja je nastojala zadržati svoje stečene pozicije pred naletom novog vremena. I to je jedan od razloga što se Osijek teže i kasnije prestrojavao na novo građansko društvo, na slobodnu privredu i na kapital.

Godine 1799. izišla je u Austrijskoj Monarhiji odredba koja je vrijedila i za Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo, odredba u kojoj je propisana taksa za primanje u građanstvo. Ta se odredba odnosila za domaće gradske sinove i za strance. Prema njoj, ako je netko želio steći građansko pravo u kojem slobodnom i kraljevskom gradu, domaći sin je morao, uz ostale uvjete koje ćemo nešto kasnije navesti, uplatiti 4 forinte takse, a obrtnici i trgovci unutar ili izvan zemlje 8 for. dok plemići i odličnici 25 for.

Kada je Osijek 1809. godine postigao povelju i status slobodnog i kraljevskog grada gornja odredba se odnosila i na njega. Stoga je gradska uprava uvela knjigu u koju su se abecednim redom upisivali svi koji su dobili građansko pravo povlaštenog ili privilegiranog grada Osijeka.

Već spomenuti popis ili očevidnik primljenih ljudi u gradsku svezu od 1809.-1847. g. daje uvid tko su bili ljudi koji su dobivali ili stjecali građansko pravo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka.

Stoga pogledajmo nešto konkretnije rubrike popisa jer nam daju uvid u stanje grada Osijeka od 1809.-1947. godine.

Tekući brojevi nalaze se ispred prezimena. Brojčanost upisa pokazuje određenu dinamiku rasta i dobivanja građanstva u Osijeku. Tako od 1809. do uključivo 1814. godine ima 562, a od 1815.-1847. g. samo 438 upisa. To znači da je prvih godina daleko više primljeno u gradsku svezu nego kasnije, što je i razumljivo, jer se grad popunio određenim profesijama i mogućnostima zarade. Naime, dobar broj dotičnih ljudi je postojao u gradu i prije, ali ovom prilikom je stekao prava građanina slobodnog i kraljevskog grada Osijeka. Dakle za 38 godina u prvoj polovici 19. st. do ukidanja feudalnih odnosa u Osijeku je primljeno, prema službenoj gradskoj evidenciji, 1000 građana. S druge pak strane znamo da je Osijek na pr. 1814. g. imao oko 9000 stanovnika, što bi značilo, ako se uzme prosjek za jednu obitelj 6 članova (za to vrijeme žene nisu imale građansko pravo),

da je bilo obuhvaćeno građanskim pravom 6000 stanovnika, a ostali ili nisu imali uvjeta steći ga ili su spadali među vojnike i druge kategorije stanovnika Osijeka.

Sljedeća rubrika i jedna od vrlo značajnih jest zanimanje građana. Iz njihovog broja se regrutirao najjači građanski stalež, zatim gradski zastupnici, viječnici i drugi ugledni ljudi grada Osijeka. Ujedno pregled zanimanja daje sliku koji je to sloj i koje su profesije u Osijeku bile najzastupljenije a koji su najlakše došli do potrebnog novca. To su bili: 142 trgovca, 64 svratištara, 52 poljoprivrednika, 51 krojač, 45 kožuhara, 36 pazardija, 35 nabavljača, 32 obućara, 28 plemića i viših činovnika, 24 ribara, 24 kirijaša, 23 mlinara, 21 gostioničar, 20 krznara, 19 mesara, 17 kolara, 15 bačvara, 14 tesara, 13 kovača, 14 cipelara, 13 pekara, 11 pustenih kabaničara, 11 šeširdžija, 10 točitelja, 11 kožara, 10 advokata, 10 stolara, 9 užara, 8 češljara, 8 vidara, 8 sapundžija, 8 štavljača kože, 8 staklara, 7 gumbara, 7 voskara i licitera, 7 zidara, 6 urara, 6 lončara, 6 pivara, 6 zastupnika, 6 poduzetnika, 5 apotekara, 5 bravara, 5 remenara, 4 bojadisara, 4 zlatara, 4 sedlara, 4 kočijaša, 4 puškara, 3 mrežara, 3 žitničara, 3 prekupca, 3 tkalca, 3 limara i klamfara, 3 knjigoveže, 3 lađarska majstora, 3 pokrivara, 3 blagajnika, 2 žutomjedara, 2 kožara, 2 vlasuljara, 2 sitara, 2 crepopokrivača, 2 željezara, 2 tokara, 2 kazandžija, 2 rukavičara, 2 čarapara, 2 rešetara, 2 zapovjednika

Stara barokna crkva Sv. Petra i Pavla - Gornji grad Osijek, srušena 1894. god.

straže, 2 poštara, 1 duhanar, 1 liciter i gostioničar, 1 profesor, 1 postavar, 1 suknostrižar, 1 tapetar, 1 sakristan, 1 mjernik, 1 vrtlar, 1 veterinar, 1 učitelj, 1 frizer, 1 dimnjačar, 1 vjenčar, 1 kipar, 1 sitar, 1 solar, 1 upravitelj, 1 ljevač mjedi, kotlar, 1 dvorski zastupnik, 1 liječnik županijski, 1 računovođa, 1 slikar, 1 župnik, 1 kitničar, 1 rinar, 1 grožđičar, 1 ciglar, 1 brodar, 1 prstenar, zlatar, 1 sitničar, 1 zlatomjedar, 1 kaišar, 1 kositrat, olovar, te još nekoliko nečitljivih i neidentificiranih zanimanja. Dakle u svemu više od 105 zanimanja.

Među gornjim zanimanjima pojedini majstori su se bavili istim poslom cijeli svoj život, dakle bilo je slučajeva da su počeli raditi u Osijeku 1809. pa sve do 1847. godine. Upada u oči veliki broj trgovaca (142) od kojih su neki imali svoje velike radnje i trgovali raznom robom (žitarice, drvo, riba, stoka, alati, željezo i sl.) s europskim firmama. To svrstava Osijek među važne trgovačke centre na razmeđi istoka i zapada. Tome su još doprinosili i osječki sajmovi, plovni putevi i dobre trgovačke veze. Među trgovcima je bilo mnogo sporova, konkurencije, potraživanja i bankrotiranja, što se vidi iz gradskih spisa.

Na drugom mjestu po broju zastupljenosti bili su svratištari (64), zbog velikog broja trgovaca, vojske, putnika i poslovnih ljudi u Osijeku. Svratišta su držala kuhinje, postelje, razne igre i druge usluge za razne zahtjeve gostiju. Za svratište je trebalo uložiti dobar kapital, objekt i poslugu.

Tek na trećem mjetu po broju dolaze poljoprivrednici (52) što govori da je zastupljenost građanstva ovog zanimanja bila na sekundarnom mjestu, jer grad Osijek nije raspolagao većim poljoprivrednim površinama, već se bazirao na svoje zaleđe gdje se nalazilo čepinsko, tenjsko, erdutsko, beljsko, dardansko, valpovačko i retfalačko vlastelinstvo kao izrazito poljoprivredno-stočarsko-šumarski posjedi.

Brojno su bili zastupljeni u Osijeku razni profili krojača (51) što govori o tekstilnoj manufakturi (svila, lan, vuna, koža) i plasmanu robe. Ekonomski su dobro stajali kad su mogli u tolikom broju dobiti građansko pravo.

Potom dolaze upisi u građansku svezu građana raznih zanimanja u prvom redu raznih obrtnika. O snazi obrta u Osijeku svjedoče brojna cehovska udruženja od kojih su neka imala svoj ceh već početkom 18. stoljeća. Cehovski sustav udruživanja trgovaca i obrtnika imao je sredinom 19. st. svojih negativnih posljedica, jer je dosta kočio slobodnu trgovinu i obrt, konkurenciju i cijene, te je čak vlast morala glede toga intervenirati i dokinuti cehove 1850. godine. Napominjemo ovom prilikom da Osijek nije početkom 19. st. uspio ostvariti jačih i većih poduzeća, tvornica i slično, jer se već u ekonomiju počinje miješati strana politika (u prvom redu ugarska). Osijek nije imao jačeg domaćeg

plemstva ni većeg kapitala, nije imao svojih značajnijih političkih predstavnika, već je bio kao corpus separatum, zasebno tijelo. U Osijeku se u prvoj polovici 19. st. nalazio pretežito srednji i sitni stalež, dok su vojni i civilni službenici bili privremeno u Osijeku na službi. S druge strane razvitak novih prometnica (željeznica, ceste, veći parobrodi) je zaobilazio Osijek, tako da je grad zaostajao u razvitku, dok su drugi gradovi upravo koristili nove mogućnosti. I osječka vojna utvrda i događaji iz 1848./49. godine, te raznorodno stanovništvo imali su svoga udjela što se Osijek nije razvijao u duhu novih europskih kretanja. Strana konkurencija, sitni i stari način (cehovski) proizvodnje u Osijeku, manjak krupnog domaćeg kapitala, loše prometnice za suvremene potrebe i nadasve mađarska politika dovele su Osijek u drugoj polovici 19. st. na status provincijskog grada, istina vodećeg u Slavoniji, ali zajedno s njom potisnutog u drugi plan.

Kada promatramo pojedina zanimanja građana koji su stekli građansko pravo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku želimo istaći neka posebna kao što su:

kipar:	Josip Karnier, uveden u građanstvo 1821. g.
vidari:	Franjo Schott 1811. g., Jakob Resch 1809. g., Volfgang Rathgeb 1810., Petar Pilinger 1810., Antun Folk 1809., Ivan Czigler 1812., Ivan Arva plem. 1813.
urari:	Ivan Seidl 1813., Pavar Kraker 1810., Ivan Bader 1815.
knjigoveže:	Jakob Schaechtl 1823., Karlo Lehman 1836., Kristofor Klinger 1809.
pivari:	Ivan Raith 1810., Adam Raith 1810., Antun Lechner 1809., Alojz Rückl 1831., Petar Ditling 1818.
ljekarnici:	Emanuel Reiman 1821., Antun Langer 1813., Franjo Kalivoda 1815., Mihajlo Arno 1813.
liječnik:	Matija Neuroth 1809.
slikar:	Emerik Pink 1810.
mjernik:	Toma Hudovsky 1809.
učitelj:	Eduard Hientz 1840.

Gornje profesije su bile dosta unosne i imale su javno-društveni značaj, pa nije čudo što su već u prvih godina proglašenja Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom dobile građansko pravo.

Daljnja rubrika u Očevidniku građanstva 1809.-1847. g. pokazuje narodnost primljenih građana u građansku svezu Osijeka. Pod narodnošću (natio) su stavljali sad grad, sad regiju, sad opet državu, ali ipak najviše ih ima "Slavonac, Osječanin, Austrijanac, Mađar", a manje pripadnik "Rimskog Carstva, Čeh, Moravac, Nijemac, Baranjac, Novosađanin, Štajerac, Makedonac, Bosanac, Bjelovarac, Hrvat, Apatinac, Petrovaradinac, Talijan, Šlez" itd. Ova rubrika je zanimljiva i s migracijskog gledišta, jer pokazuje tko su bili stanovnici i građani Osijeka u prvoj polovici 19. st.

Sljedeća rubrika daje bračno stanje upisanih. Većina ih je bila oženjenih, no bilo ih je i neoženjenih.

Potom dolazi rubrika uplate pristojbe (takse) za primanje u građanstvo. Ona se kretala, kao što je naprijed rečeno po zakonu iz 1799. g. za domaće sinove 4, za obrtnike i slične profesije bilo unutar zemlje ili izvan nje 8 for., za plemiće i državne službenike 25, a veleposjednici (Prandau, Adamović) su plaćali po 34 for. Najviše ih je bilo onih po 8 forinti takse što govori o najvećoj zastupljenosti obrtnika i trgovaca u građanskoj pripadnosti Osijeka. Među plemstvom ćemo spomenuti neka imena koja su stekla građansko pravo u Osijeku: barun Ivan Kapistran Adamović Čepinski, Blau Leopold, Čavrak Aleksandar gradski kapetan, Cambesy Nikola trgovac, Cziraki Franjo, Elmer Lovro, Ivanošić Josip, Jurković Ivan, Ittlinger Josip, Koić Dimitrije, Knežević Kazimir, Kostić Đuro, Kozić Ivan, Lay Mihovil, Loefer Ivan, Mayerhofer Mihovil, Molnar Samuel, Mihajlović Ivan, Mossinsky Antun, Neffe Antun, Novotny Lovro, barun Prandau Josip valpovački vlastelin, Parmačević Fabijan, Placeriano Tomo, Popović Đuro, Reizner Gašpar, Reizner Adam, Radivojević Mišo, Ramsch Ivan, Ritteser Pavao, Seh Josip, Stefinović Šimun, Tanczos Josip, Vayman Mihovil, i još toliko drugih. Svi gore navedeni su plaćali taksu od 25 forinti.

Domaćih sinova (koji su platili 4 for. takse) bilo je 116, a počeli su uplaćivati od 1820. do 1847. godine, jer su do 1820. plaćali taksu za oslobođenje grada.

I na koncu želimo još jednom naglasiti da je gornji popis dao sve slojeve stanovnika Osijeka i doseljenika koji su stekli građansko pravo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku od 1809. do 1847. godine. Dakako da se svatko trudio da ga stekne kako bi uživao privilegije grada i mogao sudjelovati u javnom društvenom i ekonomskom životu. No, ipak treba reći da ovdje nisu bili zastupljeni oni koji nisu imali osnove steći pravo, a i neki koji su imali, a iz raznih razloga ga nisu stekli. No, takvih je ipak bilo malo.

U prosvjetno-kulturnom pogledu od 1809. do 1848. g. Osijek je zapravo nazadovao u odnosu na ranije razdoblje. To je čudno, ali nekoliko činjenica će nas u to uvjeriti. Kao što je poznato Osijek je u 18. st. imao dvije visoke škole: filozofsku i teološku. Te franjevačke škole su uz bogatu knjižnicu, tiskaru i profesorski potencijal razvile veliku prosvjetno-kulturnu djelatnost tako da je Osijek bio u 18. st. pravo izvorište i središte prosvjete

i kulture, književnosti, obrta i umjetnosti, graditeljstva i trgovine. Škole su ukinute 1781., a nešto prije (1773.) i isusovački red čime je osječka gimnazija izgubila vrsne profesore i odgojitelje. Bilo je pokušaja da se početkom 19. st. vrate u Osijek iz Đakova filozofska i teološka škola, ali je tu šansu propustila gradska uprava zbog nedostatka spremnosti davanja zemljišta i određenih materijalnih sredstava za takve objekte i institucije.

Cehovska povelja s kraja 18. st. iz Osijeka

Osijek je u 18. st. imao nadbiskupa, istina ne rezidencijalnog, već onog protjeranog iz Skoplja, Mihovila Summu. Njegovom smrću i takva institucija nestaje u Osijeku.

Osim pučkih škola i velike gimnazije u Osijeku je početkom 19. st. djelovala crtačka, a neko vrijeme i glazbena privatna škola. Drugih nije bilo. S ukidanjem škola je smanjena izdavačka djelatnost (osobito nekad poznata Divaldova). Početak 19. st. je vrijeme kada se javlja slikarstvo uz crtačku školu, te putujući umjetnici, prvenstveno putujuće kazališne skupine uz njemačko kazalište koje je bilo više zatvorenog tipa za časnike i vojsku u Generalatskoj palači u Tvrđi. Glazba se njegovala u sklopu gostionica, osobito za Poklade i slične prigode. I to bi bilo gotovo sve u vremenu od 1809. do 1848. g., dakle dosta siromašno u materijalnom, a i prosvjetno-kulturnom pogledu grada u odnosu na prijašnje, pa i kasnije razdoblje. No, svaki čovjek, grad i kraj ima svojih uspona, ali i padova pa i stagnacija, pa tako i Osijek. No, često puta su takvi zastoji ipak presudni, ako je vrijeme bilo u punom napredku, kao što je to bilo baš ovo o kojem smo govorili. Tu svaki zastoj povlači nenadoknadive gubitke.

Mesarski ceh Osijeka iz početka 19. st.

OSIJEK OD 1848. DO 1918.

O vom razdoblju Osijeka posvetit ćemo nešto više prostora jer je ono značajno u razvitku grada.

Burni događaji prevrata 1848./49. g. zahvatili su i Osijek. Osječka Tvrđa je postala jako sjedište i uporište Košutovih mađarskih pristalica. Grad se je podijelio na carevce uz hrvatskog bana Jelačića koji su vidjeli bolji status Hrvatske vezane uz Beč, i mađarske nacionaliste, dakle one koji su vidjeli veći i bolji interes Hrvatske vezane uz Budimpeštu. Tada su se u Osijeku odlučivali presudni događaji koji su mogli imati sudbonosne političke posljedice. No, Osijek je ostao hrvatski grad iako su na njega imali aspiracije ne samo Mađari, već i drugi.

Osijek je 1848. g. pravi kozmopolitski grad u kojem je svaka gradska četvrt imala svoje poglede, ali zahvaljujući narodnjacima i banu Jelačiću Osijek je zadržao svoj stoljetni hrvatski karakter. Padom osječke Tvrđe u ruke bana Jelačića dolazi i kraj mađarskog prevrata. Ban Jelačić je na svojim boravcima u Osjeku postavio svoje ljude, a kaznio mađarone što je imalo značajnog odjeka u gradu i okolici.

Dokidanje feudalizma nije se direktno osjetilo u gradu Osijeku, jer su Osječani bili slobodni građani, stekavši tu slobodu već 1809. velikim zaslugama i novcem. Pa, i dokidanje cehova išlo je u gradu dosta sporo, no ipak se počinje otvarati veća sloboda trgovini i obrtu. Spretni i poduzetni trgovci i obrtnici počinju poslovati mimo ranijih cehovskih stega i ograničenja. Time izbija novi sloj - građanski koji se obogatio bez ranijih staleških (plemićkih) povlastica.

U upravnom pogledu slobodni i kraljevski grad Osijek odnosno njegovo poglavarstvo izgubilo je sudbenu nadležnost, jer se od 1850. g. stvaraju samostalni državni sudovi. Tako i gradska arhiva više nema sudske knjige i predmete, već samo političko-gospodarske. Gradska uprava se stabilizirala poglavito nakon donošenja Zakona o ustroju gradskih općina i gradova 1895. g. i možemo reći da je ona funkcionirala pravno i primjereno. Stari nazivi gradski sudac i magistrat se mijenjaju u gradonačelnik i Gradsko poglavarstvo, uz gradske vijećnike i gradsko zastupstvo. Istina

gradska uprava nije stizala ostvarivati sve narasle potrebe grada i novog vremena kao što su bili tramvaj, vodoopskrba, odvodnja, gradnja Gradske vijećnice, i niz drugih javnih potreba, pa je dio takvih prepuštala koncesijama. To je imalo kasnije i negativnih pojava, jer neki koncesionari nisu ispunjavali zahtjeve naprednije tehnologije, kao primjerice elektrifikacija tramvaja ili izgradnja elektrane. Stoga su sami poduzetnici podizali svoja poduzeća i tako omogućavali gradu i građanstvu izvor prihoda i gospodarske ravnoteže. To je imalo za posljedicu velik broj radnika i socijalnog siromašnog sloja u gradu, pa su zarana izbijali i štrajkovi zbog ostvarenja boljih uvjeta rada, većih zarada, smanjenju radnih sati i prava na zaštitu.

Grad Osijek imao je 1857. g. 14.344 stanovnika, s ukupnom površinom grada 56,63 km^2. Godine 1869. imao je Osijek 17.247 stanovnika, grad Rijeka 17.884, a Zagreb 19.857. Financijska kriza u Austro-Ugarskoj Monarhiji nije samo zaustavila već i razbila početke modernog gospodarstva, posebice u Osijeku koji je tada bio najrazvijeniji grad. Stoga je Osijek 1880. g. imao samo 18.201 stanovnika, da bi se potom broj stanovnika povećao, pa je 1890. g. imao 19.778. Zanimljiva je pojava da je u drugoj polovici 19. st. Osijek imao više žena nego muškaraca, jer je dosta muškaraca odlazilo u svijet za zaradom, a i ratovi su dosta smanjivali broj muškaraca. Prirodni natalitet u Osijeku je dosta nizak, tako da se gradsko stanovništvo povećavalo uglavnom imigracijom dakle useljavanjem. Ti stanovnici su bili oko 80% rimokatoličke vjere, 8% grčko istočne nesjedinjene (tzv. pravoslavci) i oko 2% protestanti, te oko 8% židovske vjeroispovjesti i oko 2% ostali.

Prema materinjem jeziku bilo je u Osijeku 1910. g. 40% hrvatskih, 37,5% njemačkih, 12,5% mađarskih, 8% srpskih i ostalo drugih stanovnika. To je vrijeme kada se narodnost nije popisivala.

Glavna zanimanja u Osijeku su bila poljodjelstvo, koje je sve više u opadanju, te se od 14% svelo na 8% 1910. godine. Obrt je u porastu s 40%, trgovina i novčarstvo 10%, promet 7%, javne službe zauzimaju 7,6% stanovništva, nadničari i posluga 8%, kućna služinčad 8,5%, umirovljenici 6,5%, te ostali.

U Osijeku se od 1851. nalazi Zemaljski i kotarski sud, te kasnije mjesni sudovi. Od 1874. nastaje Sudbeni stol umjesto Zemaljskog suda.

Osnivanjem Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku 1853. g. dolazi do organiziranijeg utjecaja na gospodarstvo. Tada Osijek ima 79 trgovaca i 490 obrtnika. Komora je poticala izgradnju prometnica, poglavito željezničkih pruga, cesta i plovnih putova. Tako je njezinom inicijativom 1861. g. regulirano korito rijeke Drave za plovidbu brodova do Barča. Glavni željeznički pravac bio je od Osijeka do Siska i Karlovca i to podravskim putem preko Virovitice.

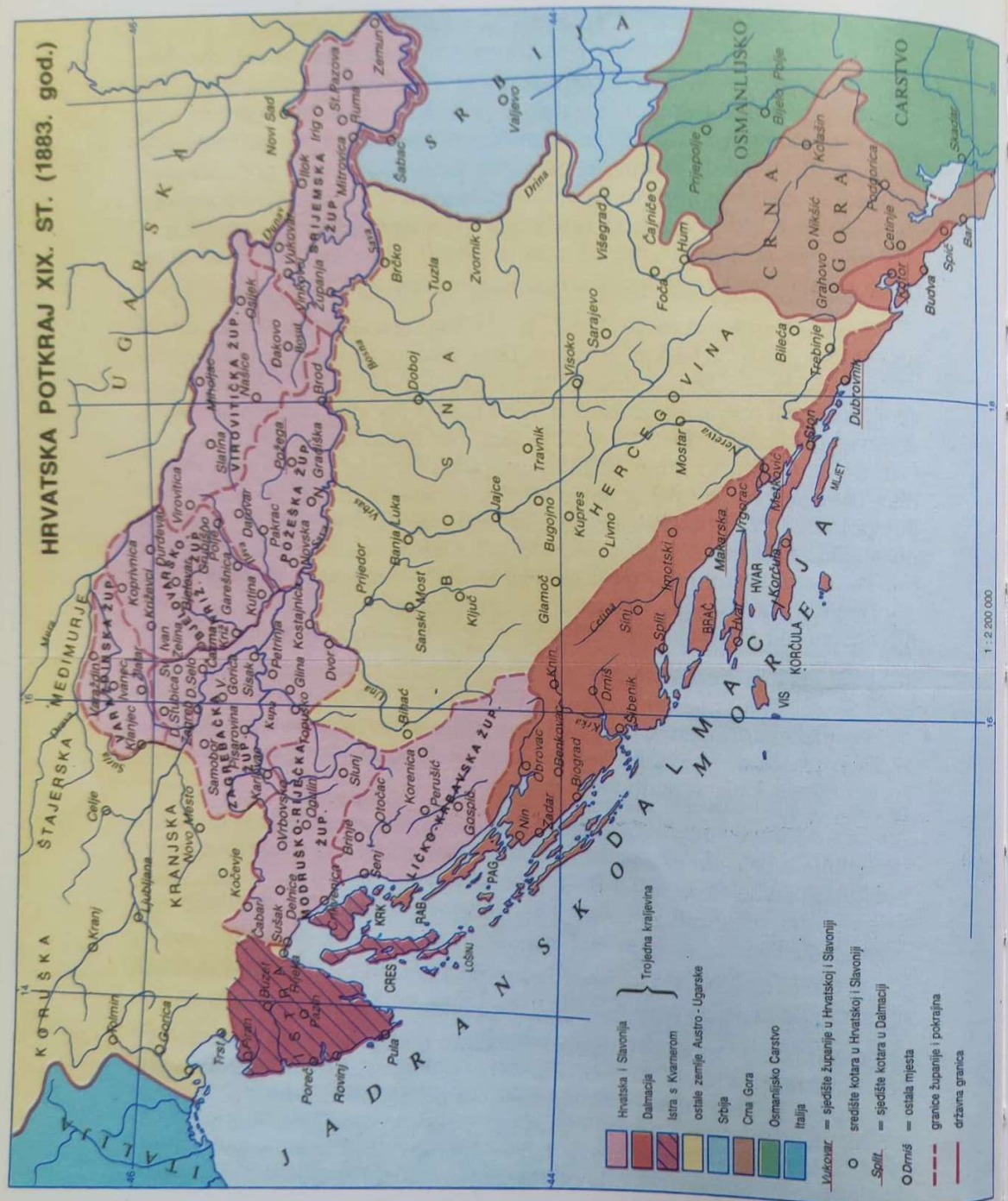

U gospodarskom pogledu Osijek je do velike gospodarske (financijske) krize 1873. g. imao određeni pomak, da bi zbog financijske krize 1873. nazadovao, no zato krajem 19. st. opet kreće naprijed tako da je do Prvog svjetskog rata imao zavidno gospodarstvo.

Spomenut ćemo tako osnivanje moderne tvornice žigica 1856. g. koja će uskoro zapošljavati velik broj radnika ostvarujući značajan kapital. Nešto kasnije, 1860. g., nastaje moderna tvornica za preradu koža koja je također bila veliko industrijsko postrojenje. Spomenut ćemo da je na starim tradicijama pivarske manufakturne proizvodnje osnovana moderna pivovara 1854. g. koja također posluje sve do danas. Zatim je osnovana tvornica željeza, stakla, pokućstva Kaiser i Povišil koje su se održale do danas. Dakako da su se vodenice i dalje zadržale, no one će poslije prebrođene financijske krize 1873. g. morati ustupiti svoje mjesto velikim paromlinovima po čemu je Osijek konkurirao čak Budimpešti.

Konačno su preživjeli cehovi zabranjeni 1872. g. i osnovane obrtničke zadruge. U njima je bilo udruženo više sličnih obrta. Zadruge su okupljale od 20 do 50 obrtnika, ali se nisu duže održale, jer su nastali nesporazumi unutar njih. Krajem 19. st. konačno je obrtu i obrtnicima dana sloboda uz ispit i registraciju u službene knjige, te se oni trude što bolje poslovati. U tom vidu su brojni osječki obrtnici postigli zavidna europska priznanja, kako to možemo vidjeti iz njihovih memoranduma gdje su s ponosom isticali osvojene nagrade na europskim sajmovima, kao i iz brojnih radova tog razdoblja.

Novčarski zavodi u Osijeku nastaju od 1861. g. kada je osnovana Prva osječka dionička štedionica. Već 1869. osniva se Slavonska komercijalna i eskomptna banka, a 1872. Slavonska središnja štedionica. Kasnije je osnovano još nekoliko novčarskih zavoda u Osijeku pretežito stranog porijekla.

Posebno obilježje Hrvatskoj, a napose Osijeku davao je hrvatski ban, mađaron Khuen Hedervary 1883.-1903. On se poglavito oslanjao na slavonske veleposjednike iz čijih je redova i sam potekao. Izraz njegove politike bila je i Gospodarsko-šumarska, te Gospodarsko-obrtna regionalna izložba u Osijeku 1889. Zbog naglašenog političkog karaktera promađarske orijentacije ove izložbe, bojkotirala ju je hrvatska oporba, na čelu s đakovačkim biskupom Josipom J. Strossmayerom.

U Osijeku se poglavito razvijala prerađivačka djelatnost od prehrambene do drvno-prerađivačke. Nakon gospodarske krize 1873. g. osječko gospodarstvo se obnavlja i uzdiže. Tako se broj obrtnika 1990. popeo na 1060 i to po granama ovako: odjevni obrti 445 (42%), prehrambeni obrti 132 (12,4%), ugostiteljski 131 (12,4%), metalski obrti 103 (9,7%), građevni 89 (8,4%), drvni 68 (6,4%) i ostali 92 (8,7%).

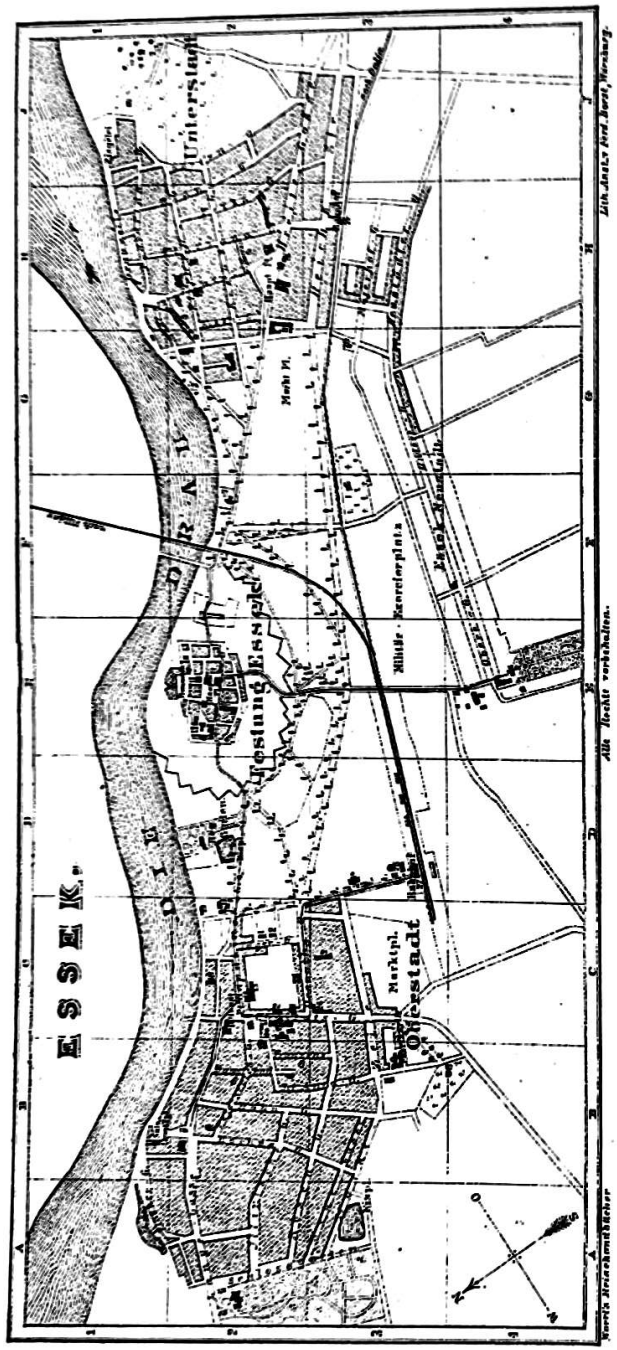

Donji grad (Unterstadt)
1. Agencija dunavskog parobrod. društva F 2
2. Kalvarija G 2
3. Bubara G 2
4. Zemaljska bolnica G 2
5. Crkvica sv. Roka G 2
6. Srpska crkva H 2
7. Paromlin Nik. pl. Salopeka H 1
8. Pučka škola H 2
9. Župna crkva "Ime Marijino" H 2
10. Katolička i srpsko groblje J 1
11. Klaonica J 1
12. Topnička vojarna H 2
13. Casino i kazalište H 2
14. Kolodvor H 3
15. Svratište National H 2
16. Crkvica snježne Marije H 2
17. Pivara J. A. Bauera H 2
18. Paromlin Krausa i sinova G 2
19. Gradska kuća i vatrogasno spremište H 2
20. Paromlin Josipa Kellnera G 3

Tvrđa (Festung)
1. Gradska kuća (gr. poglavarstvo) E 2
2. Gimnazija E 2
3. Viša djevojačka škola E 2
4. Crkva sv. Antuna E 2
5. Glavna straža E 2
6. Kr. pošta E 2
7. Realka E 2
8. Franjevački samostan E 2
9. Župna crkva sv. Mihajla E 2
10. C. kr. vojna bolnica E 2
11. C. kr. vojni zatvor E 2

Novi grad (Neustadt)
1. Osijek, novi grad, škola, vatrogasno spremište i gradska straža F 4
2. Gradski vrt E 4
3. Gradska ubožnica E 4
4. Streljana E 4
5. Groblje F G 3
6. Parna ciglana E 4
7. Paromlin C. L. Pfeiffera G 3

Gornji grad (Oberstadt)
1. Kr. solara B 1
2. Sirotište B 2
3. Crkvica sv. Roka B 2
4. Vatrogasno spremište B 2
5. Dvor grofa Pejačevića u Retfali A 2
6. Stara parna kupelj B 2
7. Zgrada gospodarskoga društva B 3
8. Tvornica šibica A. pl. Reisnera B 3
9. Županijska zgrada C 2
10. Izrael. sinagoga C 2
11. Parna kupelj i kr. pošta C 2
12. Kazalište i svratište Casino C 2
13. Kapucinski samostan C 2
14. Kapucinska crkva sv. Jakova C 2
15. Župna crkva sv. Petra i Pavla C 2
16. Svratište Central C 2
17. Gradska kuća C 2
18. Pivara Gajetana Šepera C 2
19. Parobrodska stanica C 2
20. Tramvajska remiza C 2
21. Evangelička bogomolnica C 2
22. Trgovačko društvo za potporu bolesnika C 2
23. Tvornica stakla C 3
24. Svratište k Lovačkom rogu C 3
25. Paromlin Union D 3
26. Pilana D 3
27. Kolodvor D 3
28. Groblje sv. Ane B 3-4
29. Pučka škola B 2

Uoči Prvog svjetskog rata 1914. g. bilo je u Osijeku 25% industrijskog radništva zaposleno u 2 velika poduzeća: u tvornici žigica 317 radnika i u novoj tvornici šećera, osnovanoj 1905. g. 252 radnika.

U tom smislu je nastalo i prvo Radničko društvo još 1867. g., a potom velik broj i drugih radničkih, socijalnih, zdravstvenih, humanitarnih, prosvjetno-kulturnih i športskih udruga, te klubova. Dakako da je to odraz novog građanskog društva i potrebe ljudi da se profesionalno, ali i socijalno i politički, prosvjetno i kulturno, pa i športski pouče i udruženi zaštite svoje interese. U tom vidu Osijek je gotovo prednjačio po broju i djelatnosti udruga i klubova, jer je i dalje bio prikladno tranzitno središte gdje su se stjecale ideje i ljudi, dobra i kapital. I brojni listovi te tiskovine su upravo posljedica takvog stanja u gradu do 1918. godine.

Razdoblje iza 1848. godine bogato je važnim događajima koji su prostorni razvoj Osijeka usmjerili prema modernom gradu. Izgradnja željezničke pruge 1869. godine, povlačenje vojne komande iz Tvrđe, a zatim i Zakona zabrane građenja u prostoru oko Tvrđe pothranjivali su ideju prostornog povezivanja tri urbana nukleusa (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad) u jednu cjelinu. U novim političkim uvjetima Tvrđa gubi stratešku važnost, a vodeću ulogu u razvitku grada preuzima Gornji grad koji postaje administrativno, privredno i kulturno središte Osijeka.

Središte Gornjeg grada čine Tržni trg, Županijska i Kapucinska ulica. Županijska ulica nastala je na pravcu najpogodnijeg pristupa rijeci Dravi na granici topničke potege Tvrđe. Zapadna strana ulice, ranije izgrađena prizemnim objektima pretrpila je značajnije izmjene još u vrijeme izgradnje Županijske zgrade 1846. godine. U drugoj polovici 19. stoljeća izgrađeno je na istočnoj strani ulice više katnih stambeno-poslovnih zgrada u eklektičkom stilu. Među njima ističe se zgrada Hrvatskog narodnog kazališta, svečano otvorena 31. prosinca 1866. godine. Zgrada je podignuta na inicijativu dioničara "Društva za izgradnju kazina i kazališta", a zamišljena je kao kulturni, društveni i zabavni centar s kavanom, plesnom dvoranom, kazinom, dvoranom za biljar i prodavaonicama.

Na području središta Gornjeg grada u slijedu godina podižu se mnoge javne zgrade. Na Glavnom trgu 1894. godine podiže se Palača grofa Normanna (Gradska vijećnica) po projektu Josipa pl. Vancoša-Požeškog. U Kapucinskoj ulici gradi se Hotel "Royal" prema nacrtima koje je 1896. godine izradio W. C. Hofbauer. Na mjestu stare Župne crkve gradi se nova Župna crkva sv. Petra i Pavla. Prema natječajnom projektu Franje Langenbergera iz Bonn-a crkva je građena od 1894. do 1898. godine.

Generalski park koji se nalazio na istočnom rubu Gornjeg grada počeo se sjeći i izgrađivati 1873. godine. Od tada razvitak Gornjeg grada prema istoku nema više prepreka. Kako je zemljište bilo u državnom vla-

sništvu, manipulacija s parcelama svedena je na minimum, a planeri su dobili priliku za kreativan prilog prostornom širenju grada.

Plan parcelacije, odnosno regulacije "Lučkog polja", neizgrađenog prostora na domak središta Gornjeg grada, rezultirao je reprezentativnom izgradnjom "Sakuntala parka". Sjedinjujući urbanizam, pejsažnu arhitekturu i arhitekturu autor, Viktor Axmann u planu iz 1910. godine dostiže visoku urbarhitektonsku razinu. Na istočnoj strani Sakuntala parka godine 1911. izgrađena je zgrada Kazališta (kina) "Urania" sa stilskim obilježjima secesije. Planirana je za potrebe kinematografskih predstava, te poučnih i zabavnih predavanja a projekt je izradio Viktor Axmann.

Godine 1881. reambuliran je plan grada iz 1863. godine i njime je određen pravac Glavne ulice (Europska avenija) prema istoku u funkciji povezivanja Gornjeg grada s Tvrđom i Donjim gradom. U razdoblju od 1883. do 1900. godine intenzivno se izgrađuje južna strana Glavne ulice od Kolodvorske (Radićeve) do Teretne (Kardinala A. Stepinca) ulice. Na tom potezu u duhu historicizma nižu se reprezentativne zgrade javne namjene: Sudska palača, Palača predsjednika Hrvatskog sabora Neumanna, zgrade Trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju. Mirna, ozbiljna i simetrična pročelja ističu monumentalnost zdanja koja su postavljena slobodno na parceli i uokviren zelenilom.

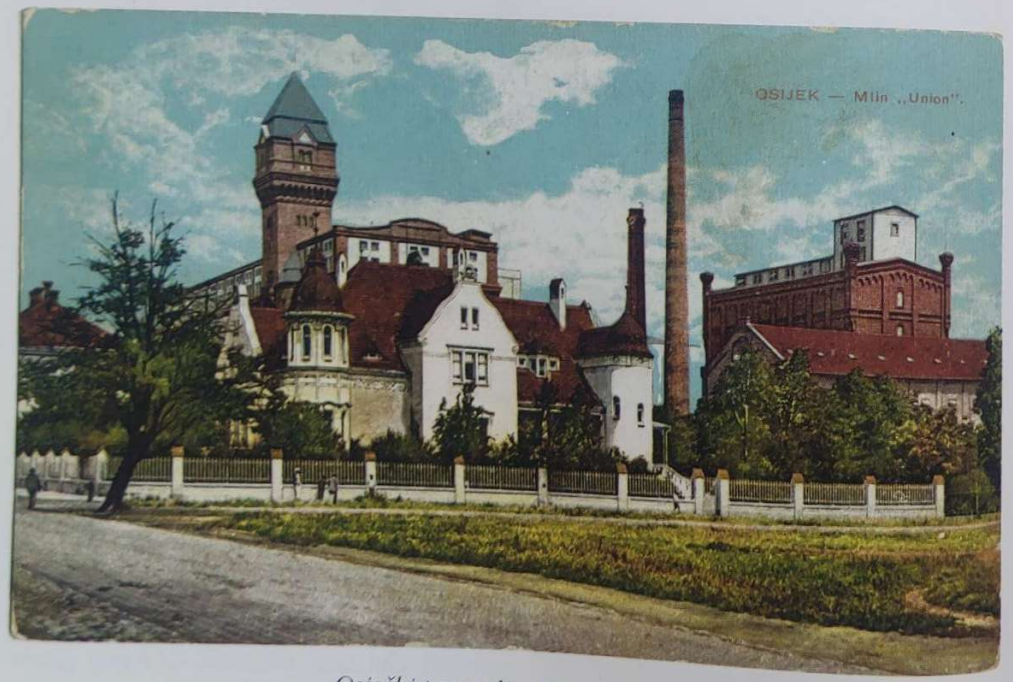

Osječki paromlin 1891. g.

Sjeverna strana Glavne ulice između Kolodvorske i Teretne ulice izgrađena je u razdoblju od 1900. do 1912. godine u duhu secesije. Izuzetan secesijski ansambl od osam zgrada projektirali su osječki graditelji i arhitekti školovani u Beču i Münchenu, a među njima posebno se ističu A. Slaviček, W. C. Hofbauer i V. Axmann.

Spomenik hrvatskim domobranima podignut 1898. god. - djelo Roberta Frangeša-Mihanovića

Gradski nadinženjer Kosta Čutuković na sjednici Gradskog zastupstva 12. lipnja 1912. godine obrazložio je Regulativnu osnovu koja se odnosila na dio grada istočno od Teretne ulice do državne željeznice na jugu. Regulativnom osnovom planiran je produžetak Glavne ulice prema istoku, a veliki prostori oko Tvrđe zamišljeni su kao perivoj. Na današnjoj lokaciji Parka Petra Krešimira IV. planirana je gradnja novog kazališta (arhitektonski natječaj) i Gradske vijećnice, no realizacija je izostala.

Značajan je bio dan za Osijek i istočnu Hrvatsku 20. prosinac 1869. g. kada je konačno svečano predana u promet prva željeznička pruga Vilany-Osijek-Dalj-Sombor-Subotica-Segedin. To je istina bio priključak na glavnu prugu Budimpešta-Beograd koji je povezao južnu Ugarsku. Godine 1893. predana je u promet dionica pruge Osijek-Našice, a 1905. puštena je

dionica Osijek-Đakovo-Vrpolje i time povezan Osijek s Bosnom. Godine 1910. otvorena je pruga Osijek-Vinkovci. Tako je Osijek, makar uz kašnjenje postao svojevrsno željezničko središte sporednih pravaca željezničkih pruga.

Uz željezničke pruge išla je i gradnja mosta preko rijeke Drave. Postojeći kolni most podignut krajem 18. st. bio je prenizak za prijelaz većih brodova i to je dosta otežavalo promet većih brodova poglavito kod visokog vodostaja rijeke. Krajem 1869. podignut je drveni most za željezničku prugu, no on se srušio s kompozicijom husara 1882. u Dravu pri povratku vojske iz Bosne. Na to je ubrzo podignut željezni most 1884. za željeznicu koji služi sve do danas. Novi kolni most sa zidanim stupovima podignut je 1912. g., no on je 1944. godine srušen. Tek 1963. je podignut novi kolni most koji je nažalost srušen u srpskoj agresiji na Osijek 20. rujna 1991. Hrvatska je podigla novi most (pušten u promet 30. svibnja 1995.) koji povezuje Slavoniju i Baranju, te dalje Mađarsku.

Kada govorimo o gradskom prometu onda treba reći da je do izgradnje konjskog tramvaja 1884. g., prvog na jugoistoku Europe, služio konjski promet i pomoću tzv. omnibusa, te kočija. Konjski tramvaj se dugo zadržao - sve do 1926. g. zbog predaje gradske uprave dioničkom društvu za konjsku željeznicu isključivog prava na tramvaj. Tek 1926. grad je podigao vlastitu elektranu i elektrificirao tramvaj koji je nešto ranije otkupio od koncesionara. Autobusi su uvedeni u gradski promet već 1911. g. iako ih grad baš nije volio, ali ih je stavio u promet kao konkurenciju tadašnjem dioničkom društvu za konjsku željeznicu ne bi li je tako istisnuo iz prometa.

U razvitku grada Osijeka u drugoj polovici 19. st. sve veći problem je bila opskrba zdravom vodom. Naime, voda iz rijeke Drave koju su Osječani koristili bivala je sve zagađenija. Stoga je gradska uprava pokušala opskrbiti grad pitkom i dostatnom vodom prvo boljim pročišćavanjem dravske vode, ali to nije u potpunosti uspijevalo. Potom su krenuli u potragu za zdravom vodom iz slavonskih planina kod Orahovice, ali je utvrđeno da ima premalo vode, a i vodovod je bio vrlo skup. Ostala je mogućnost traženja dubinske vode (arteške) u podzemlju ispod nepropusnih slojeva zemlje. I dok su tako trajala ispitivanja i traženja rješenja higijenske vode, dotle su se građani već od 1893. g. počeli priključivati na vatrogasni vodovod u Gornjem gradu koji je crpio vodu iz rijeke Drave. Iako je voda bila prirodna ipak se taj vodovod brzo proširivao tako da je vatrogasni vodovod postao gradski. Tek 1984. g. Osijek je uspio riješiti snabdijevanje vodom iz dubinskih bunara.

S izgradnjom vodovoda, pa čak i ranije postojala je odvodnja prvo u Tvrđi, a potom se širila i u druge gradske četvrti. No, plansku odvodnju

(kanalizaciju) grad je izgradio 1913. g., ali dosta manjkavu, jer je glavni odvodni kanal u Donjem gradu preblizu položen dravskoj obali. Stoga je kod visokog vodostaja, osobito od naraslog Dunava dolazilo do negativnog pada u Gornjem gradu. Problem kanalizacije ostao je neriješen do daljnjeg. Tek poslije 1984. g. prišao je grad izgradnji novog sabirnog glavnog kanala (kolektor) na južnom dijelu grada.

U kulturno-prosvjetnom području dolazi do značajnog pomaka u drugoj polovici 19. stoljeća. Grad je imao pet osnovnih škola: u Gornjem gradu Aninu i od 1895. Jägerovu, potom u Tvrđi, te u Donjem i Novom gradu. Krajem 19. st. bilo je oko 900 učenika pučkoškolaca. Od 1874. počela je raditi viša pučka škola i građanska škola od 4 razreda. Viša djevojačka škola otvorena je u Osijeku 1882., a u 1. razred se upisalo 48 učenica.

Godine 1870. otvorena je konačno mala realka u Osijeku koja je 1876. prerasla u veliku realku sa 7 razreda, da bi konačno 1895. g. postala velika realna gimnazija s 8 razreda. Dakako da je stara velika (klasična) gimnazija bila i dalje vrlo ugledna. Nažalost, nju je beogradski režim 1926. dokinuo tako da je dalje u Osijeku radila muška i ženska realna gimnazija. Za veliku gimnaziju poklonio je zemljište u Tvrđi biskup Josip J. Strossmayer 1882. (danas pokraj Muzeja), gdje je podignuta nova zgrada, a 1890. godine izgrađena je i nova zgrada za veliku realku (danas gimnazija u Ulici K. Firingera br. 14).

Do 1872. g. radila je u Osijeku i poznata crtačka škola, osnovana još krajem 18. st. u koju su polazili osječki slikari kao A. Waldinger, Conrad H. Hötzendorf i drugi. Šegrtske i stručne škole u Osijeku su prvo bile vezane od 1874. uz više pučke odnosno građanske škole. Tek od 1886. osnivaju se u Gornjem i Donjem gradu šegrtske škole. Najviše je u njima bilo postolara, zatim trgovaca, brijača, bravara, strojara, stolara, zidara itd. Godine 1904. bilo je primjerice u gornjogradskoj šegrtskoj školi 285 učenika koji su učili 35 zanata, a u donjogradskoj 148 s 31 zastupljenim zanatom.

Zbog velikog broja trgovaca i sve većih zahtjeva u trgovini otvorena je u Osijeku 1893. g. Viša trgovačka škola od 3 godine. Ona je 1909. g. produžena na 4 godine tako da je 1910. g. postala Trgovačka akademija s realnom gimnazijom.

Učitelji su se nekada školovali putem učiteljskih tečajeva, kakav je postojao i u Osijeku. Osijek je dobio pravu učiteljsku školu tek 1893. g. u Donjem gradu. Nova učiteljska zgrada podignuta je već 1900. g. na Trgu bana Jelačića, no ta izvrsna škola je srušena u bombardiranju Osijeka 1944. godine. Kasnije se učiteljska škola prenosi u Jägerovu školu, gdje djeluje kao akademija, da bi konačno prerasla u Pedagoški fakultet.

Glazbeni život u Osijeku je bio vrlo razvijen, no svoju školu je dobio 1874. godine. Nakon desetak godina rada te glazbene i pjevačke škole ona je zatvorena. Potom 1891. g. osječko Dobrovoljno vatrogasno društvo osniva glazbenu školu koja je radila do 1912. godine. No, prva prava državna glazbena škola otvorena je u Osijeku 1921. g. te traje sve do danas. Osim tih škola postojala je u Osijeku neko vrijeme i košaračka škola, kao i određeni tečajevi za domaćinstvo, šivanje, glasovir i drugo. Nažalost Osijek u 19. st. nije imao visokih škola što je dakako umanjivalo njegove potencijale i napredovanje u svijetu napretka, znanosti, gospodarstva, prosvjete i kulture.

Pogled na osječku Tvrđavu

Zdravstvena služba u Osijeku je do izgradnje velike bolnice u Donjem gradu 1874. g. bila skromna. Nakon izgradnje jedne od najvećih i najmodernijih bolnica u ovim područjima 1874. počinje moderan razvitak i zdravstvena skrb u Osijeku i okolici. Ubrzo se osnivaju i novi odjeli uz vršenje znanstvene medicinske prakse. Bolnica je imala 200 postelja, a upravu su vodile sestre sv. Vinka Paulskog. Za primarnog liječnika prvo je imenovan poznati liječnik Ferdo Knopp koji je suosnivač i Društva slavonskih liječnika. Potom u bolnici radi poznati liječnik Schwarz, a od 1905. na kirurgiji Vatroslav Florschütz koji je značajno unaprijedio kirurgiju

i odjel. Bolnicu je pratio cijeli niz zdravstvenih ustanova od ljekarni do hitne pomoći, od zavoda za transfuziju krvi do laboratorija, ambulanti, Doma zdravlja i drugih ustanova te odjela. Za vrijeme Prvog svjetskog rata od 1914.-1918. Osijek je bio središte za liječenje ranjenika s istočnog fronta. Brojne škole i druge prostorije pretvorene su u prihvatne bolnice i Crveni križ, gdje su se liječili mnogi ranjenici. S tim u svezi postojalo je i veliko vojno groblje u Novom gradu, gdje su pokopani brojni vojnici i druge osobe.

U drugoj polovici 19. st. razvija se dalje kulturno-umjetnički život i djelatnost u Osijeku. U prvom redu prisutan je umjetnički obrt, poglavito kod obrtnih radnji i tvornica. Od 1865. g. kada je osnovana Prva tvornica za preradu drva R. Kaiser, pa do 1894. kada se ona spaja s tvornicom J. Povišil, izrađuje se fino, funkcionalno umjetničko pokućstvo koje se izvozi i u europske salone.

Središnja osoba osječkog slikarstva u drugoj polovici 19. st. bio je Adolf Waldinger koji je povukao cijeli niz umjetnika. I glazbeni život u građanskom Osijeku imao je svoj visoki domet. Spomenimo samo da se 1850. g. osniva Osječko crkveno-glazbeno društvo, a 1858. Osječko pjevačko društvo. Oba društva se spajaju 1862. g. pod nazivom Osječko pjevačko društvo koje je razvilo glazbeni život u Osijeku pod vodstvom glazbenika i orguljaša Hummela. Ovo društvo zamire 1876. kada rad nastavlja Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo "Lipa", koje djeluje do danas. Osim tih društava u Osijeku su djelovala i druga pjevačka i glazbena društva kao "Zrinski i Frankopan", Smilje, odnosno Zrinski, potom Kuhač, zatim glazbena škola, gradska kapela, kazalište i druga društva, te ustanove. Osijek je u to vrijeme imao niz poznatih glazbenika od kojih spominjemo Paju Kolarića, Franju Kuhača, Luja Svećenskog Kohna, Franju Krežmu. Uz njih je nastupao velik broj kazališnih glumaca, opernih pjevača, glazbenika, koncertanata i družina.

Prikaz Osijeka od 1848. godine ne bi bio potpun kada ne bismo spomenuli osnivanje i djelovanje velikog broja udruga i klubova. Njihov rad se često ispreplitao od humanitarnih, dobrotvornih do profesionalnih, od kulturno-prosvjetnih do športskih. Od humanitarno-dobrotvornih udruga samo ćemo spomenuti Crveni križ koji djeluje u Osijeku već 1887., zatim Dobrovoljno vatrogasno društvo u Gornjem gradu od 1872. koje se razvilo od ranijih gombalačkih društava, u Donjem gradu od 1875., te Novom gradu od 1890. godine. U sastavu Gornjogradskog DVD nastao je gradski vodovod, zatim Prva pomoć, te glazba i kulturno-prosvjetni život. Ističemo još djelovanje Gospojinskih dobrotvornih udruga kao Katolička koje djeluje od 1855. g., Izraelitička, Pravoslavna i druga. Katoličko gospojinsko društvo je otvorilo prve dječje vrtiće i jaslice, držalo stručne škole osobito za djevojke (šivanje, domaćinstvo, glasovir) i kuhinje za siromašne.

Panorama Gornjeg grada Osijeka s novom crkvom podignutom 1900. god.

Kapucinska ulica početkom 20. st.

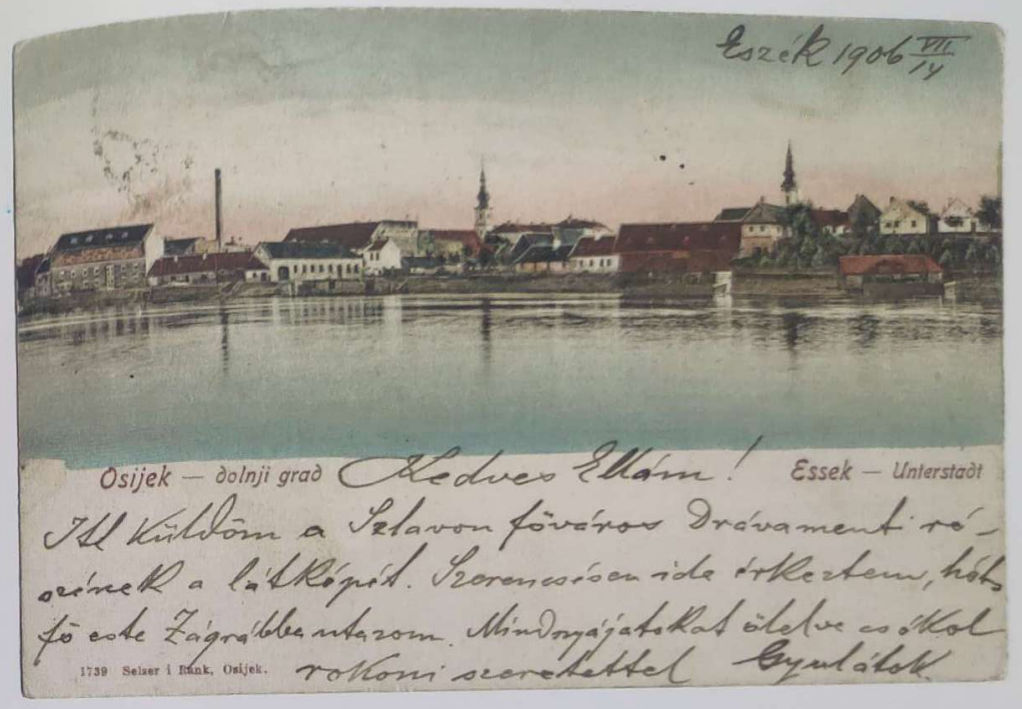

Panorama Donjeg grada Osijeka početkom 20. st.

Zapažen rad je imalo Društvo za zaštitu djece nastalo 1912. g. koje se brinulo za napuštenu djecu, a kasnije je imalo Dječji dom. Osim njih postojalo je u Osijeku barem još dvadesetak humanitarno-dobrotvornih udruga i klubova o kojima više vidi u knjizi Povijest osječkih udruga i klubova koju je objavio Povijesni arhiv u Osijeku 1994. godine.

Profesionalno-građanske udruge su izraz građanskog društva koje se poglavito razvilo u Osijeku krajem 19. stoljeća. One su imale za cilj promicanje i zaštitu profesionalnih prava ljudi, a uz to su razvila značajnu kulturno-prosvjetnu djelatnost, a često puta i socijalnu djelatnost, pa čak i političku. To su bila radnička društva od kojih spominjemo ono najstarije u ovim krajevima Osječko radničko-obrazovno društvo osnovano 1867. godine. Značajnu ulogu odigralo je Pravničko (1875. g.) i Odvjetničko društvo (1910.). Postojale su i masonske lože, zatim Društvo slavonskih liječnika osnovano 1874. g. i brojna druga.

Kulturno-prosvjetne udruge u Osijeku od druge polovice 19. st. su također brojne i aktivne. Cilj im je bio kulturno i prosvjetno uzdizanje članova i građanstva, prvenstveno povijesti, hrvatskog jezika, književnosti, umjetnosti, glazbe, pjevanja i slično. Valja nam spomenuti čitaonicu u Donjem gradu od 1884. g. koja je plodan rad ostvarivala zajedno s HDD

"Lipom" i "Sokolom". Čitaonica u Gornjem gradu osnovana je 1893. godine. Brojne su bile đačke udruge kao "Javor" u Velikoj gimnaziji nastalo 1865., "Prosvjeta" u Realnoj gimnaziji 1903. i druga. Djelotvorno je bilo društvo "Resource" osnovano 1857. g. koje je priređivalo igre, zabave, balove i drugo u svojim prostorijama u Tvrđi u Generalatu. Također je veliku ulogu imao i Klub hrvatskih književnika osnovan 1909. g. poglavito svojim izdavaštvom. Spomenut ćemo Učiteljsko društvo "Zajednicu" osnovano u Osijeku 1875. godine. Zatim su osnovana razna nacionalna društva kao čehoslovačka i druga. Glazbeni život u Osijeku je bio vrlo prisutan pa je osnovano više glazbeno-pjevačkih društava. Među najstarijima bilježimo Osječko društvo crkvene glazbe u Tvrđi osnovano 1850. g., zatim 1862. g. Osječko pjevačko društvo, te konačno jedno od najpoznatijih HPD "Lipa" 1876. godine. Nešto kasnije tj. 1891. g. osnovano je Glazbeno društvo "Kuhač", zatim 1897. "Smilje" koje od 1900. g. nosi naziv "Zrinski" i druga.

Šport je u Osijeku bio vrlo bogat, svestran i razvijen. Možemo reći da Osijek spada među gradove u kojima je šport bio dio cjelokupnog života i to ne samo športskog već i kulturnog, prosvjetnog, društvenog i glazbenog. Od brojnih športskih klubova i udruga navest ćemo grane športa i pokojeg značajnijeg predstavnika kao ilustraciju gore rečenog.

Secesijska arhitektura Osijeka početkom 20. st.

Kino "Urania" i kuća Gillming-Hengl (danas Sveučilišna i gradska knjižnica)

Jedno od najstarijih društava uopće na jugoistoku Europe jest streljačko, osnovano još 1784. g. u Osijeku. Streljački šport je tijekom duge tradicije u Osijeku bio bogato zastupljen s još nekoliko društava kao Hrvatsko streljačko društvo "Zrinski i Frankopan" osnovano 1897. godine.

Atletika se u Osijeku razvila krajem 19. stoljeća. Prvi atletičari i klubovi nastali su u gombalačkim i sokolskim udrugama. Poglavito je atletika bila razvijena u Sokolskim udrugama. I biciklizam u Osijeku ima tradiciju, jer je prvi klub "Concordia" nastao u Osijeku još 1886. g., a od 1891. g. djeluje "Koturaški klub".

U Osijeku se njegovala i gimnastika također prvo u gombalačkim, a onda u sokolskim udrugama. No, i druge grane športova imale su u svojim sastavima i atletičarske i gimnastičke discipline. Trebamo svakako istaći "Hrvatski sokol" osnovan 1896. g. u Gornjem gradu i poznate gimnastičare Ljudevita Sorlinija, Ivana Krstu Dončevića i brojne druge. Pod pokroviteljstvom "Hrvatskog sokola" osnovan je i prvi samostalni nogometni klub "Football" 1900. godine. Godine 1907. nastaje poznata "Sokolska župa Strossmayer", gdje se uz tjelovježbe njegovao hrvatski nacionalni duh.

Konjički šport u Osijeku ima bogatu i dugu tradiciju, jer je ponikao u Slavoniji gdje su se uzgajali rasni konji. Poznata su konjička natjecanja u Osijeku 1882. g. održana u organizaciji Prve slavonske udruge za kasanje i trku u Osijeku.

Bogatstvo divljači razvilo je športsku disciplinu - lov i ribolov. Trebamo istaknuti da lov i ribolov imaju jednu od bitnih svrha - racionalna zaštita životinja, poglavito pred nekontroliranim uništenjem. Među najstarije organizirane klubove ubraja se "Jagd club" osnovan u Osijeku krajem 19. stoljeća. Od 1912. djeluje "Osječko lovačko društvo", a kasnije ih ima sve više, ali zato sve manje životinja zbog promjena agrokompleksa i ulaska industrijalizacije.

Već smo spomenuli da organizirani nogomet počinje u Osijeku prije 100 godina. Već 1912. g. u Osijeku postoji nogometni klub "Smak", 1913. "Slavonija", 1917. "Osijek" koji 1918. mijenja ime u ŠK "Građanski" koji je imao mjesnog takmaca u "Slaviji". Dakako da su postojali i drugi nogometni klubovi kao "Grafičar", "Elektra", "Olimpija", "Hajduk", "Viktorija", i drugi, ali u ovom kratkom pregledu tek toliko. I ovdje upućujemo one koji žele nešto više znati o športskim klubovima i udrugama neka uzmu spomenutu knjigu Povijest osječkih udruga i klubova u izdanju Povijesnog arhiva u Osijeku, 1994. g., premda ni tu nije baš sve obuhvaćeno, prvenstveno zbog nedostatka dokumenata.

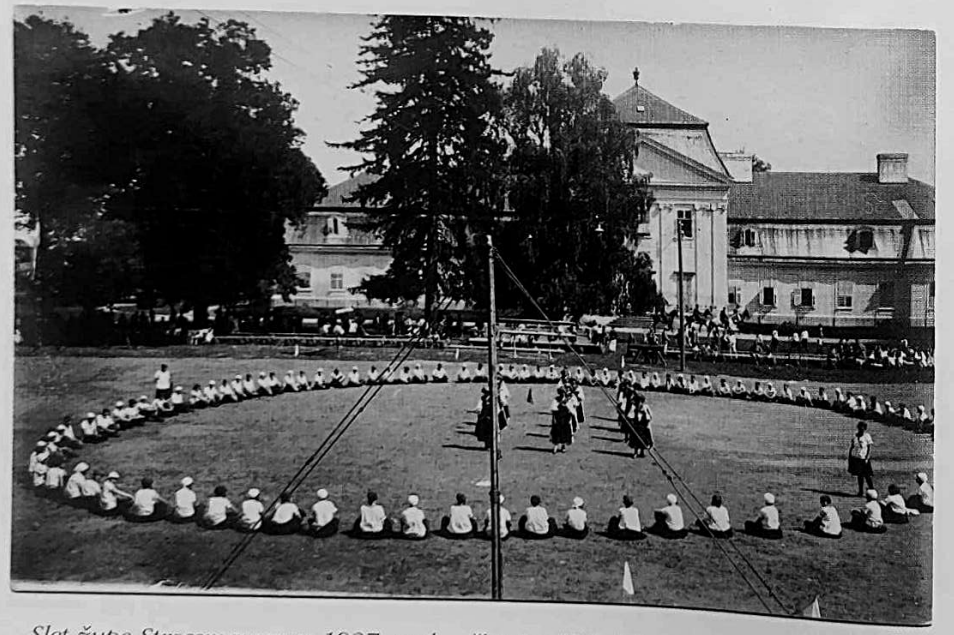

Slet župe Strossmayerove 1927. god. - članice "Sokola" ispred dvorca u Retfali

Od ostalih športskih grana navest ćemo razvijeno planinarstvo u "ravnoj" Slavoniji. To izgleda čudno, ali su Slavonci osjetili potrebu planina i duha za visinama, te vježbe u izdržljivosti. Tako je u Osijeku još 1895. osnovano planinarsko društvo "Bršljan", potom "Jankovac" za koje je osobito zaslužan Kamilo Firinger. Uz to je Osijek imao 1884. "Sklizalačko društvo" s velikim klizališnim stadionom. Još ćemo samo spomenuti veslarstvo i šport na vodi. Tako je 1870. g. postojala "Udruga za veslanje i ribarenje", a velike športske dane bilježi Veslački klub "Neptun" od 1907. g. sve do današnjeg "Iktusa" i drugih športova na vodi.

I to nije sve o športu i klubovima. Zamjerili bi nam mnogi, ako ne bismo barem spomenuli tradiciju šaha, boksa, skaute, kuglanja, hazenu (rukomet), nešto mlađu košarku, plivanje, ribolov, tenis i još neke športske grane. Svi su oni dali velik prilog ne samo za zdravlje tijela već i duha, a također i u njegovanju hrvatske tradicije, kulture, jezika i nacionalne svijesti. K tome su pronijeli ime Hrvatske i svojih gradova, te klubova, možemo s pravom reći, širom svijeta. Stoga je i ovo nešto opširnije podsjećanje poticaj današnjim mladim prijateljima, da im je uz obitelj i profesiju najbolji prijatelj šport.

OSIJEK OD 1918. DO 1941.

Na dosta dobro postavljenim pravnim, gospodarskim, pa i društvenim i prosvjetno-kulturnim temeljima Osijek prekida svoj razvitak 1918. godine i ulazi u novu državnu tvorevinu: Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Jugoslaviju. Dakle 1918. g. dolazi do temeljitog zaokreta u životu Hrvatske, pa tako i Osijeka u gubitku svoje državnosti i samostalnih oznaka života. Nova država predvođena beogradskim režimom postavlja svoje političke ciljeve - ostvarivanje nove države u kojoj su Srbi imali vodeću ulogu, a drugi narodi su se trebali stopiti u Veliku Srbiju. U praksi je tako nova vlast, policija, gospodarstvo, prosvjeta, kultura i sav život bio usmjeravan po smjernicama beogradske politike. Trebalo je zaboraviti hrvatsku tradiciju, kulturu, jezik, običaje, narodnu svijest o hrvatskoj državi, a prihvatiti Jugoslaviju s vodećim srpskim elementima. To je dovelo do raspada prve Jugoslavije.

Grad Osijek i dalje ima 5662 hektara ili 9340 jutara (57 km^2), obuhvaćajući Gornji, Donji, Nutarnji (Tvrđu) i Novi grad, te novonastalo prigradsko naselje - Industrijsku četvrt. Industrijska četvrt se počela širiti južno od željezničke pruge Osijek-Đakovo sa željom da se grad počne širiti i prema jugu, a ne samo uz Dravu. Godine 1937. pripojena je u gradsku cjelinu dotadašnja samostalna općina Retfala, pa je poraslo i stanovništvo i površina. Godine 1921. Osijek je imao 31.755 građana i 2.327 vojnih lica. Deset godina kasnije tj. 1931. ima 20.026 muških i 20.313 ženskih osoba. Vjerska zastupljenost je sljedeća: rimokatolika 25.875, pravoslavaca 4.544, izraelićana 2.596, evangelika 626, muslimana 215, ateista 11, grkokatolika i starokatolika 155, inovjeraca 60.

Iako je grad Osijek brojem stanovništva nešto porastao, ipak u odnosu na druge gradove Hrvatske zaostaje.

Grad je imao 33 tvornice od kojih su neke bile najveće na jugoistoku Europe. No, te su tvornice uglavnom sve nastale prije 1918. godine, pa između dva rata dolaze u gospodarsku krizu i gube korak s prijašnjim razvitkom. Tako jedna po jedna dolaze u bankrot ili smanjuju svoju proizvodnju i broj radnika. Tvornica žigica, industrija šećera, rafinerija mineralnih ulja, tvornica lana, tekstilna industrija, svilana, tvornica četaka, kožara,

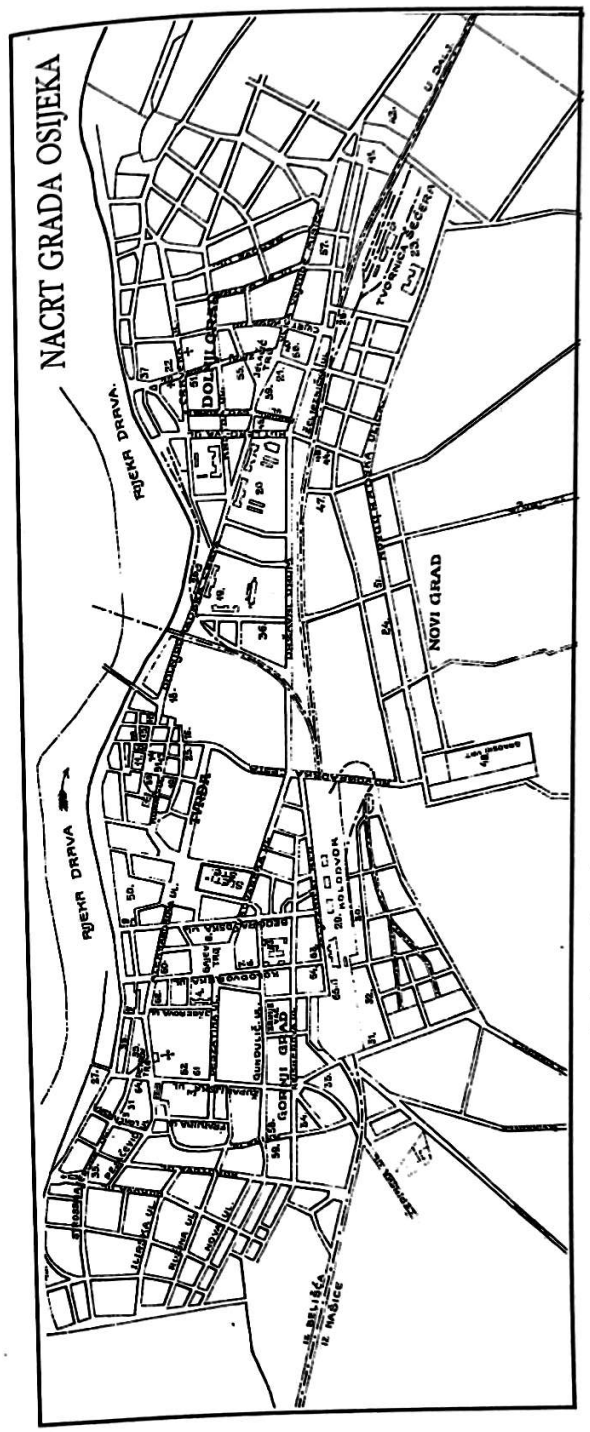

plinara, ljevaonica željeza i tvornica strojeva, pivovara, tvornica ogledala, kartonaže, tvornica kuverata, ljepenki, ciglane, pokućstva, čokolade, keksa, parni mlinovi, tvornica ambalaže, prediona vune i proizvodnja vunene robe, tiskare i druge zvuče kao impozantno nabrajanje, no nemaju zdravo gospodarenje i proizvodnju.

Obrta je bilo u Osijeku 1930-ih godina oko 80 vrsta. Najrazvijeniji su bili obućari (125), brijači (91), krojači (139), stolari (61), bravari i strojobravari (32), mehaničari (10), elektrotehničari (10), soboslikari (37), mesari (74), pekari (41), zidari (47) i drugi. Ukupan broj obrtnika u Osijeku bio je oko 1500. No poslije 1930-ih godina i obrtnici se počinju smanjivati zbog nastale ekonomske krize i negativne državne politike u gospodarstvu.

U trgovini su bile zastupane manufakturne, konfekcijske, galanterijske robe, uvozne, poljoprivredne, drvne i drugo. Poglavito je u Osijeku nazadovala mlinska industrija, tvornice pokućstva, lana i neke druge. Zatajila je i trgovina svinjama, te žitaricama. Razlozi tome su bili promjena granica i tržišta, ali i prestanak županijske uprave, dokinuće velike gimnazije, kotarskog suda, financijskog ravnateljstva i drugih ureda, te institucija u Osijeku.

Poštanska palača podignuta 1912. god.

Osječki sajmovi su se još neko vrijeme između dva svjetska rata održavali, ali im se nazire kraj, jer od 1926-ih godina nastupa gospodarska kriza kada se sve nudi, a gotovo ništa ne kupuje. Ta kriza je od 1932. godine jako uništila osječko gospodarstvo.

Željeznički, cestovni i vodeni prometni pravci su zastarjeli. Ništa nije učinjeno na proširenju ili modernizaciji, jer se sve gradi na istoku, u Srbiji. Jedino što je uspio grad vlastitim sredstvima, uz zajam, podići 1926. elektranu i elektrificirati gradski tramvaj u dužini oko 9 km. Ti dugovi su ga mučili gotovo sve do 1940. godine tako da su sve druge investicije stale.

Dužina gradskih ulica 1930. g. iznosila je 70 km, grad je imao 4800 kuća od čega 10 trokatnica, 40 dvokatnica i 450 jednokatnica, a ostale su bile prizemne. Gradska općina je na svom proračunu imala 467 službenika (zdravstvo, komunalije, školstvo, činovnici, elektrana, tramvaj itd.). Grad je držao 28 pari konja za izvoz smeća i druge potrebe. Gradska općina je imala vlastitu staru klaonicu. Od 1918. g. grad je imao vlastitu gradsku štedionicu.

Gradska kanalizacija izvedena 1913. bila je dugačka 55 km od betona i 5 km od cigle. Smeće se odvozilo tjedno jedanput u zimi, a ljeti dva puta. Postojala su i dalje 3 DVD koja su polijevala ulice.

Od socijalnih ustanova Osijek je imao Dječji dom za njegu i odgoj male i napuštene djece. Postojala su dječja obdaništa i sirotište. O djeci i siromašnim ljudima brinule su se karitativne ustanove kao Crveni križ, Gospojinska društva i Dobrotvorna društva raznih vjeroispovijesti.

Da bi ublažila nestašicu stanova gradska općina je podigla 30 stanova, dala besplatna gradilišta i novčane pripomoći.

U Osijeku je postojala velika državna bolnica s 400 postelja i vojna bolnica u Tvrđi. U gradskom vlasništvu postojale su dvije zdravstvene ambulante za pregled i liječenje siromaha i jedna dezinfekcijska i dezinsekcijska ustanova. Zdravstvenu službu u Osijeku su 1930. g. obavljala 4 gradska liječnika, 2 gradske školske liječnice, 1 dezinfektor i 4 zdravstvena pomoćnika. Osim toga u sklopu DVD Gornji grad postojala je Prva pomoć za prijevoz bolesnika i ranjenika.

U Osijeku je država podigla veliki Dom narodnog zdravlja 1926. g. na mjestu gdje je bila predviđena gradnja Gradske vijećnice 1912. godine. Istina, u planu je bila izgradnja Gradske vijećnice i 1933. kao i tržnice te nove klaonice, no nepogodne gospodarske i političke prilike to su onemogućile.

Državne ustanove u Osijeku bile su: Dječji dom, Dom narodnog zdravlja s mliječnom kuhinjom, Opća bolnica, Bakteriološki zavod, Vojna bolnica, Burza rada, Inspekcija rada, Okružni ured za osiguranje radnika, Sirotište, Muška i ženska realna gimnazija, Učiteljska škola, Građanska škola, Ženska stručna škola, Trgovačka akademija, 7 osnovnih škola, 2 zanatlijsko-trgovačke škole, 3 zabavišta i kazalište.

Od državnih nadležstava bilo je u Osijeku 1930-ih godina: raznih vojnih postrojbi, žandarmerija, financijskih ureda (poreska uprava, carinarnica, monopolska kontrola), Sudbeni stol, Kotarski sud, Državno odvjetništvo, Agrarni ured za kolonizaciju, Inspekcija rada, Burza rada, Prometni uredi, poštarski, parobrodarski, 3 rimokatolička župska ureda, 2 pravoslavna, 1 nadrabinat, 1 imanat (muslimanski) i 1 evangelički župski ured. Treba reći da su uglavnom svi gornji uredi i ustanove bile lokalnog karaktera, jer one značajnije su dokinute ili prebačene u Vojvodinu.

U Osijeku je 1930. g. bilo 2.500 nepismenih, i to pretežito pridošli radnici u tvornice, tako da je Osijek pripadao gradovima s najpismenijim stanovništvom.

Glavni gradski prihodi bili su novci od gradskih daća i kluparina 9 mil. dinara, od stanarinskog prireza 2.600 mil. din., od prinosa za kanalizaciju 300.000 din., te ostali prirezi od gradske elektrane, tramvaja i vodovoda kao gradskih poduzeća 2,5 mil. dinara. Po zaključnom računu 1929. g. iznosio je gradski prihod 25 milijuna dinara.

Željeznički kolodvor u Osijeku

U ispolitiziranom i gospodarski, kulturno i društveno oslabljenom Osijeku u kojem su glavnu riječ vodili srpski radikali i projugoslavenski orijentirani ljudi, ali s jakom hrvatskom sviješću i otporom, došao je kraj prve Jugoslavije 1941. godine. Tijekom rata od 1941. do 1945. g. Osijek se uklopio u samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu vrativši hrvatska obilježja, tradiciju i kulturu. Gospodarstvo se nije moglo oporaviti zbog ratnih prilika. Dosta Osječana se uključilo u otpor protiv fašizma. Osijek je teško bombardiran 1944. godine. Među ostalim objektima pogođena je i učiteljska škola u Donjem gradu, kao i nekoliko tvornica. Kako je u Osijeku bilo mnogo Nijemaca koji su se saživjeli s Osijekom i Hrvatskom, no bojeći se osvete komunističke vlasti i vojske koja je oslobađala područja krajem 1944. i 1945. povuklo se mnogo Nijemaca, dok su drugi završili u logorima. Također je i veliki broj hrvatskih domobrana povlačeći se prema zapadu iz Osijeka bio izručen partizanskim vlastima u Bleiburgu 1945. godine gdje je velik broj završio svoj križni put. Bila je to velika odmazda srpskih četnika i njihovih pomagača nad hrvatskim i njemačkim narodom. I tako je završilo jedno teško vrijeme koje je započelo 1918. godine stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba, no to je bio završetak stare Srboslavije, a početak nove Jugoslavije s jednopartijskim totalitarnim komunističkim sustavom i diktaturom.

Učiteljska škola u Osijeku srušena 1944. g.

OSIJEK OD 1941. DO 1945.

Hrvatska i Osijek bili su od 1939. g. na putu stvaranja samostalne i nezavisne hrvatske države. Zato su 1941. g. dočekali raspad Kraljevine Jugoslavije s olakšanjem i čvrstom vjerom da se Hrvatska konačno oslobodila beogradskog režima. Nažalost došla je fašistička okupacija. I pod takvim okolnostima hrvatski je narod proglasio u travnju 1941. g. Nezavisnu Državu Hrvatsku. I dok je službena hrvatska vlast morala surađivati od 1941. do 1945. g. s fašističkim silama dotle su hrvatski rodoljubi pružali otpor fašizmu, boreći se protiv fašizma a za slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku. No kod te antifašističke borbe u Hrvatskoj nastao je jaki četnički (srpski) pokret koji je imao cilj da pod antifašističkom borbom (partizanskom) stvara teren za velikosrpsku državu. I Osijek je bio od 1941. do 1945. podijeljen. Službeno je profunkcionirala vlast NDH koja je imala svoga protektora u okupatorskim silama. S druge strane velik broj Osječana borio se protiv fašizma. No uz taj antifašistički otpor djelovao je prosrpski (četnički) sloj protiv hrvatskog naroda. Zbog takvog stanja i Osijek, kao i druga hrvatska mjesta, prošao je teške dane Drugog svjetskog rata uz posebne okolnosti međunacionalnih interesa. Tijekom 1944. g. Osijek je bio jako bombardiran od Savezničkih snaga zbog slamanja fašističkih sila. Osijek je 14. travnja 1945. g. oslobođen od fašističkih sila. No kad su se hrvatski i drugi narodi ponadali da će uživati plodove antifašističke borbe i ostvariti dogovore zbog kojih su ušli u borbu došla je jednopartijska komunistička diktatura u kojoj su na vidjelo došle stare prosrbijanske težnje. Odmazda nad hrvatskim, njemačkim, muslimanskim i nekim drugim narodima bio je strašan uvod u stvaranje jedne nenarodne socijalističke Jugoslavije.

OSIJEK OD 1945. DO 1990.

Poslije sloma fašizma 1945. g. stvorena je FNR Jugoslavija u kojoj se nalazila i NR Hrvatska pa tako i Osijek. Značajno je reći da je Baranja konačno vraćena Hrvatskoj ali je zato istočna granica od Dunava (Petrovaradina i Zemuna) pomaknuta do Šida, dakle velik dio Hrvatske potpao je pod Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu (Srijem). Tako je odlučila Komunistička vlast u Beogradu. I Osijek je platio želju za svojom državom i tijekom antifašističkog otpora 1941.-1945., a i poslije 1945. g. tijekom komunističkog progona hrvatskih rodoljuba. Brojni osječki Hrvati i Nijemci su završili u Bleiburgu i drugim zatvorima te logorima pod partizanskim vlastima, a značajan broj Hrvata je morao emigrirati da ne bude pogubljen. Time je nova komunistička vlast slamala otpor za hrvatskom državom i lakše provodila unitarnu Jugoslaviju. U toj Jugoslaviji srpsko pučanstvo je na sve moguće načine protežirano kako bi držalo u pokornosti druge, manje narode.

Od 1945. do 1990. g. Osijek se značajno povećao brojem stanovništva. No to nije bio prirodni porast, već porast zbog stvorenog nepovoljnog stanja na selu gdje je živio hrvatski seljak. Sve je hrlilo u gradove gdje je stvarana radnička klasa, kojom je upravljala KP. Tako ovisni radnici pod kontrolom partije bili su u stvari proleteri koji su po marksističkoj ideologiji trebali činiti besklasno društvo. Nažalost ta i slične (velikosrpska ideologija) neprirodne ideologije pokazale su u praksi svoju neodrživost. Jer narod ima svoje ime, tradiciju, jezik, kulturu, svoje ljudsko pravo na domovinu i na slobodu. To je dovelo 1971. g. do pokreta u Hrvatskoj tzv. "Hrvatsko proljeće" koji je centralistička vlast u Beogradu ugušila. No težnje hrvatskog i drugih naroda za slobodom i ljudskim pravima s jedne strane, a s druge očita neprirodna neodrživost komunističke ideologije i u bivšoj Jugoslaviji sigurno su vodili KPJ do raspada.

Već smo rekli da je Osijek brojem ljudi narastao. Tako je 1948. g. imao 47.000 stanovnika. Do 1960-ih godina grad se uglavnom obnavljao od ratnih rana i dao svoj doprinos izgradnji političkih projekata, prvenstveno u nerazvijenim istočnim područjima bivše Jugoslavije. Od 1960. do 1980. g. Osijek se počeo razvijati. Dio industrije preselio se iz užeg gradskog područja na istok u Nemetin da se zaštiti grad od neposrednog indu-

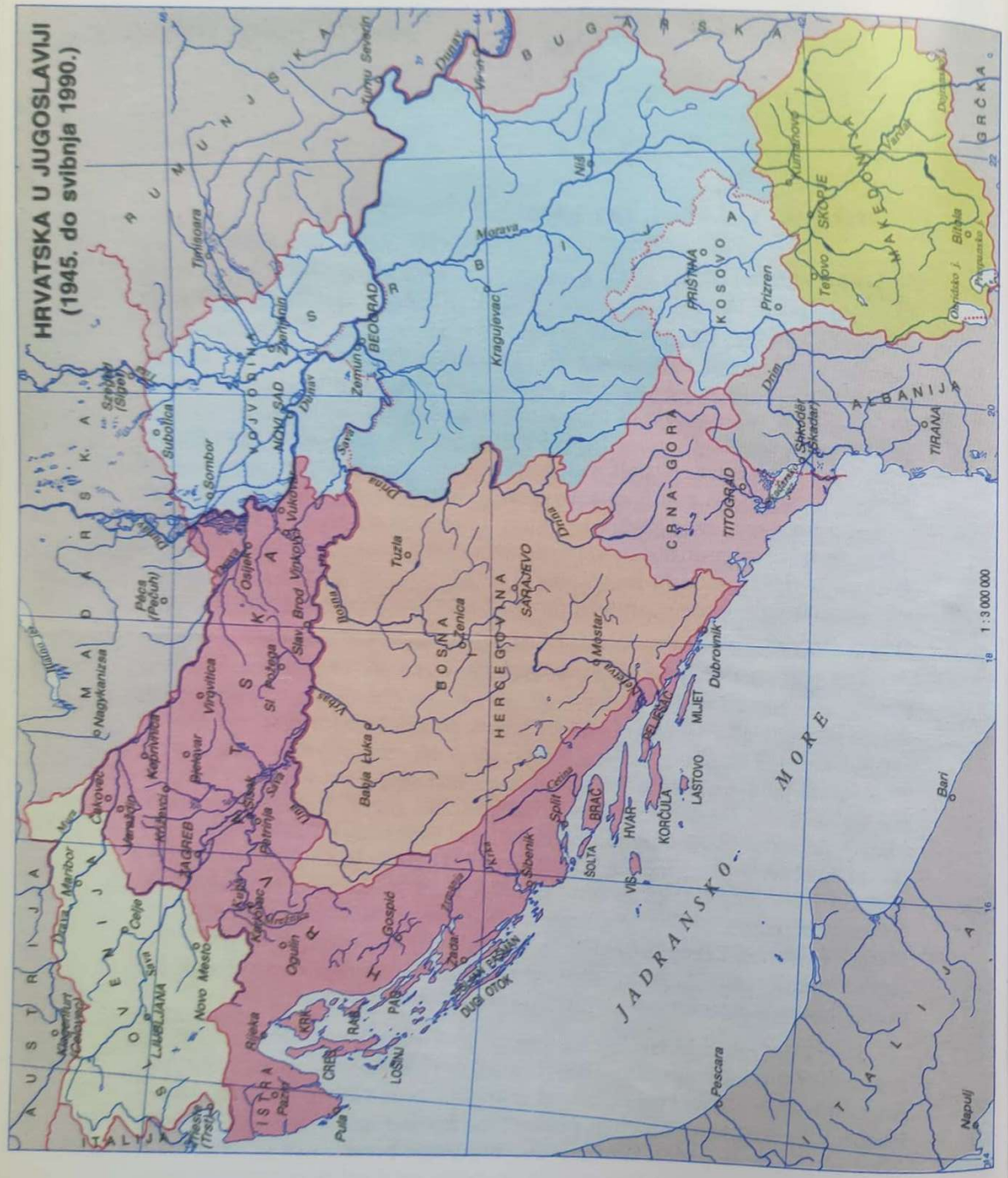

strijskog zagađenja. No već od 1980. g. dolazi do negativne stope rasta gospodarstva i dolazi sve više na vidjelo da političko i dirigirano gospodarstvo ne može ekonomski pozitivno funkcionirati pred razvijenom Zapadnom Europom. Posljedice društvenog samoupravljanja, društvene privrede i sl. dakle ono bez privatne inicijative i poduzetnosti vodile su do ekonomskog sloma socijalističkog gospodarstva.

U području kulture u Osijeku su postojali razni kulturni sadržaji, ali su svi bili podređeni socijalističkoj (i velikosrpskoj) ideologiji. Osijek je svojom političkom, kulturnom i gospodarskom urbanizacijom postao krajem 1990. g. veliki grad od preko 110.000 stanovnika, ali s brojnim neriješenim infrastrukturnim sadržajima. Tako gradski promet i prometnice nisu zadovoljavale suvremenim potrebama, gradska odvodnja i čistoća, telekomunikacije, tržnice i gospodarstvo nisu zadovoljavale suvremene potrebe tržišnog gospodarstva i ljudi, zamro je obrt i privatno poduzetništvo, a željeznice su zastarjele. I velik dio onoga što je u Osijeku ulagano imalo je velikosrbijanske ciljeve: u prosvjeti, kulturi, prometu, športu, proslavama i sl. stvoriti Osijek središtem velikosrbijanskih tendencija u Hrvatskoj. Podpora tome bila je bivša JNA, partija i vodeća odgovorna politička, državna, gospodarska i prosvjetna prosrbijanska mjesta. Da sve gornje iznešeno nije samo teoretska konstatacija potvrdili su događaji koji su došli od 1990. godine u obliku velikosrpske agresije na Hrvatsku.

Pogled na Zimsku luku

OSIJEK OD 1990. GODINE

Pisati o događajima unazad 6 godina, kada se još nisu slegle emocije i kada još traje živo pamćenje svakog sudionika vrlo je teško sintetizirati stvari i podvući ih pod jednu crtu. Unatoč toga reći ćemo u osnovnim crtama događanja s našeg viđenja.

Godina 1990. je povijesna prekretnica za hrvatski narod. Val općeg nezadovoljstva naroda u bivšoj Jugoslaviji zbog nedemokratskih, jednopartijskih i armijskih metoda, zaštita ljudskih i nacionalnih sloboda i interesa, promašaji gospodarstva, eskaliranje ideje o Velikoj Srbiji, padanje komunizma na istoku i drugo dovelo je do raspada Komunističke partije Jugoslavije u siječnju 1990. godine. Već u veljači je Hrvatski sabor usvojio višestranački politički sustav. U travnju i svibnju 1990. održani su u Hrvatskoj prvi višestranački demokratski izbori na kojima je velikom većinom pobijedila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) s dr. Franjom Tuđmanom na čelu. U tim odlučujućim trenucima i Osijek se većinom priključio demokratskom pokretu. Jedino što su tadašnje vojne, političke i druge rukovodeće snage u Osijeku kao i u istočnoj Hrvatskoj bile prosrpski i projugoslavenski jake, jer je to područje davno bilo zacrtano u planovima Velike Srbije kao njezin dio. S druge strane se znalo da je Srbija bacila oko na bogatu Slavoniju i Hrvatsko Podunavlje i da će tu imati uporište u srpskom pučanstvu. Kada je 30. svibnja 1990. g. dr. Franjo Tuđman izabran za predsjednika Hrvatske (Dan državnosti Republike Hrvatske) te odstranjivanjem ideoloških oznaka iz ustava Hrvatske proglašena je 25. srpnja, dotadašnja Socijalistička Republika Hrvatska, Republika Hrvatska. Kako je Hrvatska krenula putem demokratskog i slobodnog svijeta to je već u kolovozu u okolici Knina izbila otvorena pobuna Srba u Hrvatskoj koju je pokrenuo, organizirao i vodio Beograd. U Osijeku su se predviđali daljnji tokovi. No jer je Hrvatska ostala bez oružja, medija i važnih rukovodećih položaja, držali su Srbi da će lako slomiti hrvatski otpor u demokratskom društvu. Članovi Hrvatske demokratske zajednice počinju se organizirati u obrani svojih ognjišta pred očitom srpskom agresijom.

Početkom 1991. g. srpsko pučanstvo pravi mitinge i otvoreno se deklarira za oružanu agresiju protiv Hrvatske. Prema službenom popisu pučanstva početkom 1991. g. Osijek je imao 77% Hrvata, 19% Srba, 1% Mađara, 0,2% Nijemaca i 2,8% ostalih. Ti službeni podaci jasno govore da Osijek nit je bio niti može biti srpski grad. To su Osječani izražavali uzrečicom: *"Osijek nikad neće biti Ocek"*. Srbi su 2. svibnja napali hrvatsku policiju u Borovu Selu, utvrdili se u Tenji pokraj Osijeka a u drugim hrvatskim selima nastanjenim srpskim pučanstvom došlo je do očite oružane srpske pobune protiv Hrvatske. Kod svega toga je bivša JA vodila politiku zaštite unitarne i totalitarne Jugoslavije i pomagala srpskim pobunjenicima. Osijek je vrio od usijanja. Odluku o samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj donijeli su građani Republike Hrvatske 19. svibnja 1991. g. na općem referendumu s 94% glasova tako da je 25. lipnja Hrvatski sabor ozakonio volju građanstva i proglasio Republiku Hrvatsku samostalnom i suverenom državom. Dalje su se događaji još više polarizirali. Hrvatska se svim snagama spremala za obranu demokracije i slobode, a pobunjeni Srbi predvođeni JA i Srbijom krenuli su u oružano slamanje hrvatske vlasti i naroda. U Osijeku su se držale javne tribine o Starčeviću i Radiću, kao nositeljima hrvatske državnosti dok su srpske vlasti i Srbi sve prisutniji u Baranji, Vukovaru, Osijeku i drugim hrvatskim područjima. Međunarodna zajednica je željela zadržati status quo, dakle sačuvati unitarnu Jugoslaviju pa je srpska diplomacija koristila sve međunarodne institucije da se ne prizna volja hrvatskog naroda. Vrlo jako uporište pobunjenih Srba bilo je selo Tenja, 5 km južno od Osijeka. Žestoka borba vodila se u Tenji 4. srpnja 1991. g. između pripadnika Zbora narodne garde iz Osijeka i srpskih terorista-četnika. Borba je trajala dan i noć i kad su Srbi bili gotovo svladani umiješala se JNA i priskočila im je u pomoć. Tadašnji sekretar Sekretarijata za narodnu obranu općine Osijek Branimir Glavaš suzbijao je četničke napade i organizirao hrvatsku obranu. Dne 7. srpnja 1991. okupili su se osječki građani oko tzv. "bijele vojarne" iz koje je JNA otvorila na njih vatru. Kada su 8. srpnja četnici do temelja spalili hrvatsko selo Ćelije bilo je jasno da se radi o svirepom srpskom masakru i zastrašivanju. Na gradskoj konferenciji za novinstvo 9. srpnja 1991. u Osijeku je istaknuto da je u istočnoj Slavoniji unazad 2 mjeseca poginulo 90 ljudi. Od 28. srpnja 1991. redovito je granatiran iz gradskih vojarni JNA, Osijek. Srbi su sve više stezali obruč oko osječkih prometnica. Dne 14. kolovoza 1991. izveli su Srbi vrlo težak napad na južne i istočne dijelove Osijeka. Srbi su gađali grad preko obrambenih položaja ZNG-a iz Bijelog Brda, Klise, Tenje i vojnog poligona "C" na Vinkovačkoj cesti. Osijek je pratio i šire

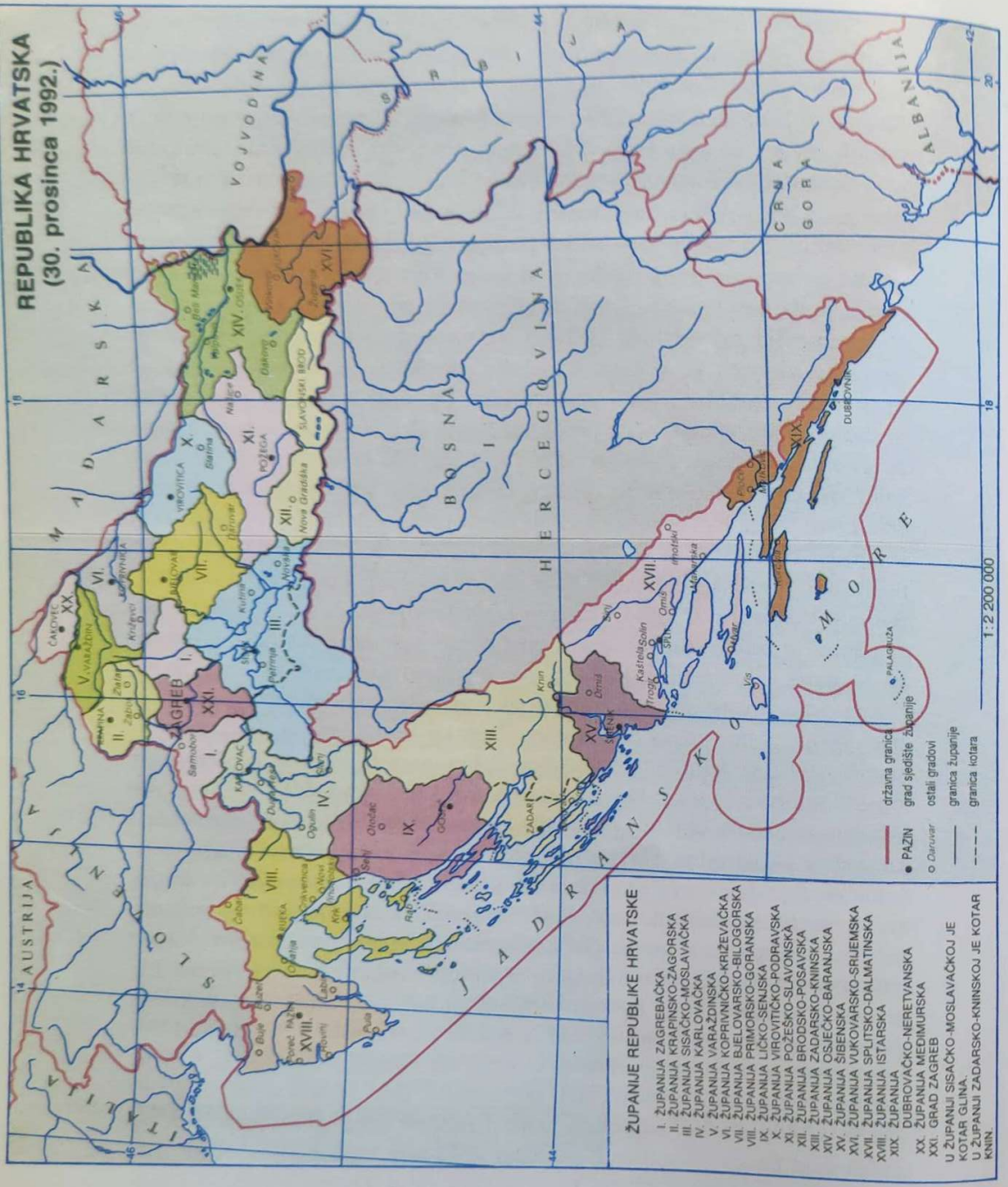

događaje - tako se saznalo da su Srbi 18. kolovoza 1991. zauzeli Okučane i da su tenkovi banjalučkog korpusa prešli preko Save na hrvatsko područje. Sve je teže stanje bilo i oko Vukovara, a u Baranji su srpski tenkovi zaposjeli polja. Od 19. kolovoza 1991. su redoviti topnički napadi na središte Osijeka, a uz to je grad i raketiran, dok su srpski snajperi po noći ubijali. Dne 22. kolovoza 1991. Srbi su okupirali oružjem JNA Baranju do Darde. Velik broj baranjskih izbjeglica sklonio se u Osijek. Od 25. kolovoza 1991. Osijek je stalno pod jakim srpskim bombardiranjem i mitraljiranjem iz zrakoplova, te topničkom paljbom. Grad je bio u okruženju sa sjevera, istoka i juga i samo sa zapada bio je povezan slobodnom cestom s hrvatskim slobodnim područjem. Od 5. rujna 1991. u Osijeku su na djelu brojni srpski i jugoslavenski snajperisti iz redova petokolonaša. Tako su popodne ubijene 2 osobe a 1 teško ranjena u središtu grada. Dne 8. rujna 1991. je raketiran iz zraka poljoprivredno-športski aerodrom u Osijeku. Dana 13. rujna trajao je punih 15 sati topnički napad na Osijek. Neprijatelj je tukao Osijek iz svih položaja, vojarni i poligona "C". Tada je stradao zapadni dio grada a u istočnom dijelu je razoren rezervoar s gorivom. Konačno su pripadnici ZNG 16. rujna 1991. zauzeli Dom JNA u Osijeku a

Srušeni most na Dravi 1991. god.

Osječka bolnica meta srpskog agresora 1991. god.

sljedećih dana su se vodile borbe za osvajanje vojarni. No srpski snajperisti su bili vrlo aktivni tako da se nije moglo po gradu hodati a avioni su nadlijetali s mitraljiranjem i bombardiranjem civilnog pučanstva. Ipak napori neprijatelja nisu uspijevali da osvoje ni Osijek ni Vinkovce, ali su zato u teškim razaranjima Srbi okupirali Vukovar 16. studenog 1991. godine.

Nakon pada Vukovara srpska agresija se bacila na glavno slavonsko središte Osijek. Osijek je do 2. siječnja 1992. g. proživio velika razaranja. Napadan je vrlo žestoko iz zraka, topova, tenkova, minobacača, a bili su i pješadijski jurišaji te pokušaji srpskog agresora da uđe u Osijek. Tako su teška razaranja doživjeli bolnica, Dom zdravlja, kazalište, muzej, arhiv, katedrala i druge crkve, samostani i groblja, industrijska postrojenja, prometnice, tramvaj, civilne zgrade, tržnice, škole, dječji vrtići i drugo. Granate su padale nasumce i dirigirano, u špicama i sporadično. Sjećamo se zavijanja sirena, uzbuna iz zraka i zemlje, sirena prvih pomoći i za gašenje požara. Grad je bio preko noći zamračen a ujutro se vidio pravi lom i krš, rušenje, dim, slomljene žice vodova, srušena stabla, voda je prštila u cijevi i slično. Žene, starci i djeca su evakuirani kao i vrijednije kulturno blago, tako da je u Osijeku ostalo oko 20.000 branitelja i ljudi koji su se brinuli

za funkcioniranje grada. Bilo je mnogo pobjegulja - koji su nas napustili u teškim trenucima - ponajprije Srba, građana ovoga grada, ali i mnogo Hrvata.

Konačno je 2. siječnja 1992. g. nastupilo tzv. Sarajevsko primirje. Otada je aktivnija međunarodna zajednica u stišavanju i obuzdavanju srpskog agresora. Vidjela je međunarodna zajednica pravednu i istinitu borbu hrvatskog naroda kao i namjere srpskog agresora. Ujedno je hrvatski narod predvođen Hrvatskom demokratskom zajednicom uspio zaustaviti napredovanje srpskog agresora i samoorganizirano stvoriti jaku vojsku i obranu.

Ogromna je bila pobjeda i neopisiva radost i Osječana kada je 13. siječnja 1992. g. Vatikan priznao Republiku Hrvatsku, a 15. istoga mjeseca i članice Europske zajednice. Tada je Hrvatska postala državni subjekt u

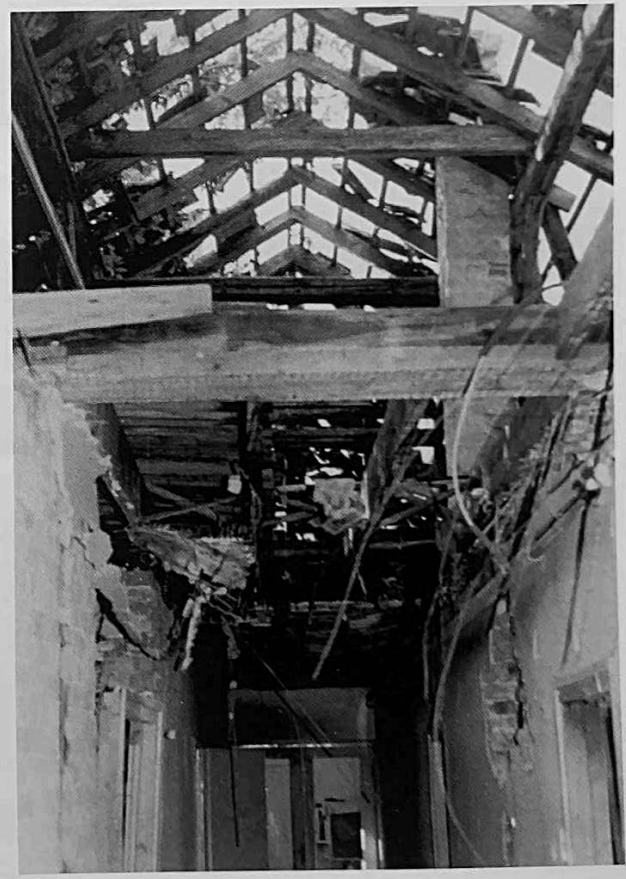

Mnogi su ostali bez svojih domova

Posljedice srpskog bombardiranja Osijeka 1991. god.

Europi i time postigla priznanje svoje borbe za slobodnu i demokratsku državu.

No tada se srpski agresor svom žestinom okomio na Bosnu i Hercegovinu. Tamo je nastao pravi pokolj hrvatskog i muslimanskog naroda od srpskih četnika. Tijekom 1992. g. još su bili povremeni napadi na Osijek iz Baranje, Klise ili Tenje, no ipak je međunarodna zajednica (UN, UNPROFOR) obuzdavala daljnje borbe. Moramo reći da velikosrpski osvajački plan nije uspio iako su pobunjeni Srbi poubijali mnogo ljudi, porušili mnogo kulturnih i civilnih objekata te nanijeli hrvatskom građanstvu neprocjenjive štete. U svemu tome značajno je istaknuti da su Ujedinjeni narodi 23. rujna 1992. g. donijeli odluku da Jugoslavija više ne postoji. Kroz to vrijeme Hrvatska je radila na učvršćivanju demokratske vlasti, organizaciji vojske, zbrinjavanju velikog broja izbjeglih i protjeranih iz hrvatskih područja, ali i iz Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Srijema, Kosova i drugih krajeva gdje je velikosrpski radikalizam proganjao nesrpske narode.

Veliki je bio događaj za Hrvatsku kada je 29. prosinca 1992. g. donešen Zakon o županijama čime se u praksi počela ostvarivati lokalna uprava i samouprava. Tako je Osječko-baranjska županija formirana od bivših općina Osijeka, Đakova, B. Manastira, Valpova i D. Miholjca. Za prvog župana Osječko-baranjske županije sa sjedištem u Osijeku imenovan je Branimir Glavaš. A grad Osijek je postao gradska samoupravna općina s prvim gradonačelnikom Zlatkom Kramarićem. Tako su pod grad Osijek pripala i prigradska mjesta Tenje, Sarvaš, Josipovac, i ostala bliža mjesta s oko 130.000 stanovnika.

Grb Osječko-baranjske županije sa sjedištem u Osijeku

Grb grada Osijeka

Daljnji razvoj i događaji u gradu Osijeku mogu se tek sažeto iznijeti. Tako su se od 1993. i dalje ulagali napori u organizaciji jedinica lokalne uprave i samouprave. Radilo se na otklanjanju ratnih posljedica i prvenstveno da se mirnom reintegracijom vrate okupirana područja te nestali i zarobljeni. Kad to nije išlo Hrvatska je 1995. g. bila prisiljena intervenirati te izvesti "Bljesak" i "Oluju" tj. pomoću redarstvenih snaga vratiti okupirano područje u zapadnoj Slavoniji i kninskom području ispod srpskih terorista. Pretpostavljalo se da će tada biti oslobođena Baranja i Vukovar, tj. Hrvatsko Podunavlje, ali je međunarodna zajednica zajamčila mirni povratak tih područja u državno-pravni sustav Hrvatske. No na tome se ozbiljno radi još 1996. g. i vjerojatno će se to uskoro i dogoditi.

Mora se reći da je i osječko gospodarstvo tijekom srpske agresije jako stradalo i da postoje poteškoće kod privatizacije i uopće privređivanja. No nastankom sigurnosti i povratkom prognanika otvorit će se opet perspektive ovoga kraja. Jer objektivni resursi, prirodne komunikacije te poduzetnost ljudi uz poticajni gospodarski državni sustav pružaju nadu u brzi oporavak grada na Dravi - Osijeka, koji 1996. g. obilježava u slobodi i nezavisnoj Hrvatskoj svoj 800-ti spomen imena.

Zdravstvena ustanova oštećena od srpskih napada 1991./92. god.

GRAD OSIJEK je jedinica lokalne samouprave i uprave od 1993. godine. Ima 171 km^2 površine od čega je privremeno zaposjednuto od Srba 69 km^2. Prema službenom popisu pučanstva 1991. imao je oko 130.000 stanovnika. Među ostalim promjenama u Osijeku su 1993. g. vraćeni stari, tradicionalni nazivi ulica i trgova. Time se grad vraća svojim korijenima i svojoj povijesti. U tom vidu grad obnavlja svoju dušu, ali i svoje lice. Gradski tramvaj i autobus imaju 160 km pruga. U gradu radi 14 pošta, ima 4 hotela i desetak banaka. Grad ima plin, vodovod iz dubinskih izvora, električnu energiju, 20 parkova, 5 tržnica. K tome više dječjih jaslica, preko 20 vrtića, 20 osnovnih škola, 25 srednjih i 8 fakulteta. Od zdravstvenih ustanova ističemo Kliničku bolnicu s preko 500 liječnika, 15 ljekarni i desetak zdravstvenih ustanova. Značajno je istaknuti da u Osijeku postoji preko deset katoličkih župa, dvije pravoslavne, židovska zajednica, evanđeoski teološki fakultet u Donjem gradu i još nekoliko drugih vjerskih zajednica. Katoličke župe okupljaju velik broj vjernika i razvijaju dobar rad s mladima. Župe su Sv. Mihovil u Tvrđi kao najstarija u Osijeku, potom Sv. Petar i Pavao u Gornjem gradu koji su zaštitnici grada, Preslavnog imena Marijina u Donjem gradu, Svete obitelji na Jugu II, Svetog Josipa Radnika u Industrijskoj četvrti, Uzvišenja sv. Križa u Retfali, Sv. Leopolda Bogdana Mandića na Livani gdje je svetište, a župu vode kapucini, Svetih osječkih mučenika u Podravlju i Tvrđavici na lijevoj obali Drave koja je u osnutku, zatim župa Sv. Ćirila i Metoda u Novom gradu, Svih Svetih, zatim Sv. Josipa u Josipovcu, Sv. Ane u Tenji te Rođenja Ivana Krstitelja u Sarvašu. Osim toga, u Osijeku se nalaze redovnici franjevci u Tvrđi, isusovci u Ulici kardinala A. Stepinca i kapucini u Gornjem gradu, te više kuća redovnica.

Od značajnijih kulturnih ustanova navodimo Hrvatsko narodno kazalište, koje je nakon požara u agresiji obnovljeno, Dječje kazalište, više kino-dvorana, Muzej, Galerije, Gradsku i sveučilišnu knjižnicu, Arhiv, Radio-postaje, više televizijskih centara i slične ustanove. Veliko značenje za Osijek ali i za cijelo područje istočne Hrvatske ima Sveučilište u Osijeku. Sveučilište ima preko 6.300 studenata s preko 600 zaposlenih djelatnika. Tu se nalazi veliki obrazovni i znanstveni potencijal za razvoj Osijeka i cijele Hrvatske. U sastavu Sveučilišta djeluju sljedeći fakulteti: Ekonomski, Elektrotehnički, Građevinski, Pedagoški, Poljoprivredni, Pravni, Prehrambeno-tehnološki, Strojarski, te Studij medicine i više instituta sa studentskim centrom. Od industrije u Osijeku navest ćemo značajnije grane: industrija strojeva, kemijska, građevinska, prehrambena, tekstilna, kožarska i druge.

Osječki promet se vrši željeznicama, cestama, rijekama i zrakom.

OBNOVA

- Razoreni grad ali neuništivi duh ..!

U svojoj dugoj, dugoj povijesti Osijek nikada nije doživio takva razaranja. Na sve strane razrušeni krovovi kuća, razbijena stakla, razbijeni izlozi, oštećena pročelja zgrada, oštećene tramvajske pruge, bolesnici u podrumima bolničkih zgrada, razrušene škole, dječji vrtići, fakulteti, crkve, spomenici, tvornice, most na Dravi ... Stravični izgled grada.

Danas, grad dobiva svoj prvotni izgled zahvaljujući marljivosti njegovih stanovnika, demokratskoj vlasti i pomoći iz cijeloga svijeta. Obnovljeni su svi krovovi kuća, sve zgrade dječjih vrtića, osnovnih i srednjih škola, kazalište, popravljene tramvajske pruge, tvornice, izgrađen novi most, popravljene ceste. Obnavlja se crkva Sv. Petra i Pavla (katedrala). Dijelovi grada postaju još ljepši nego što su bili.

Grad se obnavlja i izgrađuje...

* * *

Na ovih stotinjak stranica prošetali smo kroz bogatu tisućljetnu prošlost Osijeka. Ona je pokazala uspone i zastajkivanja u razvitku grada. No put je ucrtan, kao kod rijeke, koja je našla i stvorila svoje korito i tok. Poput rijeke i osječka stvarnost teče dalje. Iza nas su najveća iskušenja, sudbine stotine tisuća ljudi i različite opasnosti. A pred nama je vrijeme slobode, u samostalnoj i demokratskoj Republici Hrvatskoj. Osnovni preduvjeti za život dostojan čovjeka su ostvareni. Sada možemo koristiti i one objektivne, prirodne potencijale koje Osijek ima, kako nam to pokazuje povijesna tradicija i iskustvo. Istom sada se Osijeku i njegovim građanima otvara realna perspektiva boljeg života i općeg materijalnog te duhovnog razvitka. Sljedeća obljetnica grada Osijeka će to i potvrditi. Na nama je da ostvarimo misao "čovjek vrijedi onoliko koliko dobra u životu učini".

OSNOVNI IZVORI I LITERATURA

Antoljak, Stjepan, Pregled hrvatske povijesti, Split 1994.

Bösendorfer, Josip, Crtice iz slavonske prošlosti, Osijek 1910.

Bulat, Mirko, Osijek u prethistoriji, Osijek kao polarizacijsko žarište, Osijek 1981.

Firinger, Kamilo, razni sitni radovi iz prošlosti Osijeka

Mažuran, Ive, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek 1994.

Mažuran, Ive, Najstariji zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1705. do 1746., Uvod u historiju Osijeka 18. stoljeća, Osijek 1965.

Pinterović, Danica, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978.

Plevnik, Božo, Stari Osijek, Osijek 1987.

Sršan, Stjepan, Osječki ljetopisi 1686.-1945., Osijek 1993.

Sršan, Stjepan, Zapisnici grada Osijeka iz 18. st.

Sršan, Stjepan, Kratka povijest Osijeka, Uvijek Osijek, Osijek 1992.

Sršan, Stjepan, Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828., Acta historico-oeconomica, vol 17, Zagreb 1990.

Sršan, Stjepan, Libera regiaque civitas Essek, Osijek 1989.

Sršan, Stjepan, Utjecaj i doprinos kulture i prosvjete kod proglašenja Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom 1809., Revija br. 12, Osijek 1989.

Sršan, Stjepan, Obrtnici u Osijeku u 18. st. i njihovo značenje, Osječki zbornik br. 18-19, Osijek 1987.

Sršan, Stjepan, Povijest osječkih udruga i klubova, Osijek 1994.

Hrvatska povijest sjeveroistočnog područja, urednik Stjepan Sršan, grupa autora, Osijek 1994.

Povijesni arhiv u Osijeku, Arhiv Gradskog poglavarstva Osijeka, gradivo

SADRŽAJ

Uvod 5
Stari vijek 7
Srednjovjekovni Osijek 12
1196. godina 14
Osijek pod Turcima (1526.-1687.) 31
Osijek nakon oslobođenja od turske vlasti (1687.-1809.) 40
Ujedinjeni Osijek 1786. godine 55
Osijek od 1809. do 1848. 61
Osijek od 1848. do 1918. 70
Osijek od 1918. do 1941. 88
Osijek od 1941. do 1945. 94
Osijek od 1945. do 1990. 95
Osijek od 1990. godine 98

03 -05- 2025
15 -04- 2002
- 8 -07- 2002
19 -03- 2003
30 -05- 2005
14 -10- 2011
- 7 -11- 2012
28 -03- 2013
11 -02- 2014
22 -06- 2017

949.75
SRŠ
p
229029
Knjižnica B. Ognjenovića